

I. DOBA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 1918–1941

Mađari u vreme političke obespravljenosti 1918–1922

Četvorogodišnji rat vođen do kraja oktobra 1918. godine označio je kraj Austrougarske monarhije, kada se dualistička tvorevina, koja je do tada smatrana vrlo stabilnom, raspala na svoje sastavne delove. Za nastojanja nacionalnih manjina da se osamostale povoljne prilike su nastale u proleće 1918. godine, a sve države članice Antante su zauzele stav za podelu Dvojne monarhije. Slovaci, Česi, Rumuni, Srbi i Hrvati su u prvoj polovini oktobra osnovali svoje narodne odbore, koji su predstavljali većničke, upravljačke i vladajuće organe. U noći između 23. i 24. oktobra je osnovano Mađarsko nacionalno veće. Mada je Karlo IV još 16. oktobra Monarhiju proglasio saveznom državom, pokušaj njene reforme bio je samo jalov eksperiment. Privremena nacionalna skupština, sazvana na brzini 21. oktobra, proglasila je osnivanje Nemačke Austrije. Svi nacionalni saveti su već na kraju meseca obelodanili otepljenje od Austrougarske i priključenje svojim nacionalnim državama. Zagrebačko narodno vijeće (Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba), koje je ranije preuzeo vlast od Hrvatskog sabora, proglasio je otepljenje od Austrougarske i osnivanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba.

Situacija je bila posebno složena u južnim delovima Ugarske. Prvi značajan korak Karoljijeve vlade bio je zaključenje Beogradske vojne konvencije i odluka o komandi francuskih snaga na Balkanu, na čijem čelu je bio general Franše d'Éperé. Ova vojna konvencija (13. novembar 1918) bila je, u suštini, primena padovskog primirja u Mađarskoj. Poslednjom tačkom ove konvencije proklamovan je kraj neprijateljstva između Mađarske i saveznika. Tako je Karoljijeja vlada morala da povuče svoje trupe sa teritorije istočno od gornjeg toka reke Samoš i banatske teritorije južno od reke Moriš. Mađarske trupe morale su da napuste i teritorije južno od linije Segedin–Pečuj–Varaždin, odnosno teritoriju Bačke i Međudravlja. Prema Konvenciji, a na osnovu primirja, civilna uprava u vojno zaposednutim južnim oblastima ostala je u lokalnim, odnosno mađarskim rukama. Pored toga, Mađarska je, po Konvenciji, koju je činilo 18 tačaka, trebala da odredi strateške tačke koje je Francuska mogla da zaposedne. Ovom konvencijom je, takođe, propisano razoružanje mađarske vojske (6 pešadijskih konjičkih

divizija i 2 konjičke divizije), kao i obaveza Mađarske da razoruža i internira trupe nemačkog generala Augusta fon Makenzena prilikom njihovog povlačenja iz Ukrajine ako u roku od 15 dana od sklapanja primirja u Padovi ne napuste teritoriju Mađarske. Trupe Antante su, na osnovu Konvencije, dobile pravo prolaza i zadržavanja u Mađarskoj, a država je bila obavezna da im pomaže u ishrani i transportu. Prema odredbama navedene konvencije, Budimpešta je bila primorana da Srbiji ustupi železničko, drumsko i telegrafsko osoblje, tj 3.000 lica koja su bila obavezna da pomognu u osposobljavanju železničkih pruga, telefonskih i telegrafskih veza.¹

Vojvoda Živojin Mišić, glavni zapovednik srpske vojske, naredbu o prebacivanju svojih trupa na južne teritorije Austrougarske spremno je čekao već od 30. oktobra, tj. pre početka pregovora. Jedinice vojvode Mišića su, uz saglasnost komandanta istočnog krila trupa Antante Franša d'Éperrea, već 5. novembra počele da zaposedaju teritorije do Moriša, Subotice, Bajce i Pečuja. To znači da je pre dolaska delegacije pod vođstvom Karoljija u Beograd započeto zauzimanje Vojvodine. Srpske trupe su 5. novembra ušle u Zemun i Pančevo; Belu Crkvu su zauzele 6, a Novi Sad 9. novembra. Suboticu i Bajcu su zauzele već 13. novembra, a nakon potpisivanja Konvencije zaposle su Barč, Sigetvar, Pečuj i na kraju Pečvarad. Beogradski sporazum nije rezultirao srpskim zaposedanjem pomenu- tih južnih teritorija, već ih je samo aminovao. Vojna konvencija se nije odnosila na Pomurje - koje nije pripadalo Hrvatskoj, već je bilo pod mađarskom upravom (Pomurje ili Vendska teritorija nalazi se na levoj obali reke Mure, a činili su je srezovi Murska Sobota i Sentgothard, županija Vaš, srez Donja Lendava, županija Zala). Bez obzira na to, srpske jedinice su 25. decembra 1918. godine ušle u Donju Lendavu, odakle su ubrzo, već 13. januara, morale da se povuku. Ta teritorija je na Pariskoj mirovnoj konferenciji, za nekoliko meseci dodeljena Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Tako je jugoslovenska armija 12. avgusta ušla na teritoriju Pomurja, odnosno na teritoriju nekadašnjih županija Vaš i Zala. Međumurje, odnosno područje između reka Mure i Drave (srezove Perlak i Čakovec, mađarsku županiju Zala) već decembra 1918. godine je zaposela jedna posebna hrvatska jedinica.

Srpska vojna komanda je vlast u Banatu uspela da preuzme tek 20. februara 1919. godine. Tamo je vlast od kraja oktobra 1918. godine bila u rukama Ba-

---

¹ Tekst o Vojnoj konvenciji videti u: *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*, priredili Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak, Beograd, 1960, 311-312. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918-1919*, szerk. Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 16-18. Problem razmotren u: Mária Ormos, *A belgrádi katonai konvencióról. Történelmi Szemle*, 1. sz. 1979, 12-38. Ormos Mária, *Padovától Trianonig 1918-1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 60-74. O istorijskom periodu videti u: Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 102-130.

natskog nacionalnog veća – pod vođstvom socijaldemokrate dr Ota Rota, koje budućnost Banata nije videlo u okviru Kraljevine SHS ili Rumunije, već u samostalnoj državi pod kontrolom francuskih trupa. Jedan deo Pečuja i Baranje, kao i Baja i njena okolina su, po beogradskom sporazumu, takođe okupirali Srbi. Na osnovu mirovnog sporazuma, Srbi su ove teritorije napustili 24. avgusta 1920.²

Pored promene imperije, veliku brigu kako stanovništvu, tako i organima vlasti zadavao je „zeleni kadar“ – dezerteri austrougarske armije, uglavnom jugoslovenskog porekla, koji su, okupljajući se u bande, živeli od razbojništva i krađa ne priznajući nikakvu pravnu vlast.³ Opšta nesigurnost, socijalne tenzije, štrajkovi, manji ustanci, pokreti, zauzimanje poseda i „lokalne republike“ kratkog veka, bile su prateće pojave smene imperija u južnim delovima države.

Dok je mađarska vlada inicirala pregovore sa vođom Slovaka Milanom Hođžom, Sekeljska divizija je nastojala da onemogući rumunsku vojsku koja je nameravala da pređe demarkacionu liniju. Sa Srbima vlada nije pokušala ni da pregovara, a nije došlo ni do spontanog otpora, kao što je to bio slučaj sa Felvidekom (Gornjom Ugarskom). Karoljijeva vlada je, u suštini, već priznala nezavisnost Hrvatske. Francuska nije bila sposobna za sprovođenje kontrole nad realizacijom Beogradske vojne konvencije, tako da nije kontrolisala ni osnovnu i značajnu tačku za Mađare u južnim delovima države, koja je, pored srpskog zaposedanja teritorije, javnu upravu poveravla „lokalnim vlastima“.

Mađarska je tada proživljavala jedan od najburnijih perioda svoje istorije 20. veka, čije su glavne smernice bile: jedan izgubljen rat, Revolucija jesenjih ruža, Republika sovjeta – posle koje je sledila kontrarevolucija, a zatim radikalno sakaćenje istorijske teritorije Ugarske. Kada je 6. januara 1920. godine mađarska mirovna delegacija predvođena grofom Albertom Aponjijem stigla u Pariz, pitanje mađarsko-jugoslovenske granice je, kao i u slučaju drugih mađarskih graničnih linija, već bilo rešeno. Stanoje Stanojević, jedan od eksperata jugoslovenske delegacije, u svojim memoarima je s pravom zapisao: „Mi smo Vojvodinu lako, bez većih teškoća i borbi dobili. Rasprave je bilo samo oko veličine njenih pojedinih delova.“⁴ Teritorije koje je srpska vojska „privremeno“ zaposela omogućile su Kraljevini SHS da na Pariskoj mirovnoj konferenciji od Mađarske traži samo

---

² O istoriji zaposednutih teritorija Baranje–Baje od 1918. do 1920. opširnije u: I. Gergely Ferenc – Köhegyi Mihály, *Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–1920 között*, Baja, 1974. Szüts Emil, *Az elmerült sziget. A baranyai szerb–magyar köztársaság*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1991. Za Podmurje videti: Göncz László, *Sajátos események a Mura mentén 1919-ben*. Hornyák Árpád, A magyar–jugoszláv határ kialakulása az első világháború után különös tekintettel a Muravidékre. In: *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*. Lendvai füzetek 17. Szerk. Göncz László, Lendva, 2000, 33–36, 80–94.

³ Bogumil Hrabak, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslovenskim zemljama 1914–1918*. Novi Sad, 1990, 218–328.

⁴ Stanoje Stanojević, „*Vojvodina na konferenciji mira*“. Letopis Matice srpske, knj. 300, 1914–1921, 83.

promenu graničnih linija. Jugoslovenska delegacija je, zbog rasprava između srpskih i hrvatskih delegata, svoje teritorijalne zahteve uspela da formuliše tek za 18. februar. Osnovu tih zahteva činio je Pašićev plan, osmišljen u toku rata, prema kojem se jugoslovensko-mađarska granica protezala od Lipe, tokom Moriša do ušća – neposredno ispod Segedina, odnosno 15 kilometara severno od Subotice, a tu su spadali Baja, Pečuj, Sigetvar, kao i Pomurje i Međumurje. Nakon duže rasprave, rešenje je prihvaćeno 18. februara i bilo je povoljnije za Mađare. Naime, Segedin, Baja, Sigetvar i Pečuj ostali su u Mađarskoj, dok je Mohač i dalje pripadao Jugoslaviji. U Rumunsko-jugoslovenskoj komisiji, koja je raspravljala o mađarsko-jugoslovenskim graničnim pitanjima, najviše rasprava izazivalo je pitanje Banata. Međutim, tada uopšte nije pominjana mogućnost da, na osnovu često pominjanog etničkog principa, pojedini delovi Banata, osim Rumuniji i Jugoslaviji, pripadnu Mađarskoj.⁵ (Severne granice Mađarske razmatrane su u Čehoslovačkoj komisiji; mađarske i austrijske komisije nije bilo. Odluka je doneta na Glavnom veću Mirovne konferencije.)

Potpisivanjem Trijanonskog ugovora (4. juna 1920), Mađarska je stekla punu nezavisnost, ali je od države srednje veličine postala mala država. Njena teritorija je, bez Hrvatske, sa 282.000 km² smanjena na 92.963 km², odnosno na 1/3, dok joj se broj stanovnika sa 18,2 miliona smanjio na 7,6 miliona, što znači da je bila manja za 43%. Kraljevini SHS pripao je 20.551 km² (bez Hrvatske i Slavonije), odnosno 1.509.295 stanovnika, od čega je 30,3% stanovništva bilo mađarsko.⁶

Prema popisu stanovništva iz 1910. godine, od 91.436 stanovnika u jugozapadnom delu Mađarske – Pomurju i Prekomurju (940 km²), na teritoriji nekadašnjih županija Vaš i Zala – Mađara je bilo 22,3% (20.346), a vendskog (slovenačkog) stanovništva 73,1% (66.790), dok je u Međumurju (795 km²) bilo 91,1% hrvatskog stanovništva, odnosno 93.837 stanovnika.

Od jugoistočnog dela Baranje, koja se prostirala između Dunava i Drave, Kraljevini SHS pripao je takozvani Baranjski trougao, odnosno 1.213 kvadratnih kilometara. Na toj teritoriji (50.797 stanovnika) bilo je 19,6% Mađara (20.134), 27,5% Nemaca, 19,6% Hrvata, 11,9% Srba.

Vojvodinom (Vajdaság), na osnovu uspomene na srpsku autonomiju, koja je postojala od kraja 1849. godine do 1860. godine, nazivale teritorije otepljene od Mađarske, a to su – već pomenuti baranjski delovi, Banat (9.344 km²) i Bačka (8.669 km²) – u novoj jugoslovenskoj državi (Srem je 1945. godine pripao

---

⁵ Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*. Beograd, 1969, 6–7.

⁶ *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1940*, Budapest, 1940. *Magyar Királyi Statisztikai Hivatal*. Rumunija je od Ugarske dobila 22. po veličini teritoriju – 103.093 km², 5.257.467 stanovnika; Mađari su činili 31,6% tog stanovništva. Čehoslovačkoj je pripojeno 61.633 km², odnosno 3.517.568 stanovnika; Mađari su činili 30,3% tog stanovništva. Austriji je pripalo 4.020 km² i 291.618 stanovnika. Manje teritorije pripale su Italiji (21 km²) i Poljskoj (589 km²). O tom pitanju videti u: Romsics Ignác, *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Vojvodini, odnosno Autonomnoj Pokrajini Vojvodini). U mađarskoj istorijskoj literaturi i jezičkoj upotrebi se pod pojmom *Delvidek* – južni delovi Ugarske – podrazumevaju sve teritorije koje su nekada pripadale Ugarskoj, izuzev Hrvatske. U tekstu koji sledi upotrebljavaću nazive Vojvodina i Delvidek u tom smislu.

Od 572.771 stanovnika Banata, koji je pripao Jugoslaviji, Srbi i Južni Slovenci su činili 43,9%, a Nemci i Rumuni 54,3%. U Banatu su 1910. godine živela 109.343 Mađara.

U Bačkoj je, najviše bilo Mađara. Od 697.101 stanovnika Mađara je bilo 41,8% (291.433), a Nemaca 23,3%. Srbi i Hrvati činili su 27,5% stanovništva.

Po popisu iz 1921. godine, od 11.984.911 stanovnika Kraljevine SHS Mađara je bilo 467.658 čija je većina živela u Vojvodini – 378.107 lica. (U Srbiji su živela 2.532 Mađara, u Crnoj Gori 17, u Bosni i Hercegovini 2.557, u Dalmaciji 68, u Hrvatskoj 71.928, u Sloveniji 14.429.) Polovina Mađara sa cele teritorije Jugoslavije nalazila se u Bačkoj. Mada rezultati popisa stanovništva koji se odnosio na manjine zvanično nisu objavljeni, u dnevnom listu *Politika* od 16. maja 1933. godine objavljeni su delimični rezultati. Na osnovu ovog popisa, u Jugoslaviji je bilo 465.800 Mađara, što znači da se za vreme desetogodišnjeg postojanja i trajanja jugoslovenske imperije, tj. između 1921. i 1931. godine broj Mađara smanjio za 1.858. Vredno je napomenuti i to da se, prema podacima iz 1910. godine, do 1921. godine broj Mađara koji su živeli u Vojvodini, to jest u Baranji, Bačkoj i Banatu umanjio sa 420.910 na 378.107, a do 1931. godine na 368.646.⁷

Teritorije priključene Jugoslaviji su, u suštini, imale agrarni karakter; činile su ih kvalitetne oranice, na kojima su, pre svega, uzgajane ratarske kulture, uglavnom pšenica i kukuruz, ali je važnom kulturom smatrana i kudeljka. O raslojavanju stanovništva po nacionalnoj pripadnosti nemamo podatke, osim za otepljeni Delvidek. Prema jugoslovenskim podacima iz 1931. godine, u poljoprivredi je bilo zaposleno 71,2% stanovništva. Broj zaposlenih u privredi iznosio je svega 8.224. Tako su, na primer, kudeljare zapošljavale 1.000, ciglane 800, a parni mlinovi i svilare po 700 lica. U građevinarstvu, za izgradnju železnice i odvodnjavanje angažovano je još 1.200 lica. Samostalnih zanatlija bilo je 44.705, a trgovaca 14.472.⁸

Za Delvidek pre Prvog svetskog rata nije bez razloga vezivan pojam bezbrižnog, dobrog života i bogatstva. Zemlja koja je bogato rađala, pšenica, konji, dobro raspoloženi zemljoposjednici bili su oličenje mađarskog naboba. U sećanju krugova koji su vladali pre 1914. godine ta virtualna slika je potisnula sliku realnog života, punog društvenih problema, kao i činjenicu da je Delvidek odavno bio teritorija na kojoj su živeli različiti narodi. Uprkos tome, njegovi stanovnici su odvajkada bili sigurni glasači vladine stranke. Kod njih je opozicionarstvo na četrdesetosmaškim osnovama ubrzo zamenjeno podrškom šezdesetsedmaškoj politici. Veliki zemljišni

---

⁷ Promenu broja mađarskog stanovništva videti u: *Magyar Országos Levéltár* (u daljem tekstu MOL), Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztály iratai. XIX-J-1-j-2.t.-jugoszláv-szovjet-1946; XIX-J-1-j-IV-107-1945–46; 47.

⁸ MOL. XIX-J-1-a-IV. 107-1945–46.

posedi Delvideka bili su u vlasništvu porodica Kotek, Vojnić, Dunderski, Fernbah i Lclbah, a grana nadvojvode Fridriha Habzburškog je posedovala dva velika gospodarstva u Baranji. Srednji posed bio je u nemačkim, srpskim i bunjevačkim rukama dok je veliki deo sitnih parcela pripadao Mađarima, a veliki broj sluga na veleposedima, radnika u industriji i poljoprivrednika je bio mađarske nacionalnosti. U duhovnom smislu, Mađari su ovu teritoriju doživljavali kao vegvidek (krajinu): Novi Sad nije bio centar mađarskog, već srpskog duhovnog života. Paralelno sa početkom raspada Monarhije – u jesen 1918. godine, na toj teritoriji je započeto organizovanje pojedinih narodnosti, pre svega Južnih Slovena. Od prvih dana novembra novosadski Srpski narodni odbor je radio na tome da „Srbi u Mađarskoj budu od pomoći ostalim Južnim Slovenima, kako bi se domogli svojih prava vezanih za samoopredeljivanje naroda, koje je celi kulturni svet priznavao“.⁹

Vođa novosadskog Narodnog veća Jaša Tomić, jedan od osnivača i ideologa Radikalne stranke u Ugarskoj i vatreni pristalica autonomije Vojvodine u Ugarskoj, ulazak regularne srpske vojske 9. novembra nazvao je „ispunjenjem davnajšnjeg srpskog sna“.

Krajem oktobra i početkom novembra 1918. godine u Delvideku je formirana nova mađarska uprava, jer Karoljijeva vlada nije mogla da zadrži staru upravu, uprkos odredbama Beogradske konvencije.

Dva dana nakon ulaska srpske vojske u Novi Sad, tj. 11. novembra, nekoliko uglednih vojvođanskih i zagrebačkih političara je u Beogradu održalo tajne pregovore sa predstavnicima srpske vlade. Srpska vlada, a naročito premijer Nikola Pašić, podržala je predlog Jaše Tomića o sazivanju Narodne skupštine koja bi proglasila prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji. Zbog rasprave sa Zagrebom oko načina ujedinjenja, novosadski Srpski narodni odbor delovao je samostalno, odnosno nezavisno od Hrvata.

Uprkos tome što je 24. novembra 1918. godine Narodno vijeće u Zagrebu proglasilo ujedinjenje jugoslovenskih zemalja i u ime Vojvodine, Velika narodna skupština u Novom Sadu je dan kasnije, tj. 25. novembra prihvatila predlog Jaše Tomića i proglasila otcepljenje Banata, Bačke i Baranje od Ugarske i prisajedinjenje Kraljevini Srbiji. Skupština je tada zamolila srpsku vladu da njene interese zastupa na Pariskoj mirovnoj konferenciji. Na Tomićev predlog, ona je donela odluku o „obezbeđivanju svakog prava kojim bi manjine očuvale i razvile svoje biće“.¹⁰

Od 757 izaslanika Skupštine Slovena je bilo 750 (578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusin, 3 Šokca, 2 Hrvata). Nemce je predstavljalo 6 izaslanika, a Mađare svega 1 izaslanik.

---

⁹ Lazar Rakić, *Jaša Tomić (1856–1922)*. Novi Sad, 1986, 269. O tom pitanju opširnije u: Kővágó László, *A magyarországi délszlávok 1918–1919*. Budapest. 1965

¹⁰ Arhiv Vojvodine (u daljem tekstu AV), *Narodna uprava za Banat, Bačku i Baranju*, F. 76. 22/1918. O tom pitanju opširno u: Ljubomirka Judin, „O radu Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1918–1919“. *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, br. 51, Novi Sad, 1968, 14–15.

Veliki narodni odbor, koji je izabrala Velika skupština, doneo je odluku o formiranju Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju, sa zadatkom upravljanja. Njen predsednik postao je Joca Lalošević. Ministarske dužnosti obavljalo je 11 poverenika.

Po odluci Velike narodne skupštine od 4. decembra, Narodna uprava je preuzela svaku upravnu funkciju, imenovala nove velike župane, i u skladu sa zahtevom nove vlasti, dala zakletvu na vernost. Uprkos zahtevu prvog predsednika vlade Kraljevine SHS – Stojana Protića, koji je već 20. decembra tražio ostavku regionalne vojvođanske vlade i Narodne uprave, regionalna vlada je nastavila sa radom sve do 19. marta 1919. godine. Nakon toga, uprava teritorija otopljenih od Ugarske premeštena je u Beograd, pod nadležnost Uprave za Bačku, Banat i Baranju.

Do potpisivanja mirovnog ugovora mađarska vlada je zauzimala nedvojben stav o teritorijalnoj i pravnoj pripadnosti južnih teritorija koje su Srbi okupirali. Vlada je i dalje polagala pravo na održavanje i upravljanje, odnosno na državnu upravu, sudstva, školstva, ubiranje poreza i regrutovanje vojske, iako je već tada bila jalova nada da se, ne računajući Hrvatsku, južne teritorije neće otepeti od Ugarske. Do kraja septembra 1919. godine ona je činovnike u južnim delovima podsticala na to da se ne povinuju zahtevu novih vlasti i polažu zakletvu na vernost, te da i dalje slušaju samo uputstva iz Budimpešte. Fridrihova vlada je od kraja septembra toliko modifikovala svoje uputstvo da je javni otpor bio poželjan samo na teritoriji Erdelja, dok je u Gornjoj i Južnoj Ugarskoj za činovništvo bilo uputno „prividno uklapanje“. Na sastanku prezidijuma održanom 3. januara 1920. godine Husarova vlada je, pre pristizanja mađarske delegacije na Mirovnu konferenciju, na inicijativu Jakaba Blejera ministra za manjine, donela odluku o tome da činovnici sa otopljenih teritorija mogu položiti zakletvu na vernost, ali je mogu odbiti kada im to savest nalaže. Donošenje takve odluke obrazloženo je potrebom Mađara da njihovo činovništvo ostane na svom mestu, naročito zbog toga, kako je rekao: „što finansije države nisu obezbeđivale opstanak naših otopljenih sunarodnika na teritoriji krnje Ugarske.“ Prezidijum je smatrao da činovnici koji su položili zakletvu vernosti „ne mogu biti izloženi društvenom bojkotu, niti im se to kasnije može spočitavati“.¹¹

Na osnovu odluke Narodne uprave od 26. novembra, nastava je i dalje mogla biti održavana na maternjem jeziku manjina. Među prvim odlukama Narodne uprave bila je i zabrana svakog sastanka i zborovanja, koja je, po njenom mišljenju, „delovala u cilju integriteta Ugarske“.¹² Pozivajući se na infiltriranje Jevreja iz seoskih naselja u gradove, Uprava im je zabranila napuštanje mesta stanovanja. U decembru je započeto smenjivanje mađarskog činovništva. Prvo su smenjeni mađarski veliki župani, gradonačelnici i javni beležnici, a na njihova mesta su postavljani isključivo Sloveni, uglavnom Srbi. Veliku brigu kako stanovništvu,

---

¹¹ MOL K-27. *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Zapisnici prezidijuma)*, 3. jan. 1920. U daljem tekstu Mt. jkv.

¹² AV, *Narodna uprava za BBB.*, F. 76. 23/1918.

tako i novoj vlasti zadavala je činjenica da su, na osnovu uputstva iz Budimpešte, zaposleni u pravosuđu odbili polaganje zakletve na vernost i nisu priznali Narodnu upravu, što je mesecima paralisalo rad tih organa. Jezik pravosuđa je u početku ostao jezik parničnih stranaka, a sami procesi su vođeni na osnovu ugarskog prava. Zbog neposluha sudova i tužilaštva, za vođenje građanskih parnica su uspostavljeni vojni sudovi. Za „ubistva izvršena u toku krađe, razbojništva, paljevine i prouzrokovanje poplave“ je 21. oktobra 1919. godine uveden preki sud.¹³

Nesigurnost činovnika iz južnih delova povećavale su kontradiktorne vesti i uputstva koja su pristizala iz glavnog grada Mađarske. Događalo se da je Ministarstvo za prosvetu i unutrašnje poslove izdavalo različita uputstva za istu stvar, a srpski okupatori su činovnike koji su tražili vezu sa Budimpeštom smatrali izdajnicima.

Do početka 1920. godine železnica je predstavljala pravi *corpus separatum* na području subotičke železničke uprave. U skladu sa odredbama primirja, zaposleni su do januara 1920. godine ostali službenici mađarske države, te su od nje i dobijali platu, što su, u suštini, priznavale srpske vlasti, a prihodi su uplaćivani u mađarsku državnu kasu; o imenovanjima, unapređenjima i dalje je odlučivala Mađarska državna železnica. Ovdašnji železničari su predstavljali važan centar održavanja veze sa Delvidekom.

Na štrajkovima mesnih organizacija Socijaldemokratske partije ne samo u Banatu nego i u Bačkoj, kao i na onima koje su organizovali sindikati nisu isticani isključivo socijalni zahtevi nego se na njima -- kao što se pokazalo 21. februara 1919. godine u Subotici, Temišvaru i Pečuju, kada je Savez železničara i Savez državnih službenika organizovao štrajkove -- zalagalo i za mađarske nacionalne ciljeve. Tada je zahtevano ponovno uspostavljanje mađarske uprave, ukidanje cenzure koja je pogadala i mađarsku štampu, povlačenje uredbe o zabrani mađarskih pozorišnih i bioskopskih predstava, ukidanje često upražnjavane kazne batiranja, oslobađanje mađarskih i nemačkih talaca privedenih zbog štrajkova, ukidanje zakletve na vernost, vraćanje na posao otpuštenih mađarskih činovnika itd.¹⁴ Zbog mobilizacije zakazane za 5. decembar, u nemačkim, pa i mađarskim opštinama Delvideka razvio se spontani otpor, koji je u pojedinim slučajevima eskalirao i do oružanih sukoba. Radi sprečavanja „mađarske agitacije“, jugoslovensko Ministarstvo unutrašnjih poslova je 14. marta 1920. godine donelo odluku o oduzimanju oružja neslovenskom stanovništvu, o policijskom nadzoru nad bivšim oficirima austrougarske vojske, ograničavanju putovanja u Mađarsku, zabrani okupljanja „nepoverljivih elemenata“ -- što je podrazumevalo i porodična okupljanja, masovnoj deportaciji preko granice službenika koji „nisu bili poreklom iz ovih krajeva“ i policijskom nadzoru nad ostalim službenicima, uvođenju zabrane izlaska i policijskom času, kao i o uzimanju talaca iz opština u kojima su

---

¹³ Isto, 14/1919.

¹⁴ Danilo Kecić, *Forradalmi munkásmozgalom Vajdaságban 1917–1921 között*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980, Szüts Emil, n. d. 31–39.

Nemci i Mađari bili u većini.¹⁵ Taoci su se slobodno kretali u svom naselju, ali su životima odgovarali za „svaki nered“. U banatskoj Beloj Crkvi je, na primer, gradonačelnik obavezao 46 nemačkih talaca da sakupe potpise svih *glava porodica* kojim će garantovati da članovi njihovih porodica neće učestvovati ni u kakvoj antidržavnoj delatnosti, kao i da ne skrivaju oružje.¹⁶ U pojedinim mestima – Starom Sivcu (Eimannsruh), Kuli (Kúla), Veprovcu (Vepröd, Kruščić), Crvenki (Cservenka), Somboru (Zombor) i Subotici (Szabadka) – Mađari i Nemci su u martu 1920. godine masovno odbijali regrutaciju. Masa od 4–5 hiljada ljudi, naružana kosama i motikama, sukobila se sa srpskom vojskom, a u tom sukobu je, po savremenim izvorima, bilo „oko“ deset mrtvih i četrdeset ranjenih. U Bačkom Dobrom Polju (Kiskér, Pribičevićevo, Kleinwiesen) uhapšeno je 120 muškaraca koji su se suprotstavili regrutaciji. Porodica ih je mogla otkupiti, ili su pak bili zatvarani „u podrum gde su do članaka stajali u vodi i svakog dana prebijani na smrt“. U sukobu žandarma i stanovništva u Savinom Selu (Torža, Torzsa, Torschau) bilo je 15 mrtvih i oko 20 ranjenih. U Kuli su batinali roditelje ako im se sinovi nisu odazvali pozivu.¹⁷

U ovakvom raspoloženju su započeta prva hapšenja i procesi, odnosno optužbe za uznemiravanje i veleizdaju, uprkos tome što je ta teritorija pravno još pripadala Ugarskoj.

Generalnom štrajku jugoslovenskih železničara, započetom 16. aprila 1920. godine, priključili su se i mađarski železničari subotičke uprave, a u njemu su učestvovali i mađarski železničari sa teritorije pod rumunskom okupacijom. Mađarski železničari su pripremili štrajk zbog nepravednog mirovnog ugovora, koji je bio u nastajanju. Generalni štrajk je, po odluci regenta Aleksandra, prekinut za par dana, i to tako što su železničari vojni obveznici pozvani na dvomesečnu vojnu vežbu. Na teritoriji subotičke železničke uprave se ta odluka odnosila na oko dve hiljade železničara, od kojih je otpušteno 1.500 osoba. Srpska štampa je ovaj štrajk jednom okarakterisala kao iredentistički, a drugi put kao komunistički.

---

¹⁵ AV, *Torontalsko-temišvarska županija 1918–1927*. F.77. 93/1920. *Zastava*, 21. jan. 1919, 30.

¹⁶ Ministar odbrane Milivoj Zečević dobio je oštre kritike zbog vojnih poziva 1921. godine. On je zbog drugog kraljevskog puča Karoljija, u zimsko vreme, po izuzetno surovom vremenu, odredio regrutaciju, a veliki broj regrutovanih se razboleo i umro. Opozicija je zahtevala da se ministar izvede pred sud. Živko Avramovski, „Britanci o Kraljevini Jugoslaviji“, *Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*. I. knj. (1921–1930), Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb, 1986. *Izveštaj za 1921. godinu*, 84.

¹⁷ MOL K-26. *A miniszterelnök központilag iktatott és irattározott iratai 1867–1944*. 1920, XLI–994. Dokumenta objavljena u: *A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944*. Ur. Bán András, Diószegi László, Fejős Zoltán, Romsics Ignác (főszerkesztő) és Vinnai Győző. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995, 421–425. U daljem tekstu: *Magyarok kisebbségben és szórványban*.

Specifičnost subotičkih događaja bio je i napad na mesnu policijsku stanicu, koji je imao za posledicu žrtvovanje dvojice policajaca. Prema prijavi bivšeg subotičkog mađarskog policijskog komandanta upućenoj ministru unutrašnjih poslova, napad je izazvan postavljanjem „srpsko-bunjevačkog nepismenog ološa“ umesto starog policijskog kadra, koji je bez ikakvog razloga hapsio i zlostavljao Mađare, a često ih i „prebijao na mrtvo“. „U Subotici koju su okupirali Srbi postepeno se pogoršavao položaj Mađara. Slovenske gradske vlasti, koje su kreirale okupacione trupe i Srbi, i njihova svesno izražena nasrtljivost postali su neizdrživi u aprilu te godine (1921), tako da je zavladao nekontrolisani teror. Udruženje sokola, koje su subotički Sloveni formirali uz podršku vojnih snaga, organizovalo je protestne povorke, na kojima su se čuli uzvici »Neka se gube Mađari« i lupani izlozi mađarskih trgovaca, a trgovci i gostioničari su prisiljavani da istaknu table sa natpisom na srpskom jeziku: »Govorite naš jezik.« Ti natpisi isticani su i u tramvajima. Na kraju su uništavane mađarske table sa nazivima ulica, a umesto njih su postavljane srpske table, sa srpskim nazivima. Tako je tih dana Košutova ulica preimenovana u Ulicu regenta Aleksandra. Slika grada se sasvim promenila: nijedan mađarski natpis se nije mogao videti. Grad je predstavljao vernu sliku balkanskih okupatora -- svugde su bili prljavština i nered. Tako je Subotica više ličila na Skoplje (Üszküb) nego na jedan provincijski mađarski grad u razvoju“, pisao je glavni kapetan.¹⁸ Nekoliko stotina Mađara je uhapšeno zbog napada na policijsku kasarnu. Neki od njih nisu izdržali batine prilikom saslušanja. Tako je, na primer, mesni zemljoposjednik Bela Bač skočio kroz prozor gradske kuće. Očevidac tog skoka u smrt bio je kapetan koji je pisao izveštaj.

Od 1919. godine, odnosno od mirovnih pregovora u Parizu započeto je masovno otpuštanje mađarskih činovnika, koje je najčešće obrazlagano time što nisu položili zakletvu na vernost. Zbog toga je otpušten i pominjani policijski kapetan. U Kraljevini SHS je u dva navrata zahtevano polaganje zakletve na vernost: prvi put u novembru 1918. godine za Narodnu upravu, a drugi put 1921. godine za novi ustav. Na osnovu *Uredbe* Narodne uprave od 2. januara 1919. godine, polaganje zakletve nije zadiralo u pitanje državljanstva činovnika, ali je njeno odbijanje povlačilo trenutno otpuštanje. Narodna uprava nije, što se može pročitati u *Uredbi*, „postavljala prepreku“ preseljenju otpuštenih u Mađarsku, ali „nije mogla garantovati da će vojna komanda, zbog vojnih razloga, pozivajući se na probleme u transportu, dozvoliti prevoz za lične potrebe“.¹⁹ To je značilo da oni koji su prebačeni preko granice, kao i u slučaju 58 somborskih županijskih činovnika, nisu mogli da ponesu svoje najosnovnije pokretne stvari. Mađarska vlada je uzaludno protestovala kod savezničke vojne komande; masovna deporta-

---

¹⁸ MOL K-26. 1920-XLI-994, 4209, 5859. O tzv. subotičkom ustanku i štrajku železničara opširnije u: Šandor Mesaroš, *Položaj Mađara u Vojvodini 1918-1929*. Novi Sad, 1981, 83-84.

¹⁹ AV, Narodna uprava za BBB., F. 76. 21/1919.

cija postala je svakodnevna pojava.²⁰ Hapšenja zbog iredentizma i antidržavnog ponašanja i deportacija bilo je sve više, i to ne samo činovnika. Zbog otpuštanja, u administraciji Južne Ugarske došlo je do velikih poremećaja. Nova država nije mogla zameniti staru državu, odnosno upravne, nastavničke, pravosudne, policijske i žandarmerijske snage, nije mogla zameniti obrazovanim jugoslovenskim činovnicima. Jedini kriterijum imenovanja bilo je slovensko poreklo i političko poverenje -- naročito u prvim godinama, što je u velikoj meri slabilo i onako klimavi ugled nove političke elite, koji je dodatno podrivan korupcionaškim aferama. Jedna od najpoznatijih afera vezivana je za Mojsija Stojkova, bačkog podžupana. Stojkov, koji je ranije bio pravoslavni sveštenik, prilikom srpske evakuacije Bajskog trougla proneverio je novac dobijen trgovinom ukradenih goveda.

Prihvat 350.000–400.000 izbeglica iz Erdelja, Gornje i Južne Ugarske stavio je mađarske vlasti pred sve veće, skoro nepremostive teškoće. Betlenova vlada je 23. jula 1921. godine, nakon brojnih ograničavajućih uputstava, donela privremenu zabranu useljavanja izbeglica, pa je rok za stupanje na snagu ove zabrane, nakon višestrukih pomeranja, produžila do 31. marta 1922. godine.²¹

Nakon potpisivanja Trijanonskog mirovnog ugovora (4. juna 1920. godine) raspršila se svaka nada Mađara iz južnih delova Ugarske u vezi sa teritorijalnom pripadnošću. Oni su se od tog trenutka morali suočiti sa činjenicom da je srpska okupacija, iako smatrana privremenom i prolaznom, dobila međunarodnu potvrdu, i to ne samo sa jugoslovenske već i sa mađarske strane, te se na takvu odluku moralo dugoročno računati. Kao što je poznato, utvrđivanje granica je mirovnim ugovorima povereno odgovarajućim komisijama, sa članovima iz dotičnih zemalja i predstavnicima savezničkih sila, koje su mogle donositi samo neke manje značajne odluke. Komisija za utvrđivanje mađarsko-jugoslovenske granice radila je od avgusta 1921. godine do maja 1922. godine. U odnosu na demarkacionu liniju Mađarska je na južnim granicama dobila 34.000 katastarskih jutara veću teritoriju. Osim toga, ova komisija je Savezu naroda predložila da se Mađarskoj pripoji 26 opština Vendskog područja, sa Donjom Lendvom.²² Međutim, do ponovnog priključenja ove teritorije od 37.000 katastarskih jutara sa 17.000 stanovnika nije došlo.

Mirovni ugovori sklopljeni sa poraženim državama sadržavali su odrednice o zaštiti manjina, a pobedničke snage su novoformirane države obavezale, i to svaku posebno, na potpisivanje sporazuma o zaštiti manjina. Jugoslavija je nakon

---

²⁰ MOL K-26. 1920-XLI-4209; 8202.

²¹ MOL K-26. 1920-XLIII-11 206, 9140.

²² Vassel Károly, *A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar-jugoszláv határrendező bizottság által (Összefoglaló bizalmas jellegű jelentés.)*. Szeged, 1922, 29. Vassel je bio pukovnik generalštaba i vođa mađarske delegacije. Komisiju je predvodio Dejvid Kri (Cree), engleski pukovnik. Pored francuskih, italijanskih i japanskih članova, Kraljevinu SHS predstavljao je pukovnik Vojin Čolak Antić.

podužeg oklevanja, tj. nakon potpisivanja mirovnog ugovora sa Austrijom (5. decembra 1919. godine) deklarirala da će bez ikakvih rezervi prihvatiti *Ugovor o zaštiti manjina* sklopljen između Kraljevine SHS i pobedničkih sila.²³ Taj ugovor se odnosio na celu teritoriju jugoslovenske države, izuzev njegovog 9. odeljka, koji je bio vezan samo za teritorije dobijene nakon 1. januara 1913. godine, što znači da se nije odnosio na Albance i Makedonce. Ova alineja obavezivala je vladu na obezbeđivanje obrazovanja manjina na maternjem jeziku, kao i na to da iz državnog budžeta obezbedi sredstva za realizaciju navedenog prava verskim, rasnim i jezičkim manjinama. Ugovori o zaštiti manjina sadržali su i pravo na optaciju, što znači da je pojedinac odlučivao o tome da li će uzeti državljanstvo nove države, ili će zadržati staro, odnosno nove države nisu odlučivale o tome da li će nekom dati državljanstvo. Od novoformiranih vlada je jedino beogradska vlada, zbog optacionog prava, koje je bilo na snazi do 26. jula 1922. godine, Mađarima zabranila svako političko i kulturno organizovanje, a uskraćeno im je i biračko pravo. Prema *Jugoslovenskoj uredbi o optaciji*, koju je potpisao ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević, oni koji su 1. januara 1910. živeli na teritorijama Austrougarske monarhije koje su ušle u sastav Kraljevine SHS postali su punopravni građani nove države. Oni koji su kasnije dobili pravo boravka morali su tražiti državljanstvo. *Uredba* je uređivala i položaj Južnih Slovena u Ugarskoj koji su optirali za Kraljevinu SHS.²⁴ Raznim zlostavljanjima bili su izloženi oni koji su optirali i za Mađarsku i za Kraljevinu SHS. Optanti iz Južne Ugarske često su otpušteni sa svojih radnih mesta; mnogi od njih su, zbog izmišljenih razloga, otpušteni pre isteka optacionog roka, dok su na čelo njihovih advokatskih kancelarija postavljani tutori slovenskog porekla. Prijem nije bio prijatniji ni u matičnoj državi: često je teško bilo pronaći posao; javljali su se egzistencijalni problemi; njihovi vagoni su često tamo-amo gurani na granici. Nakon 1924. godine optanti su mogli da se presele u Mađarsku samo ako su se odrekli svih svojih potraživanja od matične države. Sudbina onih koji su optirali u Jugoslaviju, uglavnom pravoslavnih Srba, nije bila bolja. Najveći broj je naseljen u Makedoniju i na Kosovo. Oni nisu mogli da se naviknu na novu sredinu, kulturno i ekonomski različitu od stare sredine, i ugroženu bezbednost, te su masovno napuštali mesta u koja su bili naseljeni.²⁵ Zbog sve većih problema usled izbegličkog talasa i očuvanja mađarske etničke slike, mađarska vlada je podržavala ostanak Mađara u južnim oblastima. Podaci o broju izbeglih, proteranih i optiranih Mađara iz Jugoslavije vrlo su različiti. Prema nekima od njih, između 1918. i 1921. godine

---

²³ O tom pitanju opširno u: Galántai József, *Trianon és a kisebbségvédelem*. Maecenas, Budapest, 1989. O zaštiti manjina u Jugoslaviji vidi str. 94–98.

²⁴ MOL K-26. 1922-XI.1-854.

²⁵ *Hirlap*, 26. szept. 1924, 26. MOL K-26. 1922. XLI-8320. Iz Mađarske je u Jugoslaviju optiralo 14.500 Srba, iz okoline Baje 1.731 osoba, iz Batanje 984 osoba itd. O zloj sudbini batanjskih Srba naseljenih u istočnu Makedoniju vidi u: Milan Micić, *Odiseja batanjskih Srba*. Zrenjanin, 2003.

u Mađarsku su izbegla, ili su se preselila 39.272 lica.²⁶ Po podacima Zemaljske službe za izbeglice, između 1918. i 1924. godine Jugoslaviju su napustila 44.903 lica. Najveći broj lica izbegao je 1919. godine (19.239) i 1920 (10.551), a 1924. je jugoslovensku teritoriju napustilo samo 385 lica.²⁷ O društvenoj strukturi izbeglih, proteranih i optiranih nemamo tačne podatke. Postoje izvori koji govore o tome da je među njima bilo 8.511 činovnika, ali i mnogo profesora, nastavnika i slobodnih intelektualaca, takođe pripadnika srednjeg staleža.²⁸

Rok iseljenja optanata je, nakon više korekcija obeju država, produžen do 1. novembra 1930. godine.²⁹

Osnivanje i delovanje Mađarske partije 1922--1929

Kada su 3. novembra 1918. godine Austrougarska i poverenici Antante potpisali primirje, Narodno vijeće u Zagrebu (osnovano 5–6. novembra) već je proglasilo Državu SHS (19. oktobra) i izjasnilo se o nameri ujedinjena sa Srbijom i Crnom Gorom. Deset dana kasnije je i Hrvatski sabor proglasio otepljenje od Austrougarske, odnosno priključenje državi koju je proglasilo Narodno veće.

U Narodnom vijeću – koje su činili Slovenačka narodna stranka, Hrvatska stranka prava i Srpsko-hrvatska koalicija – postojala su različita mišljenja o načinu ujedinjenja. Srpsko-hrvatska koalicija, pod vođstvom Svetozara Pribičevića, zagovarala je brzo centralističko ujedinjenje po srpskom predlogu, dok su hrvatski i slovenački političari bili naklonjeni federalističkom ujedinjenju dveju država. Početkom novembra je delovalo da ima nade za priznavanje hrvatske državnosti. U Ženevi je 9. novembra sklopljen sporazum između Jugoslovenskog odbora, koji je okupljao Južne Slovence iz Monarhije, i srpskog predsednika vlade Nikole Pašića. Tada je odlučeno da se do završetka ustavno-pravnih rasprava u vezi sa stvaranjem nove države formira jedna prelazna državna struktura sa dualnim uređenjem, u kojoj će spoljna, odbrambena i pomorska pitanja zajednički rešavati pojedine državotvorne jedinice (Srbija i Država SHS), dok će druga

---

²⁶ MOL Filmtár. A békeelőkészítő iratai, 12.486.211 cím. 14. f. Rekord u proterivanju drži jedan šumarski savetnik iz Martonoša – Kazmer Hos, koga su 26 puta proterali, a mađarske vlasti su ga 26 puta vraćale u Jugoslaviju.

²⁷ Thirring Lajos, *Magyarország Trianontól napjainkig*. Magyar Statisztikai Szemle, 4. sz. 1938, 390.

²⁸ MOL Filmtár 12.486.210 cím. 21. f. A. Sajti Enikő, *Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalomszerkezetére*. Limes, 2. sz. 2002, 41–50.

²⁹ AV, Banska uprava Dunavske banovine, II upravno odeljenje 1928–1941, F. 126. II. 77. 334/1930. Torontalsko-tamiška županija 1918–1927, F. 77. 1256/1923.

pitanja one rešavati samostalno. Hrvatska, odnosno slovenačko-hrvatsko-srpska država bila bi federativna. Međutim, Beograd nije prihvatio ovaj sporazum. Pašić je bio primoran da da ostavku, a zagrebačko Narodno vijeće, koje se borilo sa unutrašnjim problemima i bilo u strahu za svoje nacionalne ciljeve — ugrožene od Italije, na kraju je prihvatilo zamisao ujedinjenja pod vodstvom dinastije Karađorđević, odnosno uslove centralističkog ujedinjenja. Tome se, pored Vojvodine, priključilo i cetinjsko Narodno vijeće (Crna Gora), detronizirajući crnogorskog kralja Nikolu Petrovića.

Ujedinjenu jugoslovensku državu (do 1921. Država SHS, 1921–1929. godine Kraljevina SHS, 1929–1941. godine Kraljevina Jugoslavija) danas, odnosno nakon raspada druge Jugoslavije mnogi smatraju „veštačkom tvorevinom“ i „kreacijom Antante“. Smatramo da je ovakav stav rezultat vrlo uprošćenog suda o istorijskim događajima, koji je donet tako što nisu uzete u obzir vrlo važne savremene istorijske činjenice i procesi.

Među južnoslovenskim narodima su se razvile dve istorijske teorije o nacionalnom pitanju: jugoslovenizam i teorija o samostalnom nacionalnom razvoju jugoslovenskih naroda. Jugoslovenske ideologije i nacionalizmi sa težnjama nezavisnog razvoja jugoslovenskih naroda (hrvatski ilirizam i srpski jugoslavizam — koji je integrisao velikosrpski program) zasnivali su se na postojećem, a zatim svesno potenciranom jezičkom i etničkom srodstvu, ali su već od samog početka različito zamišljali (federalizam *versus* centralizam) državno i političko ujedinjenje jugoslovenskih naroda. Nacionalni pokret Slovenaca, koji je do kraja Prvog svetskog rata išao drugim putevima, prihvatio je svejugoslovensku varijantu rešenja nacionalnog pitanja Slovenaca. Usled specifičnog razvoja istorijskih događaja, deoba Monarhije i samoopredeljenje jugoslovenskih naroda nije traženo na osnovu samostalnog nacionalnog (hrvatskog, srpskog, slovenačkog itd.), već je ono potisnuto u drugi plan. Vladajuća misao tog perioda, odnosno samoopredeljenje je, u jugoslovenskom smislu, dobilo specifično kolektivno tumačenje (vidi jedinstvenu čehoslovačku ideju), koje nisu podržavali samo kreatori međunarodne politike nego i veći deo političke i kulturne elite jugoslovenskih naroda.

Jugoslavija nije bila jedna „veštačka, versajska tvorevina“, kako je danas prikazuju srpske, slovenačke i druge jugoslovenske historiografije, nego je bila država u kojoj je svako jugoslovensko „pleme“ — narod zamišljao razvoj „svog plemena“ u zajedničkoj državi, u kojoj će steći svoj nacionalni izražaj. Demokratski jugoslavizam, koji je zagovarao integraciju i homogenizaciju nacija, federalistička varijanta „jedne trojedne nacije“, u novoj državi nije došao u poziciju dominantne političke opcije, već i zbog toga što je nasuprot monarhističkoj imala nedvosmisleno „narodni“, pa čak i hrvatske republikanske odlike. Duboko ukorenjena srpska varijanta jugoslovenizma, koja je nastala kao rezultat srpske nacionalne spoljne politike 40-ih godina 19. veka, podrazumevao je „okupljanje“ teritorija nastanjenih Srbima (reč je o *Načertaniju* Ilije Garašanina, ministra spoljnih poslova Srbije). Vodeći krugovi srpske države u nastajanju bili su rojalisti. Priznavanje dinastije Karađorđević bio je važan segment njihovog nacio-

nalnog razmišljanja. Ideja republikanizma potisnuta je u krugove srpske levice. Srpski jugoslovenizam isticao je ulogu centralizovane države. Vodeći krugovi države u nastajanju nisu se pogađali o unutrašnjem uređenju države. Jedini sporazum takvog tipa (novembar 1918. godine, Ženeva), kao što smo videli, doživio je brodolom usled otpora srpskih vladajućih krugova. I danas važi konstatacija da je strah od unutrašnje anarhije koja bi usledila nakon raspada Monarhije kao i od društvene revolucije oterala slovenačke, a naročito hrvatske političke krugove pod zaštitna krila srpske vojske, birokratije i dinastije.

Sporna državopravna pitanja poverena su ustavotvornoj skupštini. Hrvatske i slovenačke političke snage nisu bez osnova polagale nadu u to da će u okviru najdemokračićnije srpske institucije, a na osnovu opšteg (muškog) prava glasa, po proporcionalnoj zastupljenosti zauzeti odgovarajuća mesta u novoj skupštini i da će imati priliku da u duhu federalizma utiču na unutrašnju strukturu države. Ubrzo su doživeli veliko razočarenje. Unutrašnjopolitički događaji vezani za provizorium nagoveštavali su vodeću političku i upravnu poziciju Srba, kao i rasprostranjenu intoleranciju u državnom životu. Na osnovu Vidovdanskog ustava, Srbi su a zanemarujući odnos snaga dobijen na izborima u novembru 1920. godine, pomoću političkog pogađanja, bez hrvatskih predstavnika prihvaćena je centralistička struktura nove države. Od tog trenutka se istorija Jugoslavije može opisati kao borba centralizma ili federalizma i borba jugoslovenskih naroda za prevlast.

Diferencijaciju političkog života odlikovala je nacionalna pripadnost stranaka, a ne programska orijentacija, a njihov radijus uticaja se uglavnom poklapao sa pojedinim nacijama. To je bilo tako i kada su se pojedine stranke srpskog porekla, kao što su bile Radikalna i Demokračtska stranka, predstavljale u opštej jugoslovenskoj ulozi.

Glavni problem dveju stranaka, koje su jedna drugoj bile konkurencija, i srpskog dvora bio je kako onemogućiti Hrvatsku (republikansku) seljačku stranku u tome da na državnom nivou postane stožer opozicionih stranaka.

Srpska narodna radikalna stranka, osnovana 1881. godine, izgubila je svoj seljački karakter do osnivanja jugoslovenske države, mada je najveći broj srpskih seljaka još uvek glasao za nju. Ona je početkom 20. veka postala stranka srpske elite i srednjih slojeva vezanih za srpsku državu, koja je unutar jugoslovenske države markantno zastupala stavove velikosrpskog nacionalnog programa. Njeni seljački patrijarhalni koreni su beznadno zakržljali, te je zastupala ideju jake centralizovane monarhije. Istovremeno pored nacionalnog unitarizma – koji je oslikavao i Vidovdanski ustav – široku upravnu autonomiju (a ne nacionalnu!) smatrala je potrebnom. Demokračtska stranka nastala je od Radikalne stranke otepljene starosrbijanske opozicije, kojoj su se 1919. godine priključili tzv. prečani, odnosno Srbi koji su živeli u Hrvatskoj, preko Save i Dunava. Oni su uglavnom bili više „Jugosloveni“ i veći centralisti od Nikole Pašića – vođe Radikalne stranke, te nisu podržavali ni regionalnu upravnu autonomiju. Nijedna od tih stranaka nije imala iskustva ni u življenju sa manjinama, ni u rešavanju pitanja vezanih za manjine. U političkom smislu, one nisu imale šta reći ni Mađarima, ni Nemcima,

a naročito ne Albancima. U bitkama koje su, radi postizanja vlastitih ciljeva, vodile jedna protiv druge upotrebile su vojvodanske manjine, naročito tokom čestih parlamentarnih i lokalnih izbora, ali vladajuće jugoslovenske stranke, u celom periodu postojanja prve Jugoslavije nisu bile sposobne za ozbiljnije akcije.

Najveća opoziciona stranka u Hrvatskoj, odnosno njen pravi vladar bila je Hrvatska republikanska seljačka stranka, koja je osnovana 1904. godine pod vodstvom Stjepana Radića. Kao što njeno ime govori, ova stranka je, s jedne strane, bila protiv državnog uređenja -- monarhije (do 1925. godine), a, sa druge, bila je veliki protivnik centralizma i gaženja hrvatskih državnih prava. Specifičan seljački socijalizam, pacifizam, a ni -- ma kako to zvučalo paradoksn -- internacionalizam, pa ni zamisao referendumske seljačke republike nije izgubila ni u dvadesetim godinama. Zajedničko zastupanje nacionalnog i seljačkog pitanja omogućavalo je Radiću da zaista bude nekrunisani kralj Hrvatske i „um“ hrvatskog naroda.

Anton Korošec i Slovenačka narodna stranka, koja je u jugoslovenskom političkom životu značila jezičak na vagi, takođe su uživali puno poverenje slovenačkog naroda. Međutim, pažnja ove stranke nije bila usmerena samo na državnopravna pitanja. Korošec je smatrao da je to drugorazredno pitanje sve dok Slovenci predstavljaju jednu administrativnu celinu i u Sloveniji zauzimaju pozicije u upravi, kulturi i privredi. U suštini, on je samo zato učestvovao u upravljanju državom i zato je saradivao sa Beogradom.

Najjača bosanska stranka bila je Jugoslovenska muslimanska organizacija, dok je interese muslimana i Albanaca i zaštitu turskog jezika kao maternjeg zastupala stranka Džemijet.

Kao što smo videli, svaka stranka je bila čvrsto vezana za određenu naciju. Stoga nije čudno što se i u višenacionalnoj Vojvodini susrećemo sa nacionalnim, manjinskim strankama: Nemačkom strankom u Jugoslaviji, Mađarskom strankom u Jugoslaviji i Šokačko-bunjevačkom strankom. Ove stranke su, kao i Mađarska stranka -- koju ćemo detaljno analizirati, te ćemo se osvrnuti na svojstva jugoslovenskog unutrašnjopolitičkog života --, smatrale da je njihov najvažniji zadatak zastupanje manjinskih interesa i borba za ostvarivanje prava koja su ugrožena.

Komunistička partija je bila jedina jugoslovenska stranka koja nacionalna i državnopravna pitanja nije postavila u centar svog programa i delovanja, a njen uticaj je prevazilazio unutrašnje nacionalne granice.

Stranka je nastala kao specifična kombinacija bosanskih istinskih marksista, hrvatskih i slovenačkih unitarističkih, filoboljševističko--radikalskih socijalista, te je, pored svoje heterogenosti, postala treća stranka po broju mandata osvojenih u parlamentu nove države na prvim izborima -- u novembru 1920. godine. Naročito veliki uticaj je postigla na teritorijama koje su u Jugoslaviji smatrane perifernim, odnosno tamo gde nije bilo stranke koja bi zastupala nacionalne interese. Komunistička partija -- koja je do 1921. godine, zalažući se za ravnopravnost svake narodnosti, imala veliki politički uticaj, a zatim je oterana u ilegalu i bila veoma umanjena -- ipak je prihvatila tezu „jedna nacija -- tri plemena“, ali

sa jednom važnom napomenom: nacionalno pitanje je stvar buržoazije i jedna proleterska stranka ne treba njime da se bavi, „jer ono samo smeta klasnoj borbi“. Nakon dugotrajnih unutrašnjih rasprava, Komunistička partija je tek 30-ih godina spoznala značaj nacionalnog pitanja u unutrašnjem životu Jugoslavije i istakla potrebu federativnog državnog uređenja.

Prelazni period u državnoj upravi regulisan je kraljevskom uredbom od 7. januara 1919. godine. Nacionalne vlade koje su u jesen 1918. godine osnovane na teritorijama bivše Monarhije su raspuštene, a umesto njih su organizovane uže oblasne vlade. Osam oblasti države organizovano je na osnovu nacionalnih teritorija, ili pak na osnovama istorijskih regiona. Tih osam oblasti su: Srbija, Slovenija, Hrvatska, Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Dalmacija i Vojvodina.³⁰

Prilagođavajući se datim uslovima, ekonomski i kulturno oslabljeni Mađari (na to ću se kasnije još osvrnuti) nakon dugotrajne političke obespravljenosti su, prvi put u svojoj istoriji, počeli artikulaciju mogućih modusa nacionalnog opstanka i očuvanja nacionalnog identiteta. Njihova perspektiva nije bila omeđena samo značajem etničke zajednice unutar zemlje, borbenim nacionalizmom nove vlasti, ograničenim mogućnostima mađarske vlade u vezi sa davanjem političkih saveta i pružanjem materijalne pomoći nego i specifičnom prošlošću regiona. Južni delovi države uvek su tretirani kao periferne oblasti Ugarske, bez specifične mađarske lokalne samosvesti i kulturne tradicije. Novi Sad nije slučajno nazivan Srpskom Atinom. Za razliku od banatskih Nemaca, Mađari nisu raspolagali jakim seljačko-građanskim staležom. Politički aktivnu srednju klasu, koju je značajno oslabila promena imperije i koja je, pre svega, bila vezana za staru državnu upravu, činili su veleposednici vezani za slobodne profesije. 60 do 70% mađarskog društva predstavljalo je seljaštvo, a 10% tog seljaštva su, prema nekim procenama, činili bezemljaši. Pripadnici ovog sloja bili su zaposleni u prehrambenoj industriji i maloj privredi. Početkom 20-ih godina oni nisu bili osetljivi prema nacionalnim partijskim programima, nego su bili orijentisani ka ciljevima socijalnog izjednačavanja komunističkog i sindikalnog pokreta. Učešće u atentatima protiv regenta Aleksandra i Milorada Draškovića, koji su izvršeni pre donošenja *Zakonu o zaštiti države*, a u kojima su učestvovali i Mađari (Lajoš Čaki i Jožef Juhas), samo je još više pojačalo sumnju zvaničnih organa pored već postojeće optužbe za antidržavni iredentizam.

---

³⁰ Čitaoca upućujemo samo na nekoliko važnijih dela o istoriji Jugoslavije između dva svetska rata: Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata I–II*. Zagreb, 1961. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. I–III, 1918–1941. Beograd, 1988. John R. Lampe, *Yugoslavia as History*. Columbia University Press, New York, 1996. Šime Đodan, *Hrvatsko pitanje*. Zagreb, 1991. Juhász József, *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula Kiadó, Budapest, 1999. Branko Petranovic – Momčilo Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*. Beograd, 1991

Stare nesuglasice -- iz perioda Nezavisnjačke stranke i Stranke rada – pojavile su se kao otežavajući faktori pri organizovanju Mađarske stranke, ali ni mađarsko-jugoslovenske suprotnosti dualističkog perioda nisu još sasvim iščezle.³¹ Novi sloj koja je počela da se bavi politikom, koji se uglavnom sastojao od pravnika, advokata, srednjih posednika i lekara, nije imao nikakvog istorijskog iskustva u vođenju dijaloga sa sopstvenim seljačkim i radničkim slojevima, a ni od matične države u tom pogledu nije mogao dobiti nikakav savet.

Centri političke i kulturne organizacije Mađara bili su Veliki Bečkerek, Subotica, Sombor i Senta. U Velikom Bečkereku je živeo dr Imre Varadi, koji je imao istaknutu ulogu i u političkom životu Torontalske županije, a bio je i zastupnik u državnom Ugarskom saboru. On je spadao među one malobrojne političare Delvideka koji su odlično govorili srpski i imali izuzetno dobre veze sa lokalnom srpskom i nemačkom inteligencijom. Banatski Mađari imali su i dobar dnevni list *Torontal*, koji je dugo izlazio. Bečkerek je, međutim, bio daleko od etničkog centra Mađara u Južnoj Ugarskoj, a Varadi je mnogima postao sumnjiv zbog svojih pokušaja pregovaranja sa beogradskim krugovima. U Somboru se moglo računati na dva bivša političara vladajućih stranaka (Stranke rada): dr Edena Palaštija, nekadašnjeg zastupnika u Ugarskom saboru, i dr Arpada Falcionea. U Subotici je organizovanje bilo otežano zbog sukoba između Gazdaker i Nepkera (ranije Nezavisnjački krug), ali se, pored toga, najvažnijim centrom ipak može smatrati Subotica. Kao organizatori mogu se navesti Balint Terlei, veleposednik i kasniji mađarski državni sekretar, dr Karolj Biro, poslednji mađarski gradonačelnik Subotice, Janoš Janiga, nekadašnji zastupnik Stranke rada, a možemo još spomenuti i dr Lukača Pleskoviča. Organizaciju Mađara u Potisju usmeravali su Adam Šoti i dr Janoš Četle, advokat iz Sente.

Nakon dužeg planiranja, uglavnom u privatnim kućama, subotički list *Hirlap*, koji je kasnije postao list Mađarske stranke, prvi put je 17. januara 1921. godine objavio ideju o mogućnosti formiranja jedne mađarske stranke. U toku njenog organizovanja su se iskristalisale dve opcije. Potrebu iskoraka iz „trepejljive pasivnosti“ niko nije poricao. Međutim, stavovi su se u velikoj meri razlikovali kada je bio u pitanju metod. „Pasivisti“, koje su uglavnom činili oktobristi prebegli iz Baranje u Jugoslaviju, zastupali su stanovište da još nije došlo vreme za organizovanje samostalne političke stranke i da Mađari svoju pažnju moraju usmeriti na pitanja kulture i ekonomije. Takav stav je proklamovao i dr Lukač Pleskovič, vođa subotičkog Nepkera, koja je raspolagala sa dugogodišnjom tradicijom, koji je i u ovom udruživanju imao ozbiljnu ulogu. Po mišljenju Pleskoviča, poslednjeg velikog župana grada Subotice, narodnostima u Vojvodini bila je potrebija jedna organizacija koja bi preuzela ulogu stožera vojvođanske autonomije. Osnivanje takve jedne mađarske stranke podržali bi i Bunjevci. Aktivisti su se zalagali

---

³¹ Csuka János, *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski Kiadó, Budapest, 1995. 47–48. O radu stranaka u južnim delovima Ugarske videti u: Arpad Lebl, *Gradske političke stranke u Vojvodini 1887–1814*. Novi Sad, 1979.

za osnivanje samostalne mađarske stranke. Po njihovom mišljenju, ta stranka bi trebalo da se bavi kulturnim i ekonomskim interesima Mađara. Oni su smatrali da je tako nešto bilo potrebno i zato što se „velikim strankama nije moglo verovati“, a plašili su se da bi, bez samostalne stranke, Mađari bi se raštrkali u velikim slovenskim strankama.³² Taj stav su zastupali i već pomenuti Arpad Falcione, dr Eden Palašti, dr Imre Varadi – kasniji jugoslovenski poslanik i senator, dr Laslo Graber – bivši političar Nezavisnjačke stranke, subotički lekar i hirurg, dr Đerd Šanta i drugi.

Zvanični jugoslovenski krugovi nisu bili zadovoljni samostalnim političkim organizovanjem Mađara, te su nastojali da spreče taj proces i asimiliraju Mađare u velike, „za život sposobne“ jugoslovenske stranke. Osnivanje manjinske stranke sa Bunjevcima i Nemcima je, takođe, bila jedna od ideja. Na razrešenje te dileme je u velikoj meri uticao i stav mađarske vlade. Budimpešta je podržavala „aktiviste“, odnosno organizovanje na nacionalnoj bazi. Ukoliko im to ne bi bio cilj, nagovestila je obustavljanje novčane pomoći i bojkot učesnika u „antipatriotskoj akciji“.³³ S obzirom na međunarodni položaj države i na postojeće vrlo zategnute odnose sa jugoslovenskom državom, odnosno Beogradom, koji je bio ubeđen u to da su Mađari Delvideka antidržavna i iredentistička manjina, tj. poslušni realizatori mađarskog revizionizma – mađarska vlada je, preko tajnih veza, održavala kontakt sa vojvođanskim Mađarima. Ministarstvo spoljnih poslova je Mađarskoj ambasadi u Beogradu izričito zabranilo da održava neposredne veze sa Mađarima, a u konspirativne veze su uključeni i saradnici u izaslanstvu.

Andraš Hori, koji je 1924–1927. godine bio ambasador u Beogradu, u svojim memoarima se toga prisećao na sledeći način: „Veoma malo vesti o životu mađarske manjine je dopiralo do mene. Vođe tamošnjih Mađara nisam poznao i nisam bio ni u kakvoj vezi sa njima. Nisu tražili kontakt sa mnom, a ja – naročito u početku, teško bi mogao posetiti Delvidek – gde nisam imao nikakve veze. Na Disteru (Paradnom trgu) (u Ministarstvu spoljnih poslova – E. Š.) smatrali su da mađarski poslanik ne treba da ima kontakte sa vođama Mađara u Vojvodini, koji su, inače, imali drugog načina da svoje pritužbe i zahteve upute Budimpešti [...] Stanovište Paradnog trga po tom pitanju nije uvek bilo sasvim logično, jer, kad su mi zabranili neposredne kontakte sa Mađarima u Vojvodini, Kanja (Kalman Kanja, ministar spoljnih poslova – E. Š.) me je direktno uputio na to da vrlo prijateljski primim ljude ORIM-a i da održavam sa njima vezu. Kao legitimaciju su

---

³² MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-16-260.

³³ MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-16-432. A. Sajti Enikő, A jugoszláviai magyar Párt megalakulása és részvétele az 1925-ös választásokon. In: *Nemzettudat, jugoszlavizmus, magyarság*. Szeged, 1991, 91–92. O delatnosti Mađarske stranke videti u: A. Sajti Enikő, A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941). Regio, Kisebbségi Szemle, 2. sz. 1997, 3–30.

mi pokazali deo pocepane note srpske narodne pesme. Drugi deo rascepljene note doneo sam sa sobom iz Pešte.“³⁴

U slučaju Mađara koji su se našli van granica Mađarske, vlada je usredsredila pažnju na tri oblasti: sakupljala je podatke o manjinskom životu, o kršenju prava manjina; materijalno, moralno i politički je podupirala manjine, čak je i upravljala novim političkim, kulturnim i verskim organizacijama mađarske manjine u Felvideku, Rumuniji i Jugoslaviji, ali je pitanje manjine ugradila i u spoljnu politiku, koju je vodila prema susednim državama. U prvom periodu posle sloma, koji je nastao nakon revolucionarnog i kontrarevolucionarnog doba, veze su održavane bez zajedničkih ciljeva, razasuto i posredstvom slučajne komunikacije. Kontakt sa delom odcepljene nacije, koja se našla preko demarkacione linije, pa tako i sa Mađarima u Vojvodini, održavan je pomoću privremenih veza. Glavni cilj tih veza bilo je kontrolisanje primene prava manjina (zato su i dalje iz Budimpešte plaćani državni činovnici i nastavnici), te su sakupljani podaci o kršenju prava od strane okupatora. Te zadatke su, nezavisno jedni od drugih, obavljali železničari, vojni komandanti, srčani đaci i županijski nameštenici koji su ostali na svojim mestima.

Cilj ovog rada nije detaljna analiza politike mađarskih vlada prema Mađarima koji su živeli u inostranstvu, ali smatramo da je, zbog teme, potrebno u kratkim crtama skicirati institucionalnu strukturu i svojstva te politike.

Pre Prvog svetskog rata je pitanje Mađara koji su živeli u inostranstvu (iseljenici i Mađari u rasejanju) bilo povereno premijeru. Vlada već tada nije neposredno pomagala institucije Mađara u inostranstvu, nego preko specijalizovanih društvenih organizacija, a često i putem posebno organizovanih akcija. Negu nacionalnog identiteta Mađara u Slavoniji i Bosni vršilo je Julijansko društvo, osnovano 1904. godine. Nakon sloma Monarhije u jesen 1918. godine decentralizovano je bavljenje pitanjima okupiranih teritorija; zadaci su podeljeni između ministarstava spoljnih poslova, propagande i narodnosti, koji su posao često obavljali međusobno se nadmećući. Od tog trenutka je pitanje teritorija koje su zaposlele susedne zemlje bilo povezano sa tokom mirovnih pregovora i situacijom u kojoj su se nalazile mađarske izbeglice iz Felvideka, Vojvodine i Erdelja. Ovo pitanje je postalo jedna od ključnih tema vladine politike. Bilo je očito da su, zbog obima zadatka, dotadašnji institucionalni okviri postali nedovoljni, a da je koordinisanje rada i stručnosti institucija za vezu između Mađara iza demarkacione linije i vlade postalo neophodno.

Inicijatori i racionalizacija tog posla potekla je od izbeglih i isteranih vođa Mađara iz Erdelja (grofa Ištvana Betlena, grofa Pala Telekija, Benedeka Janča,

---

³⁴ Hory András, Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzettel ellátta Pritz Pál. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 184. ORIM je skraćénica za francusku Unutrašnju makedonsku revolucionarnu organizaciju (Organisation Revolutionnaire Intereure Macedonienne). Organizacija je imala nameru da Makedoniju ujedini sa Bugarskom terorističkim akcijama.

Deneša Šebeša i drugih).³⁵ O značaju pojedinih otopljenih teritorija govori i činjenica da je premijer Ištvan Fridrih imenovao grofa Ištvana Betlena za tajnog ministra, koji je bio zadužen samo za pitanja Erdelja, dok su se pitanjem Felvideka i Vojvodine bavila ministarstva propagande, spoljnih poslova i narodnosti.³⁶

Tajno ministarstvo za Transilvaniju ukinuto je prilikom osnivanja Husarove vlade (24. novembra 1919. godine), te je njegove radnike i saradnike preuzelo Odeljenje B Kancelarije za pripremu mirovnih ugovora. Iz te kancelarije je nastala Direkcija za izbegla lica, pod čiju ingerenciju su potpala sva tri otopljena dela, te tako i Južna Ugarska, ali su ostala, već spomenuta, ministarstva nastavila da rade na rešavanju navedenih pitanja.

Nakon potpisivanja mirovnog ugovora, premijer Betlen je 11. maja 1921. godine sazvao važan sastanak u vezi sa unutrašnjom i spoljnom konsolidacijom države. Tom sastanku su prisustvovali: Mikloš Banfi – ministar spoljnih poslova, Gedeon Radai – ministar unutrašnjih poslova, i Šandor Belička – ministar odbrane. Generalštab su predstavljali Reder i Šimenfalvi – general-pukovnici, društvene organizacije predsednik Mađarskog narodnog saveza Žigmond Perenji, a vladu erdeljski političar velikog ugleda Benedek Jančo i savetnik Pal Petri.

Cilj dogovora bilo je ukidanje vojnog i iredentističkog organizovanja na otopljenim teritorijama, odnosno preusmeravanje zvanične mađarske politike i odgovarajuće usklađivanje sa zvaničnim interesom i mogućnostima spoljne politike Mađarske. Betlen je sastanak otvorio naglašavajući sledeću činjenicu: „Našim sunarodnicima sa novoosvojenih teritorija veliku opasnost pričinjava to što se odavde šalju poruke, što vođe naših sunarodnika kontaktiraju vojni poverenici, kompromitujući ih i tako izlažući čestim hapšenjima i zlostavljanjima“. Na sastanku je zaključeno „da je na zaposednutim teritorijama završeno vojno organizovanje. Ako se neko takvom delatnošću bavi i upadne u nevolje, ne može da računa na podršku.“ Mađarskim vojnim organima je bilo zabranjeno održavanje veze sa organizacijama i pojedincima, a o drugim kontaktima su morali obavestiti Pala Telekija. Na sastanku je bilo važno istaknuti i to „da je obaveštajna služba odvojena od vojnih organizacija“. Mikloš Banfi, ministar spoljnih poslova, predložio je da se ne vrši samo obična revizija iredentističkih organizacija nego da se najopasnije organizacije raspuste, jer „svojim nepromišljenim izjavama predstavljaju diplomatsku opasnost i pre ili kasnije će dovesti državu u opasnost“.³⁷

Nakon savetovanja je, zaista, započeta konsolidacija politike vlade prema oblastima van granica Mađarske, i to u duhu važećeg međunarodnog i domaćeg

---

³⁵ O tom pitanju, a posebno o delatnosti Saveza društvenih organizacija u Erdelju videti u: Bárdi Nándor, *A Keleti Akció. Regio, Kisebbségi Szemle*, 3. sz. 1995, 89–134. Csóti Csaba, *A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924*. Limes, 2. sz., 2002, 25–39.

³⁶ Romsics Ignác, *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987, 208–211.

³⁷ MOL K-26. ME 1921-XXX VIII-3581.

pravnog poretka. Glavni naponi mađarske spoljne politike bili su usmereni ka izlaženju iz međunarodne izolacije; zahtevi za revizijom više nisu bili aktuelni i skinuti su sa dnevnog reda, pa su tako podrška Mađarima van granica i veze koje su uspostavljane sa njima bile podređene ovakvoj šire definisanoj spoljnoj politici. Vrlo energična domaća podrška revizionizmu je ujedinjena i kanalisana je u okvire koje je bilo moguće kontrolisati, a zvanični i društveni rad u vezi s tim pitanjem je odlučno razdvojeno. U ovom duhu je, pod koordinacijom Pala Telekija, u avgustu 1921. godine osnovan Centar saveza društvenih organizacija (Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja).

Betlenova vlada je podršku i zaštitu interesa Mađara u Vojvodini, kao i onih u Felvideku i Erdelju, od tog momenta pružala u okviru Centra saveza društvenih organizacija, odnosno preko Društva svetog Gelerta (Szent Gellért Társaság). Ministarski savet je usvojio sledeća načela rada organizacije:

1. Rakocijev savez – zadužen za teritoriju Felvideka, Društvo narodnjačke književnosti – koje je podržavalo rad istočnih delova Ugarske, priključenih Rumuniji (izuzev Banata), i Društvo svetog Gelerta – zaduženo za Južnu Ugarsku i delove Banata priključene Rumuniji, mogli su održavati vezu sa Mađarima na spomenutim teritorijama samo preko Centra saveza društvenih organizacija.

2. Centralni aparat organizacije je neposredno podređen predsedniku vlade Ištvanu Betlenu, koji je ovu dužnost obavljao preko nadležnog II odeljenja vlade.

3. Organizacija je svoj budžet mogla da pripremi preko II odeljenja vlade – zaduženog za pitanja manjina, zaobilazeći parlament, ali uz predlog predsednika vlade i odobrenjem vlade.

4. Na kraju je određen i način finansiranja organizacije.³⁸

Predsednik Društva svetog Gelerta bio je pisac Ferenc Herceg, poreklom iz Delvideka. Izvršni direktor je, doduše kratko, bio Oliver Etvenji – penzionisani veliki župan Lugoša i vođa prethodnice Društva svetog Gelerta- raspuštene Lige za Delvidek, a zatim Tibor Tuban – redovnik milosrdnih, koji u kontrarevolucionarnoj segedinskoj vladi bio savetnik za pitanja vere i obrazovanja. Sekretarske poslove je obavljao Endre Fal, nekadašnji direktor gradskog internata u Temišvaru. Delatnost organizacije obavljana je u strogoj tajnosti.

Centar saveza društvenih organizacija činilo je još mnogo organizacija, kao što je, na primer, Mađarski nacionalni savez, koji se, pre svega, bavio inostranom propagandom, ali je bio i „nevidljiva ruka“, odnosno protivteža „pojačanoj špijunskoj delatnosti“ susednih država.³⁹ Betlen je društvima koja su pripadala Centru zabranio da održavaju neposrednu vezu sa ministarskim savetom i ministarstvima. Rešavanje problema teklo je direktno preko rukovodioca centrale Pala Telekija i njegovog zamenika, državnog sekretara Antala Papa. Vezu sa vođama Mađara van granica mogli su održavati samo direktor Centra Pal Teleki, bivši

³⁸ MOL K-27. Mt jkv. 1921. aug. 21. kgyk.; MOL K-437. Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának iratai (a továbbiakban TESZK) 1921-10-7.

³⁹ MOL K-437. TESZK 1922-12/12-980, 12/14-1043.

predsednik Saveta ministara ili njegov zamenik. Delatnost ovog udruženja bila je najintenzivnija od 1921. do 1925. godine. Nakon 1925. godine ono je obavljalo samo poslove vezane za organizovanje pomoći. Njegovu ulogu su početkom 30-ih godina preuzeli Liga za reviziju i Institut za državnu nauku, koji je osnovao Pal Teleki.

U delokrug rada Društva svetog Gelerta nije spadala samo briga o Mađarima koji su živeli van južnih granica. Ono je, na primer, u Segedinu osnovalo Internat svetog Gelerta za srednjoškolce iz Delvideka. Ova organizacija je podržavala i nadzirala Univerzitetsko i visokoškolsko udruženje (DEFHE), kao i funkcionisanje Doma „Delvidek“, koji je osnovan u avgustu 1921. godine i bio društvena organizacija prognanih ili optiranih Mađara iz Delvideka a nastanjenih u Mađarskoj. Dom „Delvidek“ je – na predlog mađarske vlade – postao član Unije Lige narodnog saveza, a na minhenskoj, praškoj i bečkoj konferenciji je bio glavni propagator kršenja prava Mađara iz Delvideka.⁴⁰ Mada ne nameravamo da detaljno razmotrimo način finansiranja Centra društvenih organizacija, vredno je napomenuti i to, da je 1921/22. godine njegov ukupni budžet iznosio 251 milion kruna. Od toga je za centralnu i inostranu propagandu predviđeno 16 miliona, za tajne vojne organizacije van granica 25 miliona, za Felvidek 48.054.000 kruna. Erdelj je dobio 110 miliona, a Delvidek 37.322.166 miliona. Društvo svetog Gelerta je iz ovih sredstava finansiralo julijanska udruženja i internat u Pečuju – za Mađare iz Slavonije i Bosne koji su u rasejanju, kao i akciju Sveopšteg konventa reformata u Slavoniji.⁴¹ Po evidenciji Centrale, glavne stavke potpore su 20-ih godina činile protestantske i katoličke crkve, razne škole u Delvideku, štampa, kulturna i gazdinska udruženja, zatim mađarski studenti u Zagrebu.⁴² Čelnici TESZK-a su ustanovama, listovima i udruženjima zabranjivali objavljivanje porekla upućene pomoći. Organ Mađarske stranke *Hirlap* je, na primer, dobijao redovnu pomoć, ali ga je Budimpešta uslovlila time da „ni uredništvo ni njegovo izdavačko preduzeće ne smeju znati poreklo pomoći“.⁴³ Međutim, političke vođe Mađara bile su načisto sa poreklom potpore. Iz budžeta TESZK-a je, iako uz tendenciju ka

---

⁴⁰ *Izveštaj o petogodišnjem radu Doma „Delvidek“*, sačinio Endre Fal (direktor, generalni sekretar Doma), Budapešt, 1926, 6, 29–30.

⁴¹ O podsticanju Mađara u Slavoniji i Bosni videti opširnije u: Bernics Ferenc, *Julián-akció: (Egy „magyarság mentő egyesület” tevékenysége Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában és a jelen 1904–1992)*. Pannonia Könyvek, Pécs, 1994. Makkai Béla, *Magyar szórványgondozás Bosznia-Hercegovinában*. Regio, Kisebbségi Szemle, 3. sz. 1995, 65–88.

⁴² MOL K-437. TESZK 1921/ 22-11-sz. N., 1922-10 570, 1922-30-10 (8). III. 1929-9 Vegyes sz. n. O budžetu TESZK videti opširnije u: Bárdi Nándor, nav. delo, 114–123. Objavljeni podaci se nešto razlikuju od ovde navedenih. U avgustu 1919. godine 100 mađarskih kruna vredelo je 11,6 švajcarskih franaka, 1922. godine samo 0,47 – zbog sve veće inflacije. Rast inflacije u Mađarskoj usporen je do kraja 1924. godine, ali nova moneta *penge* je uvedena tek 1927. godine.

⁴³ MOL K-437. TESZK 1922.1930-10/8.IV.

smanjivanju, najveći deo odvajan za Erdelj, a zatim za Felvidek, dok je najmanju pomoć dobijao Delvidek. Tako je, na primer, budžet TESZK-a za 1921–22. godinu iznosio 0,4% državnog budžeta, ali je bilo godina kada taj procenat nije iznosio ni 0,2%. Međutim, ako budžet TESZK-a uporedimo sa budžetom drugih ministarstava, onda možemo zaključiti da finansijske mogućnosti „Telekijeve vlade“ nisu bile ni tako male. Naspram budžeta Ministarstva spoljnih poslova, ta potpora se kretala 10–35%.⁴⁴ Mesne vlasti i vladajući krugovi su zabranama, represivnim merama ili pak obećanjima pokušali sprečiti organizovanje Mađarske stranke, započeto od januara 1922. godine, i to u velikom zamahu. Predsednik vlade Nikola Pašić je 19. aprila pozvao neke od osnivača Stranke. Delegacija predvođena dr Đerđom Šantom i Imre Varadijem je predsednika vlade prvo upoznala sa nacrtom stranačkog programa. Važan deo tog programa činilo je nedvosmisleno ograđivanje od optužbe iredentizma, kao i isticanje želje Mađara da postanu lojalni građani Kraljevine SHS, a svoju delatnost obavljaju isključivo u saglasnosti sa ustavom. Pašićevo kratko obraćanje odražavalo je stav da je stvaranje posebne političke organizacije nepotrebno, jer je vlada u ustavu i njima obezbedila punopravno državljanstvo i slobode, kao i pravo na osnovno obrazovanje na maternjem jeziku. Reagujući na žalbu o ponašanju mesnih organa vlasti, on je odgovorio „da te sitne i beznačajne rasprave“ ne treba generalizovati, a naročito poistovećivati sa politikom vlade. Nastavljajući, Pašić je istakao „da su Mađari pod teškim okolnostima dospeli u ovu državu, pa se zato ne treba čuditi što su pojedini slučajevi nelojalnosti bili sprečeni“. Na kraju ih je zamolio da mu dostave podatke o uvredama Mađara, koje će nastojati da reši.⁴⁵ Predsednik Demokratske stranke i ministar unutrašnjih poslova Stojan Protić je, preko *Hirlapa*, poručio Mađarima da se nada da je tadašnje organizovanje „samo početak one evolucije koja će dovesti do ujedinjenja sa nekom od postojećih političkih stranaka“. Anton Korošec, slovenački politički vođa, koji je povodom izbora boravio u Somboru, zastupao je tezu o tri stranke – mađarske, nemačke i rumunske manjine. Po mišljenju Korošeca, te stranke bi trebalo da se zalažu za autonomiju Vojvodine.⁴⁶ Memorandum koji je Pašić tražio sačinjen je do kraja maja. Uprkos datom obećanju, predsednik vlade nije imao vremena da primi mađarsku delegaciju, te mu je memorandum poslat poštom, a upućen je i svim jugoslovenskim političkim strankama, kao i brojnim predstavnicima mađarskog političkog života. U Mađarskoj je objavljen preko Društva svetog Gelerta.⁴⁷ U njemu su, u 15 tačaka, nabrojane ekonomske, političke, pravne, kulturne, obrazovne i druge povrede prava Mađara u Jugoslaviji, a takođe je bilo reči o politički aktivnim prognanim Mađarima koji su primili jugoslovensko državljanstvo, čestim policijskim uznemiravanjima, kao

---

⁴⁴ Bárdi Nándor, nav. delo, 120–121.

⁴⁵ MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1926-R. *Zastava*, 23. april 1922.

⁴⁶ *Hirlap*, 22. február 1922. MOL K-26. ME 1922-III. biz. 21.

⁴⁷ *Memorandum Pašiću Mađarske stranke u Jugoslaviji. Az elszakított Délvidék sorsa* III. Kiadja a Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesülete, Budapest, 1922.

i o tome da Beograd nije bio kadar da obezbedi sprovođenje zakona na lokalnom nivou. Izostavljanje Mađara iz biračkog spiska i agrarne reforme smatrano je uvredom itd. Na taj memorandum nikada nije dobijen valjan odgovor. O raspoloženju u državi verno svedoči slučaj jednog od članova delegacije koja je bila kod Pašića, koga je policijski kapetan podsticao na odlazak iz države jer je „i on jedan od onih kukavica koji su bili da se tužakaju Pašiću“.⁴⁸

Prema prvobitnom planu, zemaljska osnivačka konferencija je trebalo da bude održana u Subotici, ali za njeno održavanje nije dobijena dozvola od gradonačelnika Subotice Pavla Dobanovačkog, „jer ne bi bilo dolično da se osnivačka konferencija održi kao demonstracija u krajnjem gradu države, blizu mađarske granice“. U Somboru su vođstvu Stranke pretili proterivanjem iz države.⁴⁹ Tako je, nakon osnivanja mesnih organizacija i osnivanja Šokačko-bunjevačke i Nemačke stranke, osnivačka skupština Mađarske stranke održana je kao poslednja u svim državama naslednicama Ugarske 17. septembra u Senti, pred oko 3.000 delegata.

Tada usvojen program Mađarske stranke striktno se držao ustava Kraljevine SHS. U njemu je istaknuto da Mađari žele da budu verni podanici Kraljevine. Vođstvo Stranke na to nije nagnao samo osećaj za realnost već i intencije iz Budimpešte. Kao što smo napomenuli, Mađarska je nakon potpisivanja mirovnog sporazuma nastojala da izbegne međunarodnu izolaciju. Na to upućuje proširivanje mađarsko-jugoslovenskih diplomatskih odnosa do nivoa ambasadora, a prvi mađarski ambasador u Beogradu postao je Ferenc Koša, dotadašnji vođa poslanstva.⁵⁰ Ministar spoljnih poslova Momčilo Ninčić je, ne bez osnova, mađarsko-jugoslovenske odnose ocenio kao loše. Kako je rekao, to će ostati tako dok „mađarskom vladom gospodari jedna velika i tajna organizacija“ – Organizacija probuđenih Mađara (sic!). Betlenovu vladu je nazvao aristokratskom, despotskom i „evropskom opasnošću“, koja nastoji da poremeti postignuti status kvo.⁵¹

Od jeseni 1919. godine mađarska spoljna politika je računala na organizovanje država gubitnica, i to pod vođstvom Nemačke, čak i po cenu oružanog razaranja postignutog statusa kvo. Međutim, tu mogućnost Betlenova vlada nije uzimala u obzir od 1922. godine, te je proklamovala politiku „pomirenja i uključenja“ i zatražila međunarodne kredite. Ona je priznala trijanonske granice, garantovala sprečavanje eventualnog povratka Habzburgovaca na mađarski presto i čak obe-

---

⁴⁸ *Hírlap*, 7. maj 1922.

⁴⁹ *Hírlap*, 31. mart 1922. MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1926-R-85.

⁵⁰ MOL K-27. Mt jkv. 5. maj. 1922. Mađarska je održavala vezu sa jugoslovenskom državom od jeseni 1918. godine. Major Mihailo Bodi je kao član Viksove misije predstavljao srpsku vladu, dok je prvi nezvanično delegirani predstavnik Budimpešte pri Narodnom vijeću u Zagrebu bio Aladar Bala, nekadašnji bački glavni župan. Beograd je u Budimpeštu delegirao dr Lazara Bajića, a mesto otpravnika poslova obavljao je Andor Vodianer. Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*. Beograd, 1932, 32.

⁵¹ MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1923-R-19.

ćala da će nastojati izgraditi prijateljske odnose sa državama Male antante, odnosno sa Čehoslovačkom, Jugoslavijom i Rumunijom. Dovođenje beogradskog poslanstva na ambadorski nivo je, zacelo, bio znak takvog stava, kao i sklapanje trgovinskog *Ugovora o popravci lokomotiva i željezničkih vagona* 1922. godine.

Mađarska vlada, koja je imala relativno usko manevarsko polje, sa ozbiljnijim približavanjem Jugoslaviji mogla je da eksperimentiše tek od kraja 1925. godine. Cilj približavanja Jugoslaviji bio je donošenje uzajamnog sporazuma o neutralnosti u slučaju konflikta sa trećom državom. Taj eksperiment mađarske diplomatije je, međutim, doživeo neuspeh.

Promena u spoljnoj politici Budimpešte jedva je bila primetna u jugoslovenskoj manjinskoj politici.

Bojazan od mađarskog iredentizma, špijunaže, oružane organizacije i (tada već) irealni strah doveli su do hapšenja brojnih Mađara iz Delvideka. Pojedini događaji u Mađarskoj, kao što je prolećni i jesenji kraljevski puč 1921. godine, redovno su izazivali špijunsku histeriju u Jugoslaviji. Osnivanju Stranke je odmogao i subotički slučaj tzv. špijunaže Varga, koji je imao veliki odjek. Dr Đerd Varga i Đula Ignac optuženi su za „neprekidnu“ špijunažu u korist Mađarske. U optužnici je navedeno da je Vargina grupa prikupljala podatke o jugoslovenskoj vojsci, železničkim prugama i njihovoj opremljenosti, a podatke je upućivala u Budimpeštu putem telegrafa subotičke železničke ispostave, i to preko poverljivih ljudi. U glavnom gradu Mađarske imali su saznanja o tome da je Beograd nameravao da mađarsku vladu strogim kaznama upozori zbog atentata na kralja, nego i da je pokuša primorati na razmenu 27 zatvorenika, osuđenih zbog špijunaže. Mada je apelacioni sud oslobodio optužene – Vargu i Ignaca, oni su umrli, što od zlostavljanja u toku istrage, što od neljudskih zatvorskih uslova.⁵²

Mađarska stranka je, pored isticanja vernosti državi i ustavnosti, zahtevala obezbeđivanje i pridržavanje odredbi o manjinskim pravima koje je garantovao ustav. Posebno je isticala potrebu borbe za pravo školovanja na maternjem jeziku i slobodnu upotrebu maternjeg jezika; zahtevala je ukidanje zabrane rada mađarskih društava, korekciju odredaba izbornog zakona koje su bile štetne za manjine, kao i pravo na slobodno ekonomsko organizovanje. Takođe je zahtevala promenu poreskog sistema – koji je bio nepovoljan za Vojvodinu, korekciju agrarne reforme – koja je bila nepovoljna za Mađare, korektnu upravu, ponovno zapošljavanje otpuštenih činovnika, priznavanje prava na penziju, slobodu radničkog organizovanja i priznavanje prava na štrajk. Mađarska stranka je kasnije potpuno zanemarila poslednju odredbu, kao i zahtev da se na državnim univerzitetima usklada mađarske katedre. Iz „kruga aktivista“ je izabran predsednik Stranke – dr

---

⁵² *Hírlap*, 1. septembar 1923. MOL K-26 ME 1922-XL-594. biz. U oktobru 1922. godine jugoslovenska vlada je mađarskoj vladi predložila da, na osnovu sporazuma o razmeni zarobljenika sklopljenog sa Čehoslovačkom i Rumunijom, sklope ugovor o razmeni političkih zatvorenika. To se, međutim, dogodilo mnogo kasnije – 1926. godine. MOL K-63. Küm. pol. 1929-16/4-1519, 2052, 3867.

Đerđ Šanta, lekar. Kopedrednici su postali dr Imre Varadi iz Bečkereka, dr Laslo Graber iz Pančeva, Arpad Falcione iz Sombora i Adam Šoti iz Sente. Na sastanku stranke je dr Šanta posebno istakao činjenicu da međunarodne forume Mađari ne žele upotrebiti za ispunjenje svojih prava, već da veruju u moderni „svetonazor“ srpsko-hrvatsko-slovenačkog naroda i u političku saradnju sa jugoslovenskom nacijom. „To znači“, dodao je on, „da Mađari očekuju više nego što je propisano međunarodnim ugovorima“. Naglasivši one delove programa koji su se odnosili na isticanje lojalnosti, učesnici sastanka poslali su pozdravni telegram kralju Aleksandru, „pravednom i mudrom vladaru“, u kojem su ga uveravali u svoju vernost i zatražili njegovu podršku.⁵³

Namera Mađarske stranke bila je da postane jedini predstavnik Mađara, bez obzira na njihovu društvenu i versku pripadnost. Njeno delovanje je u početku bilo usmereno ka uključivanju u politički život države, učesću na parlamentarnim i lokalnim izborima i pitanju školstva.

U Baranji i Pomurju nije došlo do osnivanja ogranka Mađarske stranke. Mađarske novine u Osijeku, koje su bile duhovni centar Mađara (kao subotički *Bač-međei naplo*), nisu se svidеле Budimpešti, jer je najveći deo saradnika mađarskih emigranata pripadao krugu levice, tzv. oktobristima (odnosno, pristalicama Mihalja Karoljija), a, s druge strane – kako je napomenuto u izveštaju Društva svetog Gelerta od juna 1922. godine – „kritika vlade i mađarske žalbe koje su se u listu povremeno pojavljivale bile su samo mamac za zbunjivanje Mađara“. U tom izveštaju nije navedeno da je list zagovarao stvaranje stranke pod nazivom Ustavna stranka u zajedništvu mađarske, nemačke i slovačke manjine. Takva stranka je, po mišljenu budimpeštanskih krugova, odvela baranjske Mađare „u beogradske vode“. Inicijativu o stvaranju zajedničke manjinske stranke – koju je, preko Društva svetog Gelerta, zastupao krug oko *Mađar Ujšaga* – Budimpešta je onemogućila, kao i sva slična nastojanja bačkih i banatskih Mađara.⁵⁴ Oštra konkurencija Radićeve Seljačke stranke i Slovenačke narodne stranke nije ostavila mesto ostalim strankama u Pomurju. Zbog relativne udaljenosti, mađarski političari iz Vojvodine nisu imali snage za organizovanje političke stranke malobrojnih Mađara u Pomurju, a ni Budimpešta nije istinski obraćala pažnju na njih. Stoga je te malobrojne Mađare koji su se politički angažovali u svoje redove uključila Jedinstvena stranka Pomurja, koja se borila za lokalne interese i odražavala lokalni odnos snaga. Stranka je ubrzo prestala sa radom zbog preseljenja partijskih vođa u Mađarsku.⁵⁵ Ovde je potrebno podsetiti na činjenicu da ni u drugom gradu Vojvodine – Novom Sadu – tada još nije osnovana mesna organizacija Mađarske stranke. Oko lista *Delbačka*, koji je izlazio u organizaciji novosadske katoličke župe i njegovog izdavača opata – sveštenika Ferenca Fata, organizovala se jed-

---

⁵³ *Hirlap*, 19. szept. 1922. Šandor Mesaroš, nav. delo, 155–157. Sajti Enikő, nav. delo, 93–94. Csuka János, nav. delo, 66–70.

⁵⁴ MOL K-26. ME 1922-III. Biz-sstr. 8-104.

⁵⁵ Göncz László, *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendva, 2001, 119–124.

na čvrsta i borben stranka hrišćanske orijentacije, sa ciljem zaštite manjinskih prava. Ova struja je imala nameru da negira status kvo i nije tražila saradnju sa nosiocima nove vlasti. Ferenc Fat je, kao i konzervativna struja Mađara iz Felvideka i Erdelja, bio zagovornik one politike koja je manjine videla u ulozi „crva u stranom drvetu“.⁵⁶

Zbog kratkog vremena i manjkavosti izborne liste, Mađarska stranka nije učestvovala na parlamentarnim izborima zakazanim za 18. mart 1923. godine. To se prvi put dogodilo tek nakon dve godine, na parlamentarnim izborima održanim 8. februara 1925. godine.

Period između 1923. i 1925. godine Stranka je iskoristila za korekciju spiska glasača, kao i za učvršćenje svoje institucionalne logistike i jačanje rada na zastupanju manjinskih interesa. U Somboru je ustanovljena kancelarija za generalnog sekretara – Imrea Prokopija, koji je bio poslednji mađarski bački župan, dok je Deneš Streliski, koji je, na listi Mađarske stranke, kasnije ušao u jugoslovenski parlament, u Beogradu lobirao za rešenje pitanja vezanog za penzije nekadašnjih mađarskih državnih i opštinskih činovnika. U središtu borbe za zaštitu manjinskih prava bilo je pitanje mađarskog školstva, na koje ćemo se kasnije detaljnije osvrnuti. Na značaj korekcije biračkog spiska ukazuje i činjenica da je u nekim naseljima 95 % Mađara izostavljeno sa biračkih spiskova (npr. u Bačkoj Topoli i Senti). Gradonačelnik Subotice Pavle Dobanovački dao je ostavku na svoju funkciju zbog nezakonitosti u vezi sa biračkim spiskovima.

Pre nego što predemo na tumačenje rezultata izbora iz 1925. godine, neophodno je detaljnije se osvrnuti na razloge zbog kojih Mađarska stranka nije bila u mogućnosti da kandiduje svoje predstavnike na parlamentarnim izborima 1923. godine. Stranka koja je osnovana par meseci pre izbora je pokušavala da se uključi u politički život zemlje, te je preduzela konkretne korake ka sklapanju koalicionog pakta sa radikalima. Početkom 1923. godine je oformljena pregovaračka komisija. Neki njeni članovi – Imre Varadi, Leo Deak i Laslo Graber – bili su zagovornici potpisivanja sporazuma sa radikalima. Deak je, ipak, prednost davao drugoj vladajućoj stranci, dok je Janoš Četle bio zagovornik samostalnog nastupa Stranke i dokazivanja sopstvene političke snage. Nesigurnost Mađara je rasla i zbog rada velikog mađarona Lukača Pleskoviča na osnivanju autonomističke stranke, kao i zbog njegove orijentacije prema Radićevoj Seljačkoj stranci. Pleskovič je otvoreno rekao onima koji su ga bodrili u prihvatanju uloge u Mađarskoj stranci da Beograd nikad ne bi pristao na to da vođa Mađarske stranke bude čovek slovenskog porekla i iz tog razloga se neće učlaniti u tu stranku.

U početku su pregovori o koalicionom paktu delovali uspešno. Beograd je obećao da će svakog mađarskog glasača uvrstiti u birački spisak i da će tako usmeravati kandidovanje, te da će Mađarskoj stranci pripasti 8 mandata. Ma-

---

⁵⁶ Ponašanje manjina detaljno analizirano u: Zeidler Miklós, *A revíziós gondolat*. Osiris Zsebkönyvtár, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 191–207.

đarska stranka bi mogla izabrati svoje predstavnike u okruzima Delvideka sa mađarskom većinom. Zbog toga je odlučeno da Mađari glasaju za radikale tamo gde Stranka nije imala svog kandidata. Mađarski predstavnici zadržali bi svoju samostalnost u skupštini, a izvan nje bi davali podršku radikalima. Predsedništvo je prihvatilo nacrt pakta, ali je tu vest u svom listu objavio Lukač Vukov, novinar koji je bio prisutan na tajnom sastanku. Pukla je bruka. Radikali, koji su *Hirlap* s pravom doživljavali kao glasilo Mađarske stranke, obelodanjivanje pakta smatrali su prekidom sporazuma i svakog daljeg pregovora. Međutim, oni su ćutali o tome da je, navodno, Pašić još pre izbivanja skandala velikim županima dao instrukciju u vezi s tim da na liste uvrste samo Mađare „od poverenja“, kao i da je nameravao da izbriše deo već unetih imena u biračke spiskove.

Zbog navedenog skandala, a pozivajući se na manjkavosti mađarskih biračkih spiskova, kojih je zaista bilo, Mađarska stranka je morala da se povuče na izborima 1923. godine. Vukov, koga je Karolj Havaš, tadašnji urednik lista *Vajdašag*, a kasnije lista *Hirlap*, optužio za to da, zbog njegove indiskrecije, Mađari ne mogu dobiti svog predstavnika u skupštini, na javnom mestu je fizički napao svog kolegu. U članku napisanom povodom tog slučaja, Vukov je odbacio Havaševe optužbe o tome da je pakt obelodanio na sugestiju hrvatskog opozicionog bloka, mada je priznao da politički stavovi *Hirlapa* odražavaju njegove stavove, a ne Mađarske stranke. Posle toga je Vukov udaljen iz uredništva. Njegovo mesto preuzeo je Karolj Havaš.⁵⁷

Radikali su obelodanjivanje pakta upotreбили za to da unutar svoje stranke formiraju tzv. mađarske stranačke organizacije, dok su demokrati nastojali da pridobiju Mađare, obećavajući podelu zemlje, pre svega po selima. Tadašnju situaciju najbolje oslikava ono što je jedan publicista *Hirlapa* napisao povodom izbora 1923. godine: „Mađari su sad devojka sa bogatim mirazom.“ Pasivnost Mađarske stranke dobro je došla radikalima. Njihov vojvođanski list *Zastava* je nakon izbora 1923. godine sa zadovoljstvom zaključio: „Od nacionalnih manjina Mađari su opet dali najviše glasova Radikalnoj stranci.“⁵⁸ Obe vladajuće srbijanske partije – i Radikalna i Demokratska – Vojvodinu su smatrale svojim političkim terenom i dobro su procenile da, zbog odnosa snaga u parlamentu, nije svejedno kome će pripasti 34 mandata iz 5 izbornih okruga (ukupan broj poslaničkih mesta bio je 315).⁵⁹

---

⁵⁷ Csuka J., nav. delo, 107–114. *Hirlap*, 19. jun 1923.

⁵⁸ *Zastava*, 13. april 1923.

⁵⁹ U Kraljevini SHS su, po ustavu iz 1921. godine, poslanici birani na osnovu opštih (muških) izbora, odnosno neposrednim, tajnim, „sa pravom na zastupljenost manjina“ izborima. Svaki muškarac koji je imao državljanstvo, stalno mesto boravka i napunio 21. godinu imao je pravo glasa. Aktivni i rezervni oficiri, aktivni podoficiri i vojnici nisu imali pravo glasa, niti su mogli biti birani. Pored obećanja, ustav donet između dva svetska rata nije imao odredbu o pravu žena. U ovom razdoblju je mađarska *Uredba o izborima* iz 1922. godine značajno smanjila krug osoba sa pravom glasa. Pravo da bira imao je muškarac koji je napunio 24 godine, imao mađarsko državljanstvo u traja-

Na izborima 1925. godine Mađarska stranka nije ušla u koaliciju ni sa jednom strankom. Privremeno je pobedio tabor onih koji su zastupali tezu o „pokazivanju“ sopstvene snage.

Vredi podsetiti se činjenice da su u periodu parlamentarizma, odnosno do 1929. godine u Kraljevini SHS izbori održani 4 puta, što znači da, zbog specifičnog odnosa snaga, nijedan parlament nije preživio 4 godine propisane u zakonu.

Opšta politička situacija pre izbora 1925. godine nije nagoveštavala mnogo dobrog. Pašić, koji je više od tri godine upravljao vladom, u julu 1924. godine je bio primoran da da ostavku, a kratkotrajnu vladu sastavio je demokrata Ljuba Davidović, koga je podržavala i hrvatska opozicija. Demokrati su pokušali da, pomoću dva slogana, dobiju političku podršku Mađara u Vojvodini. Oni su ponudili reviziju agrarne reforme – povoljnu za Mađare, i obećavali autonomiju Vojvodine -- naspram beogradske centralizacije. Kralj je u novembru ponovo dao mandat Pašiću i zadatak da sastavi vladu, koji ju je sastavio sa Pribičevićevom Samostalnom demokratskom strankom, nastalom izdvajanjem iz Demokratske stranke. Zbog zloglasnog zakona o školstvu, Pribičevićevo ime nije obećavalo mnogo dobrog Mađarima. Nova koaliciona vlada je smatrala da je njen najvažniji zadatak razbijanje hrvatske opozicije. Na osnovu *Obznane*, koja je prvenstveno doneta radi ukidanja Komunističke partije, prekinut je rad Hrvatske republikanske seljačke stranke, a Radić je poslat u zatvor. Srpsko-hrvatski politički dvoboj je uticao i na Mađarsku stranku. Radi razbijanja Mađarske stranke, odnosno njenog trajnog priklonjenja Radikalnoj stranci i sprečavanja daljeg približavanja Demokratskoj stranci, Pašić je 3. maja 1924. godine zabranio rad Mađarske stranke i tada joj je oduzeta arhiva. Zabrana rada Stranke doneta je na osnovu *Uredbe* Ministarstva unutrašnjih poslova Ugarske (sic!) iz 1875. i jedne tajne uredbe iz 1894. godine. Davidovićeva vlada spretno je iskoristila priliku i 9. septembra, pre nego što je doneta odluka Državnog saveta o tom pitanju (Mađarska stranka se nakon zabrane rada obratila Državnom savetu), uz veliki publicitet poništila odluku o zabrani rada Stranke. Obraćajući se „Mađarima u državi“, a istovremeno šaljući poruku vladi i demokratama, Šanta i Varadi su u *Hirlapu*, u srčanom proglasu, oduševljeno objavili novi početak rada Stranke. Tada je u Stranci zapo-

---

nju od najmanje 10 godina, 2 godine živeo u istom mestu i završio 4 razreda narodne škole. Biračko pravo su, međutim, imale one žene koje su završile 6 razreda narodne škole i napunile 30 godina života. Tako se postotak lica sa pravom glasa smanjio sa 40% na 28%. U Jugoslaviji je isti ovaj srazmer iznosio 23%. U poređenju sa brojem lica koja su imala pravo glasa u Kraljevini SHS, broj onih koji su mogli biti birani, za poslanike je smanjen. Sa pasivnim pravom glasa raspolagao je onaj muškarac koji je unet u birački spisak i imao državljanstvo dobijeno na osnovu rođenja, ili je bio zavičajan u državi. Državljanin neslovenskog porekla je od dana sticanja državljanstva morao da ima prebivalište u Kraljevini najmanje 10 godina, navršениh 30 godina i morao je pisati i govoriti državnim jezikom. MOL K-26. 1921-XLI-6552. Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*. 222–223.

četa eliminacija Mađara naklonjenih radikalima i sve više je jačala struja koja je zagovarala samostalni politički nastup.⁶⁰

Mađarska stranka je u somborskom, subotičkom i bečkerečkom okrugu imala samostalne kandidate, ali broj osvojenih glasova nije bio dovoljan za sticanje poslaničkog mandata. Ni beznačajna Stranka Rumuna, a ni Šokačko-bunjevačka stranka nije dobila skupštinski mandat. Od vojvođanskih manjinskih stranaka iz Delvideka jedino je Nemačka stranka 1925. godine osvojila pet mandata, što je, prema osam ranije osvojenih mandata, bio značajan pad. Inače, na još uvek manjkavom biračkom spisku bilo je 65.000 Mađara, od kojih je svoje biračko pravo iskoristilo svega 20–25.000 lica, a od njih je samo 11.059 dalo svoj glas Mađarskoj stranci. Mađarska stranka je osvojila 4,5% od ukupnog broja svih vojvođanskih glasova.⁶¹ Od 33 stranke koje su učestvovala na izborima pobjedu su odneli radikali (dobili su 25,6% glasova). Osvojeni glasovi opozicione Hrvatske republikanske seljačke stranke (22,4%), demokrata (11,8%) i samostalnih demokrata (9,2%) pokazivali su da ni ovi izbori nisu stabilizovali politički život u državi.⁶² Obelodanjivanje mađarskih i moskovskih veza Stjepana Radića, koji je u tom trenutku sedeo u zatvoru, nije bilo slučajno, ali to na izborne rezultate Hrvatske stranke, kao što smo videli, nije uticalo negativno. Međutim, vreme je bilo pogodno za dovođenje u pitanje vernosti Mađara prema državi. Kao što je poznato, Hrvatska republikanska seljačka stranka je nekoliko nedelja pre sazivanja skupštine priznala centralistički Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđevića, te je tako postala stranka koja je mogla da učestvuje u vlasti. Mađarska je od 20-ih godina održavala vezu sa Radićem, koji je vodio oštre rasprave sa Beogradom. Međutim, mađarsko Ministarstvo spoljnih poslova Radića nije smatralo osobom „od poverenja“, jer je on, „s obzirom na svoju politiku, baziranu na fantastičnim idejama, bio faktor čije ponašanje u datoj situaciji nije bilo moguće predvideti“. Tako su odnosi sa Radićem ostali na nivou prijateljskih izjava i nisu doveli do pozitivnog rezultata.⁶³ Zbog izuzetno zategnutih srpsko-hrvatskih odnosa u vreme izbora, Mađarska stranka je odbijala svaku koaliciju. Predlog opozicije je odbila bojeći se da će, ako svoju sudbinu poveže sa Hrvatima, njihov prvi potez u slučaju pobjede biti takav da će „Vojvođanima natovariti na vrat sudbinu nehrvatskih kolonista. Koaliciju sa Nemačkom strankom je odbila tvrdeći da bi u slučaju izbornog saveza bili „optuženi da se zajednički bore za interese stare domovine“.⁶⁴

---

⁶⁰ Csuka János, nav. delo, 136–169.

⁶¹ MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-16-60., *Bácsmegyei Napló*, 9. februar 1925. A. Sajti Enikő, nav. delo, 88–101. Po *Hirlapu*, Mađarska stranka dobila je 12.302 glasa (11. febr. 1925).

⁶² *Jugoszlávia 1918–1941*, priredila, beleške dala i prevod uporedila Sajti Enikő, Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1989, 113. U Beogradu su za jedno poslaničko mesto bila potrebna 2.732 glasa, u Zagrebu 4.954 glasova, u Sremu 5.791 glas. Zato su radikali mogli da osvoje 142 mandata, a Hrvatska republikanska seljačka stranka svega 67.

⁶³ MOL K-64. Küm. res. pol. 1922-16-339.

⁶⁴ MOL K-437. 1924-8-629.

Poraz je izazvao veliku krizu i letargiju u redovima rukovodstva Stranke. Između oktobrista i *Bačmeđei naploa* se rasplamsala stara rasprava o samostalnom političkom nastupu, o saradnji sa velikim slovenskim strankama, a sinonimi u toj raspravi bile su parole o Jevrejima kao krivcima i preuveličavanje atrociteta koji su realno pratili izbore.⁶⁵ Povod za ponovno razmišljanje o izbornom savezu bio je slučaj Lukača Pleskoviča, predsednika Nepkera, najuglednijeg zastupnika „pasivista“, koji je ušao u parlament uz pomoć saveza sklopljenog sa demokratama i sa programom koji je bio autonomistički. Pleskovič je tada već bio smenjen sa pozicije predsednika Nepkera, jer je Mađarska stranka smatrala da ta stara i ugledna organizacija nije mogla biti rasadnik autonomističke ideje. Izbor zemljoposjednika Đule Birkaša za predsednika upućivao je na to da je Mađarska stranka želela da za predsednika ima ličnost na koju je mogla da ima uticaja.

Poraz na prvom političkom odmeravanju snaga primorao je rukovodstvo Stranke na preispitivanje. Neposredno nakon izbora su se iskristalizovala dva važna zaključka. Postalo je jasno da je Stranka sama previše slaba za osvajanje parlamentarnih mandata, nasuprot organizacijama Mađara iz Potisja, kao i okupljanju oko Ferenc Fata novosadskog opata sveštenika i njegove „borbene hrišćanske mađarske“ struje, sve više je jačao glas onih koji su požurivali sklapanje političkog saveza sa slovenskim strankama, naročito sa vladajućim radikalima. Takođe su shvatili da akcenat treba staviti na privrednu, kulturnu i jezičku zaštitu interesa, baš zbog sve „apatičnijeg političkog raspoloženja“ mađarskog seoskog stanovništva, koji su Mađarsku stranku smatrali gospodskom strankom. Leo Deak, vođa Stranke u Somboru, koji je na izborima predvodio somborsku listu Stranke, u nekoliko članaka je analizirao razloge poraza. Po njegovom mišljenju, program Stranke je bio dobar i nije ga trebalo menjati. Pošto nijedna druga stranka nije prihvatila zadatak vezan za odbranu interesa Mađara, Stranka je bila primorana da sama izađe na izbore. Osvrćući se na kritike upućene vođstvu i izbornoj listi, on je priznao da rukovodstvo nije bilo „na visini zadatka“, jer je mobilizaciju mađarske „biračke mase“ smatralo drugorazrednim zadatkom, ali se, po njegovom mišljenju, od predsednika Stranke Đerđa Šante i kopredsednika Imrea Varadija –, i pored tračeva i lične uvređenosti – nije bilo moguće naći dva bolja kandidata za predvodnike lista. Smatrao je da rezultati glasanja nisu mogli „doticati *in corpore* rukovodstvo Stranke, kao ni stremljenja koja su zastupali“, te je odbio zahteve za smenom rukovodstva. „Istina je“ – dodao je tom prilikom – „rukovodstvo Stranke izabrano od onih ličnosti koje su bile na raspolaganju“,

---

⁶⁵ Izborne malverzacije vlasti i atrocitet nisu pogađali samo manjinske stranke. Mesne vlasti su na celoj teritoriji države dobili uputstvo da ometaju i onemogućavaju izbornu propagandu i skupove opozicionih stranaka. U baranjskoj Batini (Kiskőszeg) dvojici prominentnih političara Mađarske stranke – Edenu Palaštiju i Ervinu Vamošeru – obijena su i opljačkana kola, a šoferi su prebili. Mesnog aktivistu Stranke su onesvestili i inzultirali. MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1925-R-105. Dokumentat videti u: *Magyarok kisebbségben és szórványban*. 435–488.

ali u borbene redove nije mogla ući stara politički aktivna garnitura, jer se „bitke današnje politike nisu mogle dobiti tupim političkim oružjem prošlosti.“⁶⁶

Predsedničko veće Mađarske stranke zauzelo je sličan stav nakon izglavljenih izbora. Na sastanku održanom 22. februara 1925. godine je, nakon „podrobne diskusije“, zauzet jedinstven stav: odlučeno je da će se Mađari i dalje organizovati u samostalnim stranačkim okvirima i da će odbiti svaki plan koji je Stranku nameravao saterati u okvire demokratske ili radikalne partije“. Međutim, mišljenja su se razilazila kada je bio u pitanju Lukač Pleskonič, „čovjek sa reputacijom čestitog i dobrog Mađara“ koji je kao jedini Mađar, na šta smo već ukazali, ušao u parlament, i to sa vojvođanskim autonomističkim programom i uz podršku Demokratske stranke. Ambasador u Beogradu Andraš Hori, koji nije imao pozitivno mišljenje o Mađarskoj stranci, izvestio je svoju vladu o tome da je ona, ionako neodlučna i „od Beograda stalno razvlačena“, odgodila rešavanje pitanja Pleskoniča, ali bi manji, „ka levici naginjući deo Stranke“ pristao na fuziju sa Pleskovičem i demokratama. Reagujući na izveštaj Horija, ministar spoljnih poslova Tibor Scitovski je zaključio da ga „zabrinjava“ mogućnost fuzije Mađarske stranke i Pleskovičeve grupe demokrata. On je tada napisao: „Nemar vođstva Stranke, stalni sukobi raznobojnih frakcija onemogućuju sprovođenje ciljane politike i redovnu organizovanost [...] U više navrata izneseni ovdašnji stavovi i svekoliki mađarski interesi zahtevaju da se naša braća koja žive u Jugoslaviji na osnovu nacionalne pripadnosti ujedine u političko telo i da ne stupaju ni u kakav čvršći odnos ni sa jednom srpskom strankom. *In concreto*, Mađari bi od ujedinjenja sa demokratama izvukli malo koristi, jer bi samo morali da u većoj meri trpe teror vlade, odnosno Pribičevićevaca.“⁶⁷ Instrukcija koja je dolazila iz Budimpešte i sada je bila nedvosmislena – treba sačuvati samostalnost Stranke. Dok je Hori smatrao da je glavni uzrok takvog stanja bila nemoć rukovodstva Mađarske stranke, kao i delovanje „mađarsko-jevrejske levičarske emigracije“, rukovodstvo Stranke je mislilo da su izborni teror, nepotpuni birački spiskovi i izdaja emigranata bili razlog debakla. Tibor Tuban, rukovodilac Doma „Delvidek“, za Manjinsko odeljenje Saveta ministara je 1925. godine sačinio jednu opsežnu analizu, u kojoj je celokupnu dotadašnju delatnost Stranke ocenio slabom i bezuspešnom. Jedan od razloga je, po njegovom mišljenju, bilo suočavanje Mađara „sa širokim i vitalnim“ srpskim nacionalizmom, koji se pojavio u „apsolutno neotesanom i balkanskom“ obliku. Mađarska uprava i njeni „stasiti i gospodski eksponenti“ su i ranije uočili tu dinamičnu srpsku aspiraciju, ali je nisu dobro shvatili. Srbe nisu mogli razumeti, nastavio je svoja razmišljanja Tuban, jer nisu naučili srpski jezik. Ne moramo da pričamo ni o tome da su sa istim nerazumevanjem posmatrali i nastojanja hrvatskog jugoslovenizma, tako da ni u Hrvatima nisu mogli naći saveznika. Tuban je, takođe, glavnim uzrokom neuspeha Mađarske stranke smatrao „pitanje emigranata“. Kako je napisao, „ta izbegla masa desperadosa sva

---

⁶⁶ *Hirlap*, 21, 24, 25. februar 1925.

⁶⁷ MOL K-64.Küm. res. pol. 16-1925-87.

se penila u prljanju časti mađarskog roda“, a Beograd je nastojao da ih zloupotrebi protiv Budimpešte. Istina je i to da je emigracija danas već promenila pravac delovanja, nastavio je, pod vodstvom Janoša Detrea, nekadašnjeg poverenika vlade Mihalja Karoljija, preodenuła se u „kuručke odore“ i svira o „velikodušnom liberalizmu i demokratiji“. Po Tubanu, nekoherentno mišljenje i nedostatak „erdeljske duše“ doveli su do „gadnih“ unutrašnjih sukoba, koji su suzili mogućnost „odvažne“ borbe za interese Mađara. Na kraju svoje analize Tuban je zaključio da se, pored svih teškoća i poraza, ne sme menjati strategija samostalnog političkog odmeravanja snaga.⁶⁸ Tuban i Leo Deak su, najverovatnije, bili u pravu: date okolnosti nisu nudile realnu alternativu. Međutim, moglo se razmišljati o tome da li treba iskoristiti one mogućnosti koje su nudili međunarodni manjinski ugovori, ili, oslanjajući se na date okvire ustava, na svoju zastavu istaknuti priznata manjinska prava nove države i u praksi ih se pridržavati.

„Generacija otopljenih“ je prvi politički poraz proživljavala tragično, ali njihov izbor ne bi mogao biti drugačiji i bez saveta Budimpešte: moralo se krenuti onim putem koji je zacrtan osnivanjem Stranke; dvojbe i rasprave jedino je moglo biti oko trase puta koji je vodio ka cilju. Ta nastojanja ograničavao je uzan prostor delovanja, odnosno činjenica da se u manjinskoj politici nove države moglo birati između tri pravca. U datim okolnostima se liberalnim pravcem mogao nazvati onaj (Pašić, Davidović) koji bi – nakon zauzimanja pograničnih područja, kao i pozicija u privredi, državnoj upravi, kulturi i vojsci „službenicima nacionalnog usmerenja“, odnosno nakon uništenja pozicije Mađara, obezbeđivao primenu manjinskih prava prihvaćenih međunarodnim sporazumima – naravno po mogućstvu minimum tih prava. Po mišljenu pristalica trajne retorzije – među kojima su mogli biti i radikali, kvazizagovornici liberalizma, pojedine grupe demokrata, kao i mnogo ekstremniji radikali – Mađari će uvek biti revizionisti, te njihova nastojanja ne mogu otupeti manjinskim pravima; samo snaga i čvrsta permanentna retorzija može da utiče na njih. Političku paletu su činila i mišljenja o *totalnom iseljavanju* Mađara na Kosovo ili Makedoniju, kojim bi se manjinsko pitanje trajno rešilo. Za Mađare, odnosno političku kooperaciju je, očigledno, bila prihvatljiva samo prva varijanta. Ova varijanta je, međutim, krila i opasnosti: u slučaju takve kooperacije, Mađari bi bili logično uvučeni u odlučne i žestoke sukobe slovenskih naroda i stranaka. To su hteli izbeći 1925. godine, ali, kao što smo videli, bezuspešno. Položaj Mađarske stranke otežavao je finansijski krah za nju tako važnog dnevnog lista *Hirlap*. O tome je Hori pisao u svom izveštaju: „Prestanak izlaženja *Hirlapa* predstavljao je veliki gubitak za opstanak mađarske nacionalne misli.“ Bez finansijske pomoći mađarske vlade, bez dobrih novinara i urednika ovaj list bi spao na nivo „beznačajnog provincijskog medija“. Ugled lista je porastao u vreme krize Stranke, kako u očima vodstva mađarske manjine, tako i matične države. U listu je započet proces pomirenja i saradnje „čvrstih Mađara“ i emigranata, koji nikad nije dovršen, ali je davao nadu. Usled toga došlo

---

⁶⁸ MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1926-R-79.

je do tehničke, uredničke i distributivne saradnje dvaju suparničkih mađarskih listova -- *Hirlapa* i *Bačmeđei naploa*. Novi glavni urednik lista postao je Deneš Strelieki, čovek u koga je Budimpešta imala poverenje. Do 1928. godine mađarska vlada je podmirila dugove lista.⁶⁹

Savremeni analitičari mudro su prećutali činjenicu da je lošem izbornom rezultatu Mađarske stranke u velikoj meri doprinelo to što je na nju, ni prvi ni poslednji put, pala senka revizionizma. Pre nego što se ukratko osvrnem na okolnosti obelodanjivanja sporazuma čiji je cilj navodno bio razbijanje Jugoslavije, a koji je 1923. godine sklopljen između Radića i Mađarske, važno je zaključiti da nijedna mađarska manjinska zajednica van granica nije imala revizionističke namere. Takve namere su, možda, imali neki pojedinci, i to ne samo zbog optužbe za veleizdaju, odnosno mogućih teških optužbi za retoriziju nego i iz moralnih razloga, pošto bi u obzir dolazila samo integrativna revizija, a takvu mogućnost mađarska vlada više nije spominjala ni u neformalnim kontaktima. Grčevito nastojanje da odbije revizionističke optužbe primoralo je Đerđa Šantu da godinu dana nakon izbora skupštinu Mađarske stranke otvori sledećim rečima: „U novoj domovini Mađar će živeti onako kako je hiljadu godina živeo. Veran Bogu, kralju i domovini. Draga moja mađarska braćo, kako ste svojoj veri verni, tako budite verni i svom kralju Aleksandru I (srčano klicanje) i novoj domovini, u kojoj treba da budete vredni građani. Tako će prestati mnogobrojne sramne optužbe, stalne sumnje i neće se postavljati pitanje iredentizma.“⁷⁰

Želeći da onemoguće delovanje Stjepana Radića u novoj državi, sredinom 20-ih godina pokušali su da upotrebe njegove veze sa Moskvom i obelodane jedan mađarsko-hrvatski sporazum navodno potpisan 1923. godine u Londonu (23. januar 1925. godine), koji je pronađen prilikom pretresa njegovog stana. Radić je u julu 1923. godine preko Mađarske pobegao u inostranstvo, gde je pokušavao da pronađe podršku za hrvatsku ideju. On je budućnost Hrvatske video je u okviru Jugoslavije, sa nezavisnošću ostvarenom na miran način i u federativnom sistemu, čiji je društveni program bio oličenje seljačke demokratije. Radić je u avgustu 1923. godine u Londonu pregovarao sa mađarskim ambasadorom, grofom Laslom Saporijem (Szapáry) i sačinio nacrt sporazuma, ali su se razgovori završili bez njegovog potpisivanja. Pored svega, Mađarska je odlučno negirala svoje veze sa Radićem, a Beograd, očigledno, nije hteo da iskoristi ovaj slučaj i pokvari mađarsko-jugoslovenske odnose. Ministar spoljnih poslova Momčilo Ninčić je takav stav nagovestio time što je III internacionali ustupio onaj deo Radićevog memoranduma u kojem je hrvatski vođa izneo podatke o mađarsko-

---

⁶⁹ MOL. K-64. Küm. Res. Pol. 1925-16-86, 186, 206., Godine 1927. se nadbiskup Đula Ziči Kaločki obratio Ministarstvu spoljnih poslova u vezi sa spašavanjem lista *Delbačka* (*Délbácska*).

⁷⁰ *Hirlap*, 8. mart 1926.

hrvatskim pregovorima u Londonu.⁷¹ Jugoslovenski listovi su ovaj nacrt sporazuma izravno komentarisali kao činjenicu da je Radić Vojvodinu „poklonio“ Mađarskoj.⁷² Prema tom nacrtu, kada je bio u pitanju hrvatski suverenitet, Radić je računao na potporu Mađarske i Mađara iz Delvideka. Mađarska manjina je, po njemu, mogla da bude članica izvršnog odbora njegove organizacije, koja je ujedinila protivnike centralizma i imala zadatak da izradi „direktive“ za federativno prekrajanje Jugoslavije, a mađarska vlada bi u tom smislu uticala na svoje „sunarodnike“ (sic!).

Radić je u navedenom nacrtu predložio Mađarskoj da se odrekne Mađarsko-hrvatske nagodbe iz 1868. godine, ali, pošto granice ustanovljene 1918. godine „najbolje odgovaraju geografskim, etničkim i privrednim granicama i obezbeđuju sigurnost obeju država, one bi i dalje bile zadržane“. Mađarska bi priznala priključenje Međumurja Hrvatskoj, a o pripadnosti Prekomurja odlučilo bi se plebiscitom. Pošto bi dobila slobodan prolaz do Rijeke, ona bi za uzvrat izjavila da nema nikakvih teritorijalnih aspiracija prema Rijeci. Hrvatski seljački vođa je imao plan i ukoliko Srbija „amputira“ Hrvatsku. Mađarska bi nezavisnost Hrvatske priznala odmah, odnosno čim bi neka od velikih sila na „konferenciji ambasadora to učinila“, a između dve države bi došlo do sklapanja odbrambenog i ekonomskog saveza. Za hrvatsku i mađarsku manjinu sa ovih teritorija obezbedila bi se „naročita zaštita, široka prava i privilegije“.⁷³

To znači da u nacrtu nije bilo reči o poklanjanju Vojvodine Mađarskoj. Radić je jedino predvideo mogućnost plebiscita o pomeranju granica u Prekomurju. Pitanja vezana za teritorije van Hrvatske uopšte nisu spominjana, kao i pitanje pripadnosti Vojvodine.

U razgovoru koji je, u skladu sa uputstvima dobijenim od mađarske vlade, vodio 31. januara sa Ninčićem, Hori se zahvalio zbog predusretljivosti, tj. zbog toga što je ministar spoljnih poslova Jugoslavije saopštio Mađarskoj tekst pomenutog memoranduma. Tada je izjavio: „Radićeve priče su veoma nerealne i fantastične, te smatram da ih je nepotrebno ponovo opovrgavati.“ Da bi svojim rečima dao što veći značaj, on je dodao da mađarska vlada ovaj slučaj smatra završenim. S druge strane, Ninčić je u svom odgovoru istakao „da je Moskva imala nameru da iskoristi

---

⁷¹ MOL K-64 Küm. res. pol. 1925-16-27, 32, 42. Slučaj detaljno opisan u: Pritz Pál, *Magyar diplomácia a két háború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995, 145–148. Radić je 1. jula 1924. godine zaista stupio u ispostavu Kominterne u Seljačku internacionalu, ali ju je krajem maja 1925. godine i napustio. U London je otputovao pod lažnim imenom – Ištvan Flajsing, sa rumunskim pasošem, koji je ispostavio rumunski generalni konzulat u Pragu. Ambasador Sapari je dobio strogo uputstvo da se sa Radićem „ponaša strogo receptivno i da se suzdržava davanja svake političke izjave [...]. Intencije i susret sa Radićem držati u najvećoj tajnosti“. MOL K-24. Küm. res. pol. 1923-16-440.

⁷² *Zastava*, 7, 8, 9. januar 1925.

⁷³ MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-16-33.

Radića za ostvarivanje ciljeva svetske revolucije“, ali je jasno da je Radić „takođe imao nameru da postigne svoje političke ciljeve“. On je zatim rekao da je Sovjet u svoje destruktivne radnje uključio i Nemce. „Stoga će srpska vlada, kao meru represije, zatvoriti veliki broj nemačkih škola. Nemci će se uzalud žaliti Savezu naroda, jer je tretman manjinskih škola u Austriji mnogo lošiji nego u Jugoslaviji. Beograd je odlučan u nameri da primeni princip reciprociteta. Inače, on će biti primoran da protiv svakog onog ko, u cilju samoodržanja, podupire boljševističke težnje Moskve oštro nastupi.“ Ninčić je načinio još jedan gest – sa porukom upućenom Mađarskoj. „Mađari u Jugoslaviji mnogo veštije politiziraju nego Nemci, koji žele mnogo veći politički uticaj od onog koji im pripada na osnovu brojčanog stanja. Po njegovom mišljenju, za manjine bi bilo mnogo bolje kada bi se bavile samo pitanjima koja ih interesuju, kao što je, na primer, pitanje školstva itd.“ Hori se zatim interesovao za izborne šanse Mađara, na šta je jugoslovenski ministar odgovorio tako što je pohvalio neke grupe, koje su sarađivale sa radikalima, i dr Imrea Varadija. Nakon ovog razgovora Hori je stekao utisak da se u izbornim borbama „možda“ neće upotrebiti retorzija prema Mađarima u tolikoj meri koliko prema drugim manjinama. Kao što smo videli, Horijeve nade se nisu obistinile. Ninčić je pred Horijem otvoreno izjavio će izborni rezultati biti poništeni ukoliko stranka na vlasti, odnosno radikali ne pobeđu na izborima. Kako bi naznačio granice zbližavanja, Ninčić je na kraju razgovora napomenuo i to da „u mađarskoj atmosferi još nema blagosti koju bi on, nakon tolikih patnji, smatrao prirodnom, zbog čega bi odnos dveju država konkretnu formu dobio tek kasnije“. Ministar spoljnih poslova Scitovski je, na osnovu Horijevih izveštaja, predsednika vlade Betlena detaljno informisao o jugoslovenskom približavanju. U tom kontekstu je istakao da zbližavanje nije samo želja Ninčića nego i vodećih radikalskih političara.⁷⁴

Kraljevini SHS Mađarska je, pre svega, bila potrebna zbog Italije, sa kojom je imala vrlo zategnut odnos od samih početaka. Pokušaji italijansko-jugoslovenskog pomirenja (Jadranski sporazum iz januara 1924. godine i Sporazum Netuno iz jula 1925. godine) više su išli u prilog Italiji, ali su u Jugoslaviji prouzrokovali veliku buru, sa destabilizirajućim političkim uticajem. Jugoslovenska država bila je opterećena kontaktima sa Bugarskom – zbog makedonskog pitanja, sa Grčkom – zbog polaganja prava na luku u Solunu, sa svojim saveznikom iz Male Antante, Rumunijom – zbog podele Banata, a ne moramo govoriti o tome da se na Rumuniju ne bi mogla osloniti zbog sukoba sa Italijom. Beograd je dobro uočio da Mađarska ima ozbiljne namere za proboj iz kruga Male Antante. Zato joj se, pored problema sa južnim granicama i manjinskim pitanjem, najveća šansa pružala na jugu, preko jugoslovenske države.⁷⁵ Sistem malih dunavsko-balkanskih

⁷⁴ MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-16-42.

⁷⁵ O pitanju jugoslovensko-mađarskih odnosa postoji samo jedna monografija: Vuk Vivaner, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*. Beograd, 1971. O Ženevskim pregovorima videti u: Ádám Magda, *A kisantant (1920–1938)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981, 135–141.

država pružao je mogućnosti za to. Glavnu osobenost ovog evropskog sistema su nakon rata činile stalne promene. Francuska nije mogla da obezbedi trajnu evropsku nadmoć. Mala Antanta je samo delimično i samo na trenutke mogla da igra svoju ulogu, a Nemačka tada nije bila u situaciji da na duge staze iskoristi povoljne okolnosti.

Pokušaji mađarsko-jugoslovenskog zблиžavanja bili su mnogo uspešniji 1926. godine. Nakon tzv. falsifikatorskog skandala franaka u proleće te godine, predsednik vlade Ištvan Betlen je u Ženevi pokušavao da sazna stav Italije u vezi s tim pitanjem, a pregovarao je i sa Ninčićem.

I mađarsko i srpsko javno mnjenje i danas misli da je govor Mikloša Hortija, namesnika Mađarske, na proslavi 400-godišnjice Mohačke bitke bio uvertira u mađarsko-jugoslovensko zблиžavanje, koje je Musolini sprečio. Istina, umesto mađarsko-jugoslovenskog sporazuma je nastao mađarsko-italijanski sporazum (u aprilu 1927. godine), ali je Hortijev govor samo poremetio te odnose.⁷⁶

Za Mađare u Delvideku nikakvog efekta nisu imali mađarsko-jugoslovenski razgovori u Ženevi i sporazum o neutralnosti i nenapadanju. Pozitivna strana pregovora bila je činjenica da su obe strane prvi put u svojoj istoriji saopštile sopstveno viđenje manjinskog pitanja, i to na najvišem nivou. Izvori potvrđuju da je Ninčić od samog početka zastupao stav po kojem sporazum ne može sadržavati klauzule koje se odnose na manjine. Kako se čini, Budimpešta je bila voljna da uvaži taj njegov stav. Jugoslovenski ministar spoljnih poslova upozoren je na to da će pitanje mađarske manjine, „bez svake formalnosti“, još biti predmet rasprave i da su već upućeni „spontani gestovi“ koji su najpogodnije sredstvo za uspostavljanje mađarsko-jugoslovenskih odnosa i stvaranje povoljne klime.⁷⁷ Lajoš Valko je na sledeći način sažeo stav mađarskog Ministarstva spoljnih poslova: „Stav mađarskog Ministarstva spoljnih poslova je sledeći: potrebno je da Mađari budu dobri i lojalni građani svoje nove domovine – ali Država SHS bi trebalo da pruži onaj minimum garantovan međunarodnim ugovorima koliko je potrebno da bi Mađari sačuvali svoj jezik i razvoj svoje kulture.“ Zato je, po njemu, najvažnije bilo pitanje osnovnih škola, nastavnika i učiteljskih škola.⁷⁸ Stav mađarske vlade bio je jasan i realan, jer je od pregovaračkih partnera zahtevano samo poštovanje odredbi međunarodnih sporazuma o manjinama i statusa kvo. Ninčić je već 20. oktobra Andrašu Horiju,

---

⁷⁶ Pritz Pál, nav. delo, 148–152.

⁷⁷ Mađarsko ministarstvo spoljnih poslova, odnosno stalni zamenik ministra spoljnih poslova Kuen Hedervari Šandor pripremio je propisno sačinjen sudski sporazum, dok je ministar vlade Betlen, koji je imao velikog uticaja na spoljnu politiku, držao pogodnijim na duži rok jedan sporazum o nenapadanju i neutralnosti. Ninčić je, inače, morao odustati od svog prvobitnog predloga za dvostrani sporazum. On je tokom pregovora više bio naklonjen jednom sporazumu između država Male Antante i Mađarske. O međusobnoj raspravi i pregovorima videti u: MOL K-64. Küm. res. pol. 1926-16-153, 429, 449, 1927-16-500, 516, 557, 667. Pritz Pál, nav. delo, 151–154.

⁷⁸ MOL K-64. Küm. res. pol. 1927-16-500.

ambasadoru u Beogradu, rekao da je vlada i dalje spremna na „amicalne pregovore“, ali je, iz unutrašnjopolitičkih razloga, gestove koji su upućeni manjinama u vreme pregovora smatrao zabrinjavajućim, jer bi, po njegovom mišljenju, oni mogli ugroziti „dostizanje zacrtanog cilja i izazvati nepoverenje i sumnju“. Kako je istakao, mađarska manjina treba da dobije sve da bi se dobro osećala. Zatim je rekao: „Iz toga proističe da mi ne želimo da se odrekne svoje nacionalnosti, samo želimo da njeni članovi budu lojalni i verni sinovi svoje domovine.“ „Paralelno sa poboljšanjem odnosa između dve države rašće uzajamno poverenje i razumevanje dvaju naroda, a u takvoj atmosferi će se žalbe postepeno i same od sebe razrešiti.“ Da bi to pojasnio, ponovio je svoj negativan stav o spajanju manjinskog pitanja i sudbine pregovora: „Ako bi mađarska vlada uslovljavala sklapanje arbitražnog sporazuma od tih mera, odnosno od obavezujućeg obećanja u vezi sa tim merama, onda bih ja, uz moje najveće žaljenje, bio primoran da odustanem od pakta.“ Samo uzgred je izneo omalovažavajući sud o mađarskoj oktobrističkoj emigraciji, saopštavajući da ona više nije od značaja za Beograd. Hori je na ovu izjavu reagovao tako što je napomenuo da se nada „da će pitanja manjina i dalje biti predmet amicalne konverzacije“. Prema uputstvima iz Budimpešte, on je Ninčića upozorio na to da bi „nepostojanje predusretljivog“ stava jugoslovenske vlade prema mađarskoj manjini „moglo onemogućiti“ ratifikaciju ugovora u Mađarskoj.⁷⁹ Krajem oktobra 1926. godine Hori je već dobio instrukcije koje su se odnosile na to da pitanje sporazuma ne požuruje u Beogradu. Ta odluka je bila u vezi sa Musolinijevom porukom od 23. oktobra, u kojoj je duče ukazao na to da mu se ne sviđa mađarsko-jugoslovensko zbližavanje; ovaj stav se razlikovao od njegovog ranijeg stava.

Kao što smo videli, mađarska vlada nije povezala izlazak iz obruča Male Antante i mađarsko-jugoslovensko zbližavanje sa vezivanjem za manjinsko pitanje u međudržavnom ugovoru dveju zemalja. Za razliku od Kuen-Hedervarija, Mađarska je, da bi popravila svoju opštu međunarodnu poziciju, bila spremna da na samom početku pregovora žrtvuje „politički ne tako samosvesne Mađare u Jugoslaviji“. Kada je postalo jasno da je za postizanje ovog spoljnopoličkog cilja značajniji predlog Musolinija, Betlen je pregovore i saradnju bez razmišljanja preusmerio u pravcu Italije, naročito zbog toga što se Musolini izjasnio za nužnost revizije nepravdi učinjenih Mađarskoj. To pitanje Duče tada nije vezivao samo za Nemačku nego i za odgovarajuću politiku Francuske i Engleske. Mađarska je ubrzo pristupila izradi plana „optimalne“ revizije, što je značilo da je donela odluku o tome da sa Italijom podupire hrvatske separatiste, odnosno mađarska spoljna politika duplih aršina prema Jugoslaviji dobila je novi impuls.

U ovaj krug pitanja se uklapaju i tajni pregovori koji su sredinom oktobra 1928. godine vođeni u Beču (nakon atentata i smrti Radića u skupštini) sa Vlatkom Mačekom, vođom Hrvatske seljačke stranke.

---

⁷⁹ MOL K-64. Küm. res. pol. 1927-16-516. O mađarsko-jugoslovenskim pregovorima videti detaljno u: Ádám Magda, *A kisantant és Európa 1920–1929*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 238–247.

Do pregovora sa Mačekom došlo je uz posredovanje konzulata Mađarske u Zagrebu, pravaškog političara Ante Pavelića – kasnijeg ustaškog vođe, i Milana Šuflija⁸⁰, poznatog hrvatskog historičara. U tom pregovaranju je učestvovao grof Gabor Apor, vođa odeljenja spoljnih poslova. Cilj novog vođe Hrvatske seljačke stranke bio je razrešenje odnosa sa susedima, pre svega rešenje pitanja buduće granice između Mađarske i Hrvatske. Apor je istakao neformalnost svoje misije i nije se obazirao na Mačekovu primedbu u vezi sa pitanjem granice. On je rekao da su budući odnosi sa Hrvatskom seljačkom strankom mogući samo preko mađarskog konzulata u Zagrebu, te da se Maček „sa drugima ne upušta u razgovore“. On je zatim zatražio da se nepripremljeni susreti izbegavaju jer, zbog kratkog vremenskog roka, nije bio u mogućnosti da razgovara ni sa predsednikom vlade, ni sa ministrom spoljnih poslova. Govorio je i o pitanju budućeg javnopravnog odnosa dveju država, u skladu sa proglašenjem nezavisnosti Hrvatske u „za to odgovarajuće vreme“. Apor je zaključio da ni o kakvim javnopravnim odnosima ne može biti reči i hrvatskim političarima skrenuo pažnju na to da u svoju borbu sa Beogradom ne uvlače tamošnje Mađare. To bi, po tumačenju Apora, izazvalo retorizaciju i negodovanje u Budimpešti, a njegova politička pozicija bi bila oslabljena ako bi dobio „mađarofilski“ epitet. Reagujući na to, Maček je ponovio raniji stav Hrvatske seljačke stranke, po kojem ona nema nameru da onemogući političko organizovanje Mađara, ali bi volela da spreči glasanje Mađara za radikale i ulazak njihovih predstavnika u parlamentarnu frakciju radikala. Maček je zamolio Mađarsku da prilikom rešavanja hrvatskog pitanja posreduje u kontaktima sa Italijom, „jer se Hrvati boje da će ih Italijani prevariti“. Pošto se tri puta vraćao na pitanje granica, Mačeku je na kraju razgovora ipak uspelo da, u vezi sa mađarsko-hrvatskom granicom, iz Apora izvuče podatak da Mađarska stoji na stanovištu „samoopredeljenja naroda“ i „ako narod Međumurja ne zahteva drugačije, sama od sebe se nameće granica na Muri, Dravi i Dunavu“. Apor je time nagovestio činjenicu da odnose dveju država neće opterećivati pitanje Međumurja, a za posredovanje sa Italijom nije dao obećanje, što bez ovlašćenja nije ni mogao.⁸¹

---

⁸⁰ Milan Šuflija, koga je jedan od njegovih bliskih prijatelja frankovaca titulisao „naučnikom dečje duše“, već od kraja 1910. godine je bio u vezi sa desnim krilom (frankističkim) hrvatske nacionalističke pravaške stranke. Bio je uhapšen zbog svojih veza sa emigrantskim separatističkim Hrvatskim odborom i sa mađarskim zvaničnim krugovima koji su ih podržavali. Kao historičar, on je zastupao tezu da „jugoslavizam“ nije dovoljno dinamičan, te da je to previše mlada i fragmentarna ideja. „Ništa ne vredi naspram jake srpske nacionalne svesti, koja se kalila u višestoljetnim borbama za slobodu... Jugoslovenizam je i u Hrvatskoj slab, jedan slab sloj, ispod kojeg tinja hrvatski vulkan.“ Da bi proradio, potreban je samo jedan mali zamah, a taj zamah mu je dala „vatra parlamentarnih izbora“ 1920. godine. Tako je ispod tankog sloja jugoslovenizma „izbila hrvatska istorija, uverenje očeva i zapadnjačka kultura...“ Navedeno u: Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Cornell University Press, 1988, 251.

⁸¹ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-16/b-593.

Ukoliko bi došlo do jedne optimalne revizije, Mađarska je računala na opoziciju Hrvatsku seljačku stranku, a nakon uvođenja diktature je održavala tajne veze i sa ustaškom emigracijom Ante Pavelića.

Položaj Mađarske stranke nije se promenio pred novim političkim odmeravanjem, odnosno njenu političku pozadinu nije ojačao dvostrani mađarsko-jugoslovenski sporazum, a nije se promenilo ni mišljenje mađarske vlade u vezi sa nastojanjem da se spreče odnosi između hrvatske opozicije i mađarske manjine.

Da bi stala na noge, Stranci nije bila dovoljna unutrašnja snaga, što je Budimpešta jasno videla. Zato je ubrzano tražila sredstva i ljude koji bi joj pomogli pri ponovnom buđenju. Imre Varadija, koji je bio prihvaćen u Beogradu, nisu smatrali podobnim s obzirom na to da je bio odgovoran za odluku predsedništva Stranke od 6. septembra 1925. godine, zbog koje je izgubila samostalnost, kao i zato što ga je mađarski ambasador u Beogradu nazvao „Ninčićevim poverljivim čovekom“ i „zagovornikom paktiranja“. Partijsko rukovodstvo, koje je Hori smatrao „slabićkim, bez koncepcije i nepodobnim“, nije se moglo potpuno promeniti, ali je mađarska država preko Društva svetog Gelerta uložila veliku energiju u to da pronade podobne rukovodioce. Njen posao je umnogome bio otežan time što je u mađarsku ambasadu u Beogradu dolazio veliki broj „informatora“ zabrinutih za Mađarsku stranku. Oni su Horija nagovarali na to da Budimpeštu privoli za primenu retorizije na imenovane, prijavljene na Mađare. Kada je Hori o tome obavestio svoju vladu, Ministarstvo spoljnih poslova je takvu odluku jedva dočekalo. Ministar spoljnih poslova Lajoš Valko je krajem avgusta poručio Horiju: „Već sam planirao da primenim neke mere na pojedine građane Države SHS, odnosno Mađare koji tamo žive, a čije je ponašanje pod znakom pitanja kada je reč o nacionalnom interesu.“ Međutim, on je ukidanje viza smatrao problematičnim pitanjem, a pitanja u „vezi sa propisom izdavanja pasoša“, kao što je, na primer, odlaganje izdavanja vize, odnosno striktno pridržavanje uputstava itd., poželjnim. Valkov cilj bio je da nagovori „one koji u Mađarskoj imaju razgranate porodice da, preko svojih ovdašnjih rođaka, postave pitanje grubog odnosa prema njima“, kako bi se na njih mogla izvršiti presija. U isto vreme je zamolio ambasadora da evidentira „nedovoljno patriotski nastrojene Mađare“, da im stvara teškoće prilikom ulaska u Mađarsku i da daje blagovremene informacije o njihovim putovanjima, kako bi razmotrio mogućnost uvođenja novih mera protiv njih. Time je završio svoja razmatranja.⁸² U retoriziji zbog neuspeha najdalje je otišao Ferenc Fat. On je predložio da se Mađarska stranka jednostavno raspusti i da se osnuje nova stranka, koju bi činili ljudi iz Novog Sada okupljeni oko lista *Delbačka*, odnosno ta stranka bi mogla da se reorganizuje od njegovih vernika. Međutim, Fat se već unapred ogradio rekavši da ne bi kooperirao sa „kompromitovanim liberalima“ i „graberima“, te je bez trunke skromnosti izjavio: „Dole smo Mađari samo mi koji se okupljamo oko *Delbačke*. Mi smo Hortijeva vođovodanska stranka.“ Hori je pri-

---

⁸² MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-16-376., 451. Ferenc Fat bio je opat novosadske rimokatoličke plebanije od 1925. do 1934. godine.

lično rezignirano spomenuo ovaj Fatov stav u svom izveštaju: „Fatovo mišljenje nas je samo uverilo u tužnu činjenicu da su Mađari u Vojvodini jedna rasparčana masa, bez vođstva, koju razjedinjuju lični interesi i ljubomora, te je zbog političke neobrazovanosti razjedinjena, nesposobna za saradnju, za ciljno interesno delovanje i energičan rad.“ Međutim, pozadinu Horijevog negativnog mišljenja je, kao što smo već napomenuli, činilo uputstvo koje mu je onemogućavalo održavanje čvršćih veza sa vojvodanskim Mađarima, iako ga se on povremeno nije pridržavao. Njegove informacije su, međutim, sadržale veliki broj subjektivnih ocena i netačnosti. Ipak, vlada je očekivala da on posreduje između pojedinih grupacija u Stranci, što je samo umanjivalo njegovo nastojanje da dovede u red ambasadu, koju je njegov prethodnik zapostavio.⁸³

Krajem novembra 1926. godine Antal Pap je, u ime TESK-a, predsedniku vlade Betlenu podneo izveštaj o tome da je pronađen jedan imućni gospodin sa odgovarajućom (visokom) školskom spremom koji bi se „sa spremnošću i bez interesa“ prihvatio vođenja Mađara iz Delvideka. Kandidat se već sastao sa eksponentom mađarske vlade i izneo mu je svoje stavove. Po njegovom mišljenju, među širokim slojem mađarskog stanovništva, tj. među zanatlijama, seljacima i radnicima bi trebalo voditi zdravu propagandu i veći značaj bi trebalo dati diletantskim predstavama i privrednim tečajevima. Pap u ovom dokumentu nije spomenuo ime kandidata u koga su polagane nade, ali se iz drugih izvora zna da se radilo o Imreu Prokopiju, somborskom nastavniku, koji je od kraja 1925. do početka 1926. godine bio na dužnosti generalnog sekretara, tj. na mestu uvedenom za njega. Uz pomoć Doma „Delvidek“ organizovan je sastanak između Prokopija i Elemara Jakabfija, erdeljskog političara velikog ugleda. Tibor Tuban je, u pismu upućenom povodom tog događaja (30. septembra 1926. godine), sa radošću referisao Antalu Papu o navedenom susretu. Kako je napisao, ovim susretom je ostvaren san o tome da vojvodanski vođa ima priliku da stekne uvid u radionicu ove istaknute ličnosti, tako da njegova škola da novu smernicu i impuls novom radniku Mađarske stranke u Vojvodini.⁸⁴

Nažalost, savremenu belešku o susretu Prokopija i Jakabfija nismo našli, ali na osnovu ponovnog osnivanja Stranke možemo pretpostaviti da je on bio koristan.

---

⁸³ Horijevu situaciju nije olakšavala ni činjenica da je jugoslovenska tajna policija stalno motrila na ambasadu, uglavnom zbog, kako je tvrdila, njegovih odnosa sa Makedoncima. Kada je tajna policija zadržala jednog činovnika ambasade, Hori je izmislio sledeći spretan ripost. Pozvao je činovnika i rekao mu: „Vidite li ona dva čoveka naspram ambasade? Zadatak tih jadnih ljudi je da tu stoje po kiši i suncu, danju i noću i da nas paze. Sigurno bi im prijalo da popiju jednu času šljivovice. Molim vas da ih pozovete unutra, ponudite ih da sednu i budite jako ljubazni prema njima... Dok pijete, kažite im da mi jako volimo Srbe i želimo sa njima dobre odnose, a zatim ih zamolite da nas posete i drugi put, kada ovde budu imali posla.“ Andraš Hori, nav. delo, 185.

⁸⁴ MOL K-437. TESZK 1926-8-376, 432.

Budimpešta se nadala da će se, kao rezultat češćih susreta i saradnje erdeljskih, gornjوزemskih vođa i vođa iz Delvideka, a po ugledu na erdeljsku i gornjوزemsku istrajnost, smeo nastup i samosvesno ponašanje, preći i na mnogo mekše ljude iz Delvideka.⁸⁵ Načinjen je plan o stvaranju „centralnog izvršnog organa“ manjinskih Mađara na „neutralnoj teritoriji, zaštićenoj od tajnih policija država naslednica“. Mađarskoj vladi, Erdeljcima i Gornjوزemcima je, ipak, pošlo za rukom da Mađare iz Delvideka ubede u to da rad sa manjinama nije neophodan samo zbog izbora već da je potrebno usaglasiti njihovu političku, kulturnu, društvenu i privrednu delatnost. Mađarska vlada je već u izveštaju napisanom 10. avgusta 1926. godine obavestena o tome da su, kako se čini, uspešno nadvladani „sitničavi sporedni interesi, koji su dali toliko povoda za nezadovoljstvo i svađe“. Tako je isticanje budućih ciljeva na pomenutom sastanku proteklo u „duhu razumevanja i pomirljivosti“. Za cilj je postavljeno organizovanje i udruživanje rasejanih kulturnih društava u Savez kulturnih društava vojvođanskih Mađara. Akcenat je stavljen na širenje obrazovanosti, analfabetske i srednjoškolske kurseve, organizovanje kulturno-umetničkih programa i na osnivanje i proširenje mađarskih narodnih biblioteka. Mađari su, takođe, nameravali da u većim mađarskim gradovima formiraju kancelarije za zaštitu prava, čija je centrala trebalo da bude u Beogradu. Po njihovoj zamisli, ta kancelarija bi nadomestila nedostatak parlamentarnih predstavnika, jer bi ona održavala kontakte sa raznim političkim grupama. Kancelarija za zaštitu prava trebalo je da bude osnova za sekretarijat buduće mađarske parlamentarne frakcije.

Na ovom sastanku predsedništva najburnija rasprava je vođena oko pokrajinskih izbora i izborne taktike, ali je, uprkos tome, dogovoreno da se sa radikalima sklopi izborni savez. *Hirlap* je dobio zadatak da učini sve što je neophodno kako bi mađarski birači do izbora prihvatili nužnost saveza. Budimpešta je preuzela na sebe sve materijalne troškove koji su nastali kao posledica ozbiljnog i organizovanog rada Stranke.⁸⁶

Novi izbori su održani 23. januara 1927. godine. Građani su izašli da bi izabrali oblasne predstavnike u parlamentu.

Mađarska stranka je izvukla pouku iz poraza na prethodnim izborima. Stoga je na ovim izborima ušla u savez sa radikalima; njeni kandidati bili su na radikalnim listama. Savez je sklopljen samo zbog obezbeđivanja poslaničkih mesta, a sporazum nije sadržavao obećanja za rešavanje mogućih kršenja prava. Prema *Uredbi* iz 1922. godine, Kraljevinu SHS činile su 33 upravne oblasti, a Vojvodina je podeljena na dve oblasti. Bačka je, izuzimajući Potisje, pripadala Bačkoj oblasti, čiji je centar bio Novi Sad, dok je Banat, zajedno sa Potisjem, pripadao Beogradskoj oblasti, sa centrom u Beogradu. Mađari su na ovim izborima prvi put uspeali da postanu deo političkog života države, jer su uz pomoć radikala dobili 12 poslanika u dve oblasti. U Bačkoj su osvojena poslanička mesta bila raspo-

---

⁸⁵ MOL K-64. Küm. res. pol. 1926-15-sz. n.

⁸⁶ Isto.

ređena na sledeći način: Radikalna stranka – 28 mesta, Nemci – 11, Mađari – 6, demokrati – 6, Hrvatska seljačka stranka – 6, Samostalni demokrati – 2, disidenti radikali Ljube Jovanovića – 1 mesto.⁸⁷ Kao i u Skupštini, predstavnici ovih stranaka su se u oblasnim skupštinama udruživali u samostalne klubove, tj. u frakcije (kako bismo danas rekli), jer su samo tako mogli delovati. Nemački i mađarski poslanici su u Bačkoj oblasnoj skupštini osnovali samostalne klubove, dok su u Beogradskoj oblasti delovali u radikalnom klubu. Specifičnost jugoslovenskog političkog života bilo je nagrađivanje za političke usluge, koje je najčešće ostvarivano imenovanjima, jer su parlamentarni, oblasni poslanici vladajuće stranke imali direktnu upravnu vlast, odnosno od njih je zavisilo imenovanje i otpuštanje činovnika. Zbog saveza sklopljenog sa radikalima, Mađarska stranka je računala na to da će u oblastima nastanjenim Mađarima uspeti da utiče na postavljanje mađarskih činovnika, odnosno njihovo ponovno angažovanje i da će izdejstvovati prestanak „svakodnevnog sitničavog šikaniranja“.

Kao rezultat pregovora u vezi sa predstojećim novembarskim izborima za opštinska veća, još pre izbora je došlo do imenovanja mađarskih činovnika u Senti i Subotici, ali i drugim opštinama Bačke. U zamenu za saradnju na izborima vojvođanski Mađari su od radikala dobili obećanje da će u Banatu osnovati jednu učiteljsku školu i izgraditi jedan internat, ali se na to „zaboravilo“ nakon izbora.⁸⁸ Zbog već zaključene izborne koalicije vezane za oblasne parlamente i pregovora u vezi sa opštinskim izborima, vlast je postala mnogo tolerantnija prema mesnim organizacijama Mađarske stranke. Iako nisu potpuno zamrla refleksna uznemiravanja, Stranka je počela slobodnije da deluje. U Vojvodini je značaj sklopljene koalicije sa Mađarskom strankom porastao i zbog činjenice da su glasovi bili podeljeni na četiri liste - dve radikalne, jednu demokratsku listu i listu Pribičevićevih demokrata. U izveštaju Andora Vodijanera, savetnika mađarske ambasade u Beogradu, koji je upućen Ministarstvu spoljnih poslova bilo je mnogo istine: „Uspehom vođstva Mađarske stranke možemo smatrati to što je nakon osam godina uspelo da, pod zaštitom Radikalne stranke, organizuje Stranku, da razvije mrežu mesnih organizacija, a najveći broj mađarskih glasača upiše na birački spisak. Zasluga za taj uspeh može se pripisati radikalno-mađarskoj saradnji.“⁸⁹

Parlamentarnim izborima raspisanim za 11. septembar 1927. godine su, takođe, prethodili pregovori. Kralj Aleksandar je raspustio parlament nadajući se da će Radikalna stranka, koja je nakon Pašićeve smrti bila podeljena u frakcije, ponovo ojačati i spasiti svog predsednika parlamenta – Velimira Vukčevića, koji je izgubio podršku parlamenta. Rasprava između Mađarske stranke i radikala je, pre svega, vođena oko pitanja podrške radikala, odnosno o tome koliko će Stran-

---

⁸⁷ U državi su pobedili radikali. Od 1.094 mandata radikali su osvojili 416, radićevci 255, demokrati 141, samostalni demokrati 94. Nemačka stranka osvojila je 19 mandata. Živko Avramovski, nav. delo, knj. 1, Izveštaj iz 1927. godine, 464.

⁸⁸ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-16-128. K-28. ME Kisebbségi o. 1927-R-63.

⁸⁹ MOL K-64. Küm. res. pol. 1927-16-34.

ka dobiti parlamentarnih mandata. Mađari su priželjkivali pet mesta, a predsednik vlade, koji je bio predsednik bez podrške parlamenta, obećavao samo tri. On je, na samom početku, za uzvrat tražio utapanje Mađarske stranke u Radikalnu. Mađari nisu mogli prihvatiti takav zahtev. U memorandumu Mađarske stranke koji je početkom juna pripremljen za predsednika vlade sažeti su uslovi saradnje: ponovno uspostavljanje autonomije opština i zakonodavne vlasti; obezbeđivanje slobode manjinske štampe i prava na organizovanje i sakupljanje; priznavanje penzija stečenih u Ugarskoj; pravo pojedinca na odluku o pripadanju manjini; ukidanje *analize imena*; slobodna upotreba mađarskog jezika u državnoj službi, poslovanju i verskoj praksi; dozvola osnivanja školskih fondova, kao i profesionalnih i amaterskih pozorišta; sanacija štete nanete agrarnom reformom. Kao protivuslugu za saradnju Stranka je na kraju memoranduma zatražila četiri mandata.⁹⁰ Nažalost, Vukčevićev odgovor nam nije poznat. Znamo samo toliko da je nakon dugih pregovora postignut dogovor i da je Mađarska stranka zadržala svoju stranačku samostalnost, ali je dogovoreno i to da se dva ili tri poslanika koja budu izabrana moraju uključiti u radikalski klub. Dobijeno je i obećanje da će vlada u najkraćem roku doneti uredbu o raspisivanju opštinskih izbora u Vojvodini, što je bio stari zahtev Vojvođana. Za razliku od ostalih delova države (Hrvatske, Stare Srbije, Crne Gore), gde su već godinama održavani opštinski izbori, u Vojvođanskim opštinama su još radili imenovani predstavnici. Mađarska stranka i rukovodstvo radikala nisu mogli da sprovedu ovaj koalicioni sporazum u Baranji, jer su u opštinama Batina i Darda Mađari bili na listi Radićeve stranke, čak su i predvodili neke od tih lista. Inače, Mađarska stranka se nije mogla izboriti za to da kandidati mađarskog porekla zastupaju stranačke boje, jer je na skoro svakoj stranačkoj listi bilo i nezavisnih kandidata.⁹¹

Na kraju je realizovan „minimum“ sporazuma i prvi put u istoriji Države SHS su dvojica političara iz Mađarske stranke – Deneš Streliecki i dr Imre Varadi – postali poslanici u beogradskom parlamentu – na radikalskoj listi. Ovi izbori su ukazivali na vrlo opasne tendencije centralizacije. Tradicionalni zastupnik hrvatskih interesa Radić pronašao je saveznika u već dokazanom centralisti Pribičeviću, koji je kao ministar prosvete bio poznat po *analizi imena* i zbog toga na zlom glasu kod Mađara. Pribičevićevi politički stavovi su se kretali od ideje o krahu centralizacije do osamostaljenja različitih regija, a za vreme izgnanstva je postao pristalica federalizma i republikanske ideje.

Iako na radikalskoj listi, Mađarska stranka je od 27 stranaka koje su izašle na izbore bila među onih 12 koje su osvojile mandate. Treći „mogući“ poslanički mandat, koji je pominjan u toku pregovora, Stranka je dobila kasnije. Kada je u proleće 1928. godine jedno radikalsko mesto na subotičkoj listi ostalo prazno, dobio ga je Eden Nađ, predstavnik Mađarske stranke, i to u skladu sa pravilom po kojem to mesto pripada onom kandidatu koji je dobio najveći broj glasova.

---

⁹⁰ MOL K-28. 1926-R-89.

⁹¹ MOL K-64. Küm. res. pol. 1926-16-603, 604, 1927-16-270.

Međutim, zbog činjenice da Nađ nije znao državni jezik, iako ga je po Ustavu morao znati, mandat mu je poveren nakon dužih trzavica i polaganja ispita iz jezika. Poseban kuriozitet čini podatak da je poznavanje državnog jezika Edena Nađa proverio sam Stjepan Radić.⁹² Pitanje stepena Nađevog poznavanja državnog jezika bilo je razlog za to da se zaborave borbe frakcija oko Vukčevićeve uglavnom radikalno-demokratske vlade. Za rasprodaju nacionalnog interesa u Vojvodini ekstremisti Stranke su najčešće okrivljavali vladu, a to je bio nastavak borbe za uvođenje mađarskog jezika kao službenog, koju su predstavnici Mađarske stranke započeli u oblasnim skupštinama. U intervjuu za ugledni beogradski dnevni list *Vreme* Boža Maksimović je izjavio da je to što je Eden Nađ na sastanku gradskog parlamenta u Subotici progovorio na mađarskom jeziku bilo „cinično pljuvanje po ustavu i svim dostignućima nacionalne države“.⁹³

Uspeh na izborima za parlament i oblasne skupštine su i Mađarska stranka i Budimpešta ocenile kao značajan napredak, ali „ispod očekivanja“, i ne onakav kakav su očekivale. Prema Ministarstvu spoljnih poslova, ovi izbori su, uprkos omalovažavajućoj kritici, opravdali dosadašnji rad rukovodstva Stranke i demantovali ocene koje su bile pesimistične, malodušne i sujetne, a kojima je rukovodstvo Stranke okarakterisano kao „komanda bez armije“ i Mađari kao „beskičmena“ „bedasta masa“, neosetljiva za više ciljeve i nesposobna za veće naprezanje. Ti izbori su pokazali – ocenjeno je tada – da 80% Mađara čine pristalice Mađarske stranke, uprkos tome što je, iz socijalnih razloga, veliki broj dao glas Nezavisnoj radničkoj stranci, organizaciji iza koje je stajala Komunistička partija, kao i Hrvatskoj seljačkoj stranci, koja se zalagala za reviziju agrarne reforme. „Van svake sumnje je činjenica da ravnodušnost ili udaljavanje od nacionalne struje, koje je bilo primetno u Mađarskoj stranci, i to uglavnom sporadično, ne znači nedostatak nacionalnog osećanja ili jačanje političkog radikalizma, nego se može povezati sa dubokom ekonomskom zaostalošću određene teritorije, koja je veliki broj onih koji nisu imali dovoljno instiktivne energije gurala prema Radićevoj agrarnoj demagogiji, odnosno proklamovanju potrebe za nastavljanjem podele zemljišta, i u okrilje tzv. Nezavisne radničke partije, tj. ka koketiranju sa komunističkim idejama“ – moglo se pročitati u realnoj analizi razloga zbog kojih Mađari nisu

---

⁹² MOL Küm. res. pol. 1928-16-38. Csuka János, nav. delo, 336. Na izborima 1927. godine radikali su izgubili znatan broj glasova (31,9%, 112 mandata), što je bio rezultat žestokih unutrašnjih rasprava. U padu je bio i broj glasova za Hrvatsku seljačku stranku (15,8%, 61 mandat), dok su demokrati, pored podele stranke, uspjeli da povećaju broj glasova (16,4%, 61 mandat). O političkim odnosima u tom periodu, o delatnosti Pribičevića i o Seljačko-demokratskoj koaliciji videti u: Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb, 1972. Ljubo Boban, *Svetozar Pribičević u opoziciji 1928–1936*. Zagreb 1973. John R. Lampe, nav. delo, 126–159. Plesković je za Edena Nađu govorio da je „spretnan, pametan i da ima dobro držanje, ali da od 12 sati dnevno sigurno 8 provodi pored kartaškog stola“. MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-16-260.

⁹³ *Vreme*, 30. mart 1927.

osvojili više glasova. Izborna koalicija je bila dobra, „jer mlada organizacija nije bila podvrgnuta velikim iskušenjima, mada je bilo jasno da obećanja neće biti do kraja ispunjena“. U budimpeštanskom izveštaju je na osnovu svega navedenog, zaključeno da je unutar Stranke potrebno osmisliti „široki ekonomski program“. Kao osnova tog programa mogle su poslužiti stare banatske kreditne zadruge.⁹⁴

Međutim, zadovoljstvo nastalo neposredno nakon izbora ubrzo je zamenilo razočarenje. Novi beogradski ambasador, baron Pal Forster⁹⁵ je nepuna dva meseca nakon opštinskih izbora Lajošu Valkou, ministru spoljnih poslova, pisao o tome da saradnja Mađarske stranke i radikala nije donela neku veliku korist Mađarima. „Izuzev Gradskog veća Subotice, u kojem se, zbog uvidavnosti župana i gradonačelnika, toleriše upotreba mađarskog jezika, radikali nigde nisu ispunili svoja predizborna obećanja.“ Mađarski delegati su istupili iz radikalskog kluba Oblasne skupštine, pod čijom nadležnošću je bio i Veliki Bečkerek, jer radikali nisu hteli da ispune obećanje vezano za osnivanje mađarske učiteljske škole i internata u Bečkereku koje je dato pre izbora.⁹⁶

Mađarska vlada je već od samog početka bila nezadovoljna radom izabranih poslanika. Sa zabrinutošću je gledala na različita mišljenja poslanika o radu u parlamentu. Između Strelickog i Varadija se razvila rasprava u pogledu saradnje sa nemačkim predstavnicima (šest poslanika). Varadi je bio pristalica saradnje, dok Strelicki nije hteo ni da čuje za to. Obadvojica su smatrala da u parlamentu treba izbegavati otvorene rasprave, a da na nepravde učinjene Mađarima treba podsećati u obliku „prijateljskih privatnih intencija“, u čemu su imali potporu i Edena Nađa.⁹⁷

Rezultatom mađarsko-jugoslovenskog zblizavanja možemo smatrati činjenicu da Ministarstvo spoljnih poslova mađarskoj ambasadi u Beogradu krajem dvadesetih godina više nije zabranjivalo da održava vezu sa vođama tamošnjih Mađara. Štaviše, Forsteru je dat jasan zadatak da izgradi čvrste veze sa vođama mađarske manjine. Tako je, na primer, mišljenje ambasadora bilo presudno kada je odlučivano o tome preko kojeg poslanika će biti podržavana parlamentarna frakcija. Foster je preporučivao Strelickog, koga je smatrao „energičnijim“ od Varadija i Edena

---

⁹⁴ MOL K-64 Küm. res. pol. 1928-16-73.

⁹⁵ Nakon Andraša Horija, za ambasadora je 1927. godine imenovan Pal Forster. On je i ranije službovao u Beogradu – u periodu 1922–1924. godine. Forstera je okruženje smatralo „za prilično hladnu osobu“, koja je – kako to Hori navodi u svojim memoarima – imala filozofiju da će se „akta vremenom sama od sebe rešiti“. Tako će, na primer, onom ko je uputio akt dosaditi čekanje, ili će umreti. Forster je tvrdio: „Džabe se obraćamo srpskim vlastima, ni od njih ne dobijamo odgovore. Zato je jedini način da akta sklonimo u stranu i da sačekamo bolja vremena.“ Mađarsko ministarstvo spoljnih poslova je bilo mišljenja da je beogradska ambasada poslanstvo koje je najlošije radilo. Pritz Pal, nav. delo, 138. Hory András, nav. delo, 137.

⁹⁶ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-16-128.

⁹⁷ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-16-520.

Nađa.⁹⁸ Preko ambasade je dobijana i uvećana mesečna novčana potpora (95 hiljada umesto 65 hiljada dinara), koja je korišćena za izmirivanje povećanih troškova kancelarije i povećanog obima poslova. Tokom pregovora vezanih za pitanje odnosa sa mađarskom manjinom Foster je izneo očekivanja Budimpešte: aktivan parlamentarni rad, obraćanja u korist mađarske manjine i istupanje manjine iz radikalnog kluba „u prvoj ozbiljnoj“ prilici. Jedinstvo između pojedinih okružnih frakcija Mađarske stranke moralo se postići, kao i saradnja sa Nemačkom strankom. Pored toga, od nje je očekivano da „izvrši detaljan mesečni obračun dobijenih sredstava i preda ga Budimpešti“. Upoznavši se sa strogim uslovima, Strelicki je dodao da Stranka ima samo toliko slobode da joj je dozvoljeno da sama proceni do koje mere može otvoreno istupati protiv vlade. S druge strane, on je izrazio sumnju i u vezi sa tačnim obračunom, predatim u pisanoj formi, jer je smatrao da se on može upotrebiti protiv njegovih sastavljača ukoliko bude pronađen prilikom mogućeg pretresa njihovog stana. Odnos između⁹⁹ mađarske vlade i Mađarske stranke u vezi sa tim obračunom do kraja je bio zategnut.

Ambasador Pal Forster je u jesen 1928. godine dobio uputstva na osnovu kojih je trebalo da uspostavi jedinstvo Stranke i izmiri suprotnosti između grupa koje su jedne druge nazivale „preterano klerikalnim“ (Novi Sad), odnosno „slobodnim zidarima i Jevrejima“ (Subotica, Bečkerek). Prema uputstvu iz Budimpešte, to je trebalo uraditi da bi ojačala novosadska grupa oko Ferenc Fata.

U Vojvodini (izuzev Srema) opštinski izbori su održani 6. novembra 1928. godine, iako su u drugim delovima države organizovani ranije. Do izbora vlade su mesta u gradskim i opštinskim savetima popunjavana na osnovu stalnih pogađanja sa strankama, a na osnovu rezultata tih pogađanja su imenovani beležnici i podbeležnici itd. Česte promene vlade dovele su do toga da su pojedine opštine isplaćivale penzije beležnicima koji su bili smenjeni, čak i šestorici u isto vreme.¹⁰⁰ Opštinski izbori su oslikavali stanje na oblasnim i parlamentarnim izborima, odnosno činjenicu da su regionalne stranke i one sa nacionalnim predznakom bile u prednosti. Kandidati Mađarske stranke su uspeali da osvoje 532 mesta na opštinskim izborima u Delvideku, uglavnom na samostalnim listama, ili u koalicijama koje su oslikavale lokalne odnose. O opštinskim izborima, nažalost, ne postoje sumirani rezultati. Međutim, znamo da je u subotičkoj gradskoj skupštini poslanicima Mađarske stranke pripalo 14 mesta od 100, dok su mesne uprave Horgoša, Ade i Moła bile isključivo mađarske, a od 80 članova gradskog predstavništva Sente 55 je pripadalo Mađarskoj stranci. Radikali su to protumačili kao činjenicu da je Vojvodina „izgubila nacionalni karakter i dospela pod vlast manjina“.¹⁰¹

Pored razgranatih lokalnih zadataka, predstavnici Mađarske stranke imali su zadatak da se bore za upotrebu mađarskog jezika u gradskim i opštinskim skup-

---

⁹⁸ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-16-187.

⁹⁹ Isto. 1928-16-751, 642.

¹⁰⁰ Csuka János, nav. delo, 298.

¹⁰¹ MOL. K-63. Küm. res. pol. 1928-16/1-226. Csuka János, nav. delo. 325.

štinama. Pravne garancije vezane za to pitanje nisu uspeli da dobiju -- što se može videti iz sledećeg primera: subotička skupština je odbila predlog pozivajući se na 3. stav *Ustava*. U tom stavu je kategorički rečeno da je službeni jezik Kraljevine „srpskohrvatski“. Međutim, poslanici Stranke su se u nekim mestima, pa i u Subotici, mogli služiti mađarskim jezikom prilikom svojih izlaganja, što je bio rezultat političkih nagodbi.

Mađarski poslanici su svoju političku aktivnost započeli u najkritičnijem trenutku Kraljevine SHS. Oni su se trudili da udovolje raznim strujama u svojoj stranci, mađarskoj vladi, ali i očekivanjima Beograda. Jedva su se prilagodili nimalo mirnoj parlamentarnoj atmosferi, koja je kulminirala 20. juna 1928. godine, kada je jedan crnogorski radikalni predstavnik u skupštini izvršio atentat na petoricu hrvatskih predstavnika Seljačke stranke, među kojima je bio i Radić. Radić je ubrzo podlegao povredama.

U izveštaju koji je napisao nakon atentata, ali pre Radićeve smrti (8. avgusta), Forster je sabrao pravila poželjnog političkog držanja mađarskih predstavnika. Procenjujući prednosti političke kooperacije sa Radićem i Nemačkom strankom, kao i posledice prekida saradnje sa radikalima, koji je energično požurivan iz Budimpešte, on se zapitao: „Da li jedno nezadovoljavajuće stanje koje je, ipak, podnošljivo treba zameniti nesigurnom kombinacijom?“ Na kraju izveštaja je ukazao i na činjenicu da bi ovo pitanje vredelo razmotriti i zbog toga što će, po njegovom mišljenju, „stranka radikala biti primorana da nakon atentata ode u defanzivu i najverovatnije će biti spremna da plati veću cenu za glasove nego prošle godine“.¹⁰²

Ovo Forsterovo mišljenje ne samo što nisu delila tri mađarska poslanika nego i većina rukovodstva Stranke. Mađarski poslanici koji su se počeli upoznavati sa jugoslovenskom unutrašnjom politikom pokušali su ovdašnjim metodama reagovali na krajnje zaoštrene međustranačke borbe slovenskih stranaka. Oni su retko učestvovali u radu skupštine, a probleme manjina su iznosili u formi privatnih „prijateljskih intencija“.¹⁰³ S obzirom na tadašnje okolnosti, možda ne grešimo ako zaključimo da bi odnos uspeha i poraza bio isti i ukoliko bi bile primenjene druge metode.

Raspoloženje koje je vladalo na sastanku radikalnih i demokratskih poslanika održanom 22. marta 1928. godine zaslužuje osvrt. Na ovom sastanku je, zbog „neverovatne situacije“ u Vojvodini, planirala zajednička akcija protiv vlade. Sastanku je prisustvovao i Strelčki, mada samo kao ćutljivi posmatrač. Mišljenje demokrata i radikala se podudaralo kada je bilo u pitanju nepridržavanja vlade zakona u Vojvodini, odnosno nepoštovanje oblasne i opštinske autonomije. Dok su za nastalu situaciju demokrati krivili radikale, radikali su krivca videli u „rastućoj agresivnosti“ Mađara. Kako je jedan od poslanika Srpske radikalne stranke

---

¹⁰² MOL. Küm. res. pol. 1928-16-418.

¹⁰³ Isto, 1928-16-520.

izjavio, Mađari su otvoreno agitirali pozivajući se na Rotermira¹⁰⁴ i plašili su ne samo Bunjevce nego i pravoslavne Srbe. Prema jednom poslaniku, koji je objašnjavao stav vlade, vlast nije bila u mogućnosti da išta učini, pa ni da pokuša uravnotežiti situaciju prouzrokovanu prepotentnošću Mađara, makar i uz kršenje zakona. Tu konstataciju je negirao jedan demokratski poslanik, tvrdeći da je to obično „radikalsko priviđenje“, pomoću kojeg radikali pokušavaju da opravdaju i održe svoju „komesarsku vlast“. S obzirom na to da su različita viđenja nastale situacije dovela do podele vojvodanskih poslanika i da su prisutni odbili predlog ministra poljoprivrede Svetozara Stankovića o priključivanju opozicionom Radićevsko-Pribičevićevskog „prečanskom frontu“, zajednička opoziciona akcija vojvodanskih poslanika je splasnula.¹⁰⁵

Iako je bila svesna sve većih unutrašnjopolitičkih teškoća Jugoslavije, mađarska vlada nije bila zadovoljna situacijom unutar Mađarske stranke, kao ni aktivnošću poslanika u parlamentu. Zato je u oktobru 1928. godine u Budimpeštu pozvala Strelickog i Varadija. Do danas nismo uspjeli da saznamo zašto sa njima nije otputovao Eden Nađ, koji je bio na glasu kao veliki kartaroš. Premijer Betlen ih je primio 24. oktobra. Tom sastanku prisustvovao je i Pal Forster. Forsterovo prisustvo je bilo potrebno zbog toga što se zaoštrio odnos između ambasadora, vođstva stranke i poslanika, kao i zbog toga što je Betlen želeo da im da do znanja da se instrukcije koje prenosi ambasador uzmu za ozbiljno u Delvideku. Problemi su postojali i u vezi sa obračunom novčane pomoći. Odnosi su se naročito zaoštrili između Forstera i Strelickog – na šta smo već ukazali. Forsteru je u više navrata stavljeno do znanja „da ona nije po svaku cenu zahtevala novac“ i da se u tako kratkom vremenu ni u kom slučaju ne mogu ostvariti političke vizije mađarske vlade. Forster je u izveštaju napisanom pre puta zajedljivo napomenuo da ga je začudila odluka Strelickog da krene na ovaj put, tj. da se odluči „za ovaj hrabar korak“, jer je angažovanje ambasade najčešće neugodno i pre bi se moglo okarakterisati kao „mlako, a ne kao nenadležno“. Forster je poslanicima zamorio i to što su veoma predostrožni, a što je pokazala činjenica da nisu smeli, odnosno nisu imali dovoljno hrabrosti da s njim otputuju u Mađarsku. Nesuglasicama je doprinelo i to što je Forster, prevazilazeći namere Budimpešte, stao uz Fatovu

---

¹⁰⁴ Lord Viskont Rotermir se, u *Delu Mejlu* od 21. juna 1921. godine, založio za to da se Mađarskoj ponovo priključe mađarske teritorije pored granice - na osnovu etničkog principa, jer se bez revizije granica ne može dugoročno održati mir u regionu. Karta koju je publikovao sadržala je niz netačnosti: Mađari Delvidecka „skliznuli“ su ka severu Hrvatske, dok su Mađari iz Potkarpatja izostavljeni sa karte. Akcija kojom je zagovarana etnička revizija dobila je veliki publicitet u Mađarskoj, dok su zvanični organi bili vrlo odmereni u vezi sa tom idejom. Mnogi su tu akciju smatrali nedovoljnom, te su spoljnim predstavništvima izdali uputstva po kojima su se o akciji lorda morali izjašnjavati sa „najvećim simpatijama“, ali i jasno dati do znanja da to nije propaganda mađarske vlade. Citirano u: Zeidler Miklós, nav. delo, 138. Članak Rotermira objavljen je u časopisu *Rubicon* (1997/1, 35–37).

¹⁰⁵ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-16-223.

grupu, smatrajući da se članovi te grupe „jedini bore za interese Mađara i rade bez zadnjih misli“. Nasuprot tome, Strelicki je članove te grupe doživljavao kao „preterano rapsodične fanatike i preterano klerikalno nastrojene“, dok je Fat u više navrata, apostrofirajući Strelickog i Varadija, rekao samom ambasadoru da su oni „slobodni zidari i prijatelji Jevreja“. Ministarstvo spoljnih poslova nije bez razloga insistiralo na tome da sastancima prisustvuje i Leo Deak, koji nije slučajno izabran za predstavnika Delvideka na kongresima i susretima manjina.¹⁰⁶ Zapisnici sa ovih sastanaka nisu nam poznati, ali se na osnovu drugih izvora može rekonstruisati deo onog što se na njima moglo čuti.

S jedne strane, tada je dogovoreno povećanje pomoći, a, s druge, šta se za uzvrat očekuje. Budimpešta je poslanike nastojala nagovoriti na to da istupe iz radikalskog kluba, odnosno da se približe Nemačkoj stranci, ili da eventualno osnuju zajedničku frakciju. Posebno je insistirala na tome da poslanici tokom svojih nastupa upućuju kritičke opaske na račun nacarta zakona o agrarnom pitanju. Budimpešta im je obećala da će, uz pomoć Društva sveti Gelert i ambasade, sačiniti odgovarajući materijal za to. Međutim, politička događanja su zbrisala budimpeštanske dogovore. U mađarskoj vladi je već 12. novembra 1928. godine zabeleženo da više nije bilo mogućnosti za parlamentarni nastup Strelickog. Umesto toga je data izjava za štampu: „Mađarska stranka više neće saradivati sa vladajućom strankom zbog anti-manjinske tendencije predloga zakona o narodnom školstvu.“ Prema Forsterovom izveštaju, poslanici su već na sastanku radikalskog poslaničkog kluba učinili prve korake u tom smeru, a Strelicki je započeo pregovore sa novosadskom grupom. Forster je priznao da je učinak Strelickog u ovom slučaju „bio pozitivan i da je, u poređenju sa njegovim prethodnim postupcima, u poslednjim nedeljama pokazao aktivnost vrednu pažnje“. „Istina je i to“, saopštio je od svega umoran ambasador, „da nema osobe koja bi ga zamenila“.¹⁰⁷ Po sopstvenom priznanju, ambasador je odmah oputovao u Budimpeštu „da ne bi morao prisustvovati prazniku ujedinjenja“. Do proglašenja kraljeve diktature ostalo je samo nekoliko nedelja.

Položaj Mađara nakon uvođenja diktature 1929–1941

Često se između atentata u parlamentu na Stjepana Radića, njegovih poslaničkih kolega i uvođenja diktature stavlja znak jednakosti, čak i u stručnoj literaturi. Istina, atentat na radikalskog poslanika doveo je do toga da je svima postalo jasno da je srpsko-hrvatska parlamentarna saradnja doživela fijasko, ali i da su razlozi

---

¹⁰⁶ Isto, 1928-16-602, 611, 636.

¹⁰⁷ Isto, 1928-16-698. Za to pitanje videti i spise 636, 654, 699.

za uvođenje diktature imali mnogo dublje korene.¹⁰⁸ Srpsko-hrvatske suprotnosti su u velikoj mjeri uticale na skoro totalnu blokadu normalnog funkcionisanja države. Do 1929. godine nijedan parlament nije uspeo da ispuni svoj mandat. Kurs centralizovane države pokušavale su da održe 23 vlade različitog sastava.

Dvoru i pristalicama centralizma je do kraja dvadesetih godina postalo jasno da se političke prilike nepovoljno razvijaju za njihovu opciju. Jedan od ranije poznat lik centralizma – demokrata Svetozar Pribičević, koji je među Mađarima bio poznat po tzv. ispitivanjem porekla prezimena, stupio je u antibeogradsku koaliciju sa Hrvatskom seljačkom strankom (tako je nastala Seljačko-demokratska koalicija), kojom je započeta saradnja srpskih i hrvatskih anticentralističkih snaga. U ovom unutrašnjopolitičkom procesu krila se opasnost od pretvaranja Hrvatske seljačke stranke na državnom nivou u stranku oko koje su se koncentrisale opozicione snage. Kada je Budimpešta insistirala na istupanju Mađarske stranke iz radikalnog kluba, ona je jačala ovaj proces, dok Hrvatska seljačka stranka uopšte nije krila da se priprema za tu ulogu, a Seljačko-demokratska koalicija je otvoreno proklamovala potrebu reforme državne strukture. Po njihovoj zamisli, simbol jedinstva države bio bi kralj, a buduća jugoslovenska, federativna dualistička država bi se bazirala na autonomiji istorijskih oblasti Srbije i Hrvatske.

Kralj Aleksandar je predvideo tri opcije za rešenje krize. On je koketirao sa mogućnošću „amputacije“ države, odnosno sa tim da Hrvatskoj da dozvolu za „napuštanje“ državne zajednice. Kao što smo videli, ta mogućnost se, u suštini, pojavila prilikom susreta Apora i Mačeka. Međutim, kralj je ovu opciju ubrzo napustio. On je eksperimentisao i sa klasičnim metodama sastavljanjem nove vlade, na čijem se čelu prvi put u istoriji nije našao Srbin, već Slovenac – Korošec. Na kraju, kralj je, uz međunarodnu saglasnost, ali ne i uzgred, doneo nekoliko odluka: „između kralja i naroda više ne može da stoji posrednik“; ukinuo je ustav; raspustio političke stranke, zabranio svaku organizaciju i udruženje na nacionalnoj osnovi; zabranio rad organizacija koje u svom nazivu imaju nacionalnu odrednicu. Po Aleksandru, cilj takvih mera bilo je čuvanje „jedinstva države i naroda“, jer, kao što je navedeno u proglasu od 6. januara 1929. godine, parlamentarizam je „doveo do duhovnog rasula i nacionalne netrpeljivosti“.¹⁰⁹ U godišnjem izveštaju engleske ambasade u Beogradu iz 1929. godine sa pravom je zaključeno: „U veoma teškim okolnostima – u koje su trojezičnu Kraljevinu dovele međustranačke suprotnosti, nestrpljivost sukobljenih strana, bezmerno nastojanje da se prigrabi vlast i bogatstvo, stalno prisutne krize vlade, atentat u parlamentu i nepoverenje

---

¹⁰⁸ Sudbina atentatora Puniše Račića veoma je interesantna. Zbog atentata je osuđen na 10 godina robjice, a Nemci su ga oslobodili nakon okupacije zemlje. Račića je jedna partizanska jedinica pronašla prilikom oslobođenja Beograda, osudila na smrt i streljala.

¹⁰⁹ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1948*. Zbirka dokumenata, Rad, Beograd, 1985, 262. Proglas na mađarskom jeziku objavljen u: *Jugoslavija 1918–1941*. 177–178.

među frakcijama – nije lako zamisliti ne samo autokratiju nego i snagu koja bi iz sadašnjeg haosa uspjela da stvori red.¹¹⁰

Ovaj korak procenjujemo kao Aleksandrov pokušaj da *političkim manevrom*, u nedostatku drugih sredstava, održi integritet države, kao i da ga jednim novim, takođe *političkim*, sredstvom učvrsti. U trenutku stvaranja države kralj je, kao i drugi, verovao u vaskrsnuće „plemena“ jugoslovenske nacije. On je, pre svega, želeo da iskuje zajedništvo srpskog i hrvatskog naroda, čiju bi osnovu činila jedna *nadnacionalna volja*, a amalgam dala *državna disciplina* jugoslovenskog jedinstva. Osnovom njegove diktature obično se smatra *unitarizam*, ali tome želimo dodati činjenicu da je Aleksandrov unitarizam počivao na zamisli da *država* treba da bude otelotvorenje *jedinstvenog zajedništva* i samo zato ona može služiti *zajedničkoj duhovnoj obnovi*. On je bio uveren u to da, pošto je stvorio Jugoslaviju (novi naziv države – umesto Kraljevina SHS, čije je ime upućivalo na tri plemena), može stvoriti i jugoslovensku naciju. Probao je nametnuti jedan nadnacionalni integrativni program kao političku i državnu volju, ali je taj program odbijao i znatan deo srpskih političkih snaga, koji je priželjkivao simbolično državno jedinstvo. Zato će smrt kralja Aleksandra biti simbolična: kao živu legendu jugoslovenizma u Marselju će ga ubiti hrvatske i makedonske snage „plemenskog“ nacionalizma.

Mađarska vlada je, posredstvom ambasadora Forstera, nakon uvođenja diktature u glavni grad Jugoslavije poslala sledeću poruku: „Bez obzira na promenu režima u Jugoslaviji (sic!), (mađarska vlada) namerava da održi i dalje razvija one dobre odnose koji su se u poslednje vreme razvili između dve države.“ „Namera mađarske vlade“, navedeno je u poruci, „zasniva se na činjenici da se nova jugoslovenska vlast rukovodi istim ciljevima. Mada Mađarska nema nameru da se meša u unutrašnje poslove Jugoslavije, na odnos dveju država uvek će uticati ponašanje jugoslovenske vlade prema mađarskoj manjini“.¹¹¹ Prema tome, uvođenje diktature nije unelo promene u odnos Budimpešte prema Beogradu.

Diktatura kralja značila je zabranu svih političkih stranaka u zemlji, te je tako raspuštena i Mađarska stranka. Za Mađare je završen period u kojem se činilo da su mogli postići neki uspeh na osnovu političkih pogodbi, koristeći međusobne sukobe slovenskih stranaka i držeći se pravila igre ustava i parlamentarizma. Međutim, ovde nije bilo reči o smanjenju političkog manevarskog prostora. Diktatura je poništila i onaj mali uspeh koji je Mađarska stranka veoma teško postigla. Njome nije poništena samo mogućnost parlamentarnog politiziranja već i rezultati oblasnih i opštinskih izbora. Promena režima značila je i promenu celokupnog srednjeg i nižeg činovništva.¹¹² Oblasne skupštine su raspuštene, gradonačelnici su zamenjeni vojnim upravnicima, prekinut je rad izabranih opštinskih veća i, usled zabrane organizovanja, onemogućen rad kulturnih društava. Uvođenje cen-

---

¹¹⁰ Živko Avramovski, nav. delo, 587.

¹¹¹ MOL K-63. Küm. res. pol. 1929-16/4-382.

¹¹² Poslednji mađarski beležnik otpušten je 1931. godine.

zure dotaklo je i mađarske listove. Diktatura nije imala antimanjinski karakter, jer je uvedena zbog razrešenja srpsko-hrvatskih problema. U početku je paradoksalno, znatan deo jugoslovenskog javnog mnjenja, pa i vođe Mađara, diktaturu prihvatio sa olakšanjem.

Rukovodeća garnitura Mađarske stranke se u prvim godinama diktature povukla iz političkog života, pre svega zbog toga što novi režim, koji je proistekao iz same njegove logike nije ni pokušavao da uspostavi politički dijalog sa manjinama, a kasnije i zbog toga što je Beograd za svoju politiku tražio nova lica. On je, kao što smo već rekli, živio začaran idejom jedinstvene *jugoslovenske nacije*, koju je nameravao da skuje od suprotstavljenih plemena, tj. neprirodno, koristeći isključivo politička vladajuća sredstva. U ovoj zamisli svoje mesto nisu imale ni samostalne manjinske stranke.

Diktatura je među Mađarima pronašla svog čoveka u dr Aladaru Santou, subotičkom lekaru, koji je imao zadatak da, uz česte izjave vernosti, pod zastavu jugoslovenizma privuče Mađare u Jugoslavensku nacionalnu stranku (JNS). Ova stranka je osnovana nakon uvođenja Oktroisanog ustava u decembru 1931. godine, kojim je zabranjeno osnivanje udruženja i stranaka na rasnoj i verskoj osnovi. U tom periodu lažnog parlamentarizma, politika režima vezana za manjine zasnivala se na demonstraciji vernosti i lojalnosti državi nekog manjinskog političara, a narod je za uzvrat, uz veliku propagandu, dobijao neki sitan ustupak od vlasti. Nakon raspuštanja parlamenta, sada već bez ustavnih ograničenja, u državi je došao do izražaja uvek prisutan sistem klijenture. Kralj je za članove vlade postavljao svoje najbliže saradnike, na čelu sa generalom Petrom Živkovićem, a srednje državno činovništvo je postavljano na osnovu njihove povezanosti sa višim krugovima, lične vernosti, službenog poznanstva i političke poverljivosti. O Santou se tako znalo da je bio u prijateljstvu sa radikalnim Dragišom Cvetkovićem kao i da je 1927. godine istupio iz Mađarske stranke i imao istaknutu ulogu u osnivanju mađarske frakcije u okviru Radikalne stranke što mu se računalo u zasluge. Zbog političkih usluga, Santo je na prvim parlamentarnim izborima dobio poslanički mandat i kao jedini Mađar ušao u dvodomni poslanički dom – skupštinu.¹¹³ Nova skupština doživela je temeljne promene: od 305 poslanika samo 98 je bilo iz prethodnog saziva.

Ispunjavajući ranije dato obećanje svojim francuskim zaštitnicima, Aleksandar je 3. septembra 1931. godine, da bi iznutra učvrstio bazu svoje diktature, izdao novi, tzv. Oktroisani ustav. Prema tom ustavu, polovinu članova gornjeg doma imenovao je kralj, a drugu polovinu su birali činovnici i tela banovina (Senat je imao 96 članova). Donji dom je biran neposredno, javnim glasanjem – na četiri godine. Parlament nije mogao donositi zakone bez kraljevog odobrenja. Izvršna vlast bila je u rukama kralja, ali su kraljeve dekrete morali potpisati ministri. Stranka koja je dobila većinu na otvorenim izborima raspolagala je sa 2/3 mandata, a

---

¹¹³ AV 126. Banska uprava Dunavske banovine. Kabinet bana. poverljiv broj 163, 199, 223/1933.

mandate je srazmerno dobila od ostalih. Prema zvaničnim podacima, na parlamentarnim izborima, koje je, ne bez razloga, opozicija smatrala lažnim, učestvovala je samo Jugoslovenska nacionalna stranka, koja je tada dobila 65% glasova.¹¹⁴

U periodu velike privredne krize i diktature je, kao deo državne strategije vezane za odbranu od nje, uveden moratorijum i na dugove mađarskih seljaka, predviđeno je proširenje agrarne reforme na Mađare i obećano osnivanje mađarske učiteljske škole u Beogradu. Santo je postigao ono što poslanicima Mađarske stranke nije uspelo: ubrzo nakon izbora za poslanika dobio je mogućnost da se obrati skupštini, kada se založio za učiteljsku školu i proširenje agrarne reforme. „Pokret vernosti“ Mađara Beograd je nagradio postavljanjem mađarskih činovnika na srednje i niže nivoe vlasti u banskoj upravi.¹¹⁵

Gabor Santo, koga su u Budimpešti i u krugovima nekadašnje Mađarske stranke smatrali izdajnikom, trudio se da zasluži ukazano mu poverenje, te je uz veliku medijsku kampanju organizovao „zdrave mađarske snage“. Čini nam se da Santova delatnost nije bila prihvaćena ni među nekim jugoslovenskim krugovima. Kada je započeo organizovanje Jugoslovensko-radikalne seljačke demokratske stranke u Senti, došao je u ozbiljan sukob sa Milanom L. Popovićem, nekadašnjim zastupnikom u Ugarskom parlamentu, koji je nakon ponovnog priključenja južnih teritorija Mađarskoj ušao u mađarski parlament kao zastupnik Srba. U izveštaju upućenom Dunavskoj banovini juna 1933. godine, okružni predstojnik u Senti je za Santovu grupu rekao da je „organizovana, hladnokrvna i kompaktna“ grupa, dok je Popovića i drugove nazvao dvoličnima, jer deluju štetno na „nacionalne i stranačke“ interese i „sprečavaju“ proces ukorenjivanja ideje jugoslovenstva među mađarskom manjinom, koji je već imao „duboke korene“.¹¹⁶ Od starog rukovodećeg kadra Mađarske stranke jedino je Eden Nađ podržavao Santovu akciju. Po tadašnjim izvorima, on je želeo da popravi svoju „beznadežnu“ finansijsku situaciju.

U međuvremenu su političari Mađarske stranke koji su se ranije povukli usled političke prisile, a sa kojima je Budimpešta i dalje održavala vezu, nastavili svoj rad u kulturno-umetničkim društvima, iako su ona često zabranjivana, uz stalne policijske pretrase i šikaniranja.

Neposredno nakon uvođenja diktature je zabranjeno izdavanje pasoša vođama Mađarske stranke, i to strogo poverljivim uredbama. Ukoliko bi ih ipak dobile, njihovo kretanje su sa „posebnom pažnjom“ pratile nadležne vlasti. U stanu Lea Deaka i Edena Palaštija je u proleće 1930. godine izvršen pretres „jer su

---

¹¹⁴ Branko Petranović, Momčilo Zečević, nav. delo, 273. Živko Avramovski, nav. delo, knj. 2 (1931–1938), 38–39.

¹¹⁵ Država je u maju 1929. godine podeljena na 9 banovina. Vojvodina je postala deo Dunavske banovine, sa glavnim gradom Novim Sadom. Beograd nije postao centar nijedne banovine. U isto vreme su ukinute 33 oblasti države. Tada je promenjen i naziv države: umesto Kraljevina SHS dobila je naziv Jugoslavija.

¹¹⁶ AV F 126. Banska uprava Dunavske banovine. Kabinet bana, poverljiv broj 223/1933.

vodili kampanju za procenu nivoa na kom se nalazi kultura Mađara“. Tada nije onemogućeno samo njihovo političko delovanje već i njihov rad, iako delatnost kulturnih društava zvanično nije bila zabranjena. Vođstvo kulturnih društava bilo je obavezno da putovanja svojih članova prijavi policijskoj kapetaniji tri dana pre njihovog polaska, a samo je snosilo troškove za dnevnice lica koja su prisustvovala sastancima radi kontrole. Policija je štamparijama izdala usmenu zabranu štampanja knjiga, letaka, pozivnica i dr. ovih društava.¹¹⁷ Mađarska vlada je zabranu izdavanja pasoša smatrala veoma ozbiljnom odlukom, te je krajem 30-ih godina, u vreme drugog talasa mađarsko-jugoslovenskog zbližavanja, o tome razgovarala sa posebnom težinom. U toku pregovora je odlučeno da će se, ako se „situacija ne promeni, turistička putovanja Mađara u Dalmaciju podvesti pod isti režim restrikcija“.¹¹⁸

Optužbe za državno neprijateljstvo i iredentizam, koje su bile skoro ritualne u vreme atentata u Marselju, ponovo su postale aktuelne. Mađari sa mađarskim državljanstvom (27.000 lica) masovno su proterivani iz Jugoslavije, naročito u vreme kada je u Društvo naroda, zbog atentata, pokrenut proces protiv Mađarske, odnosno od oktobra do decembra 1934. godine.¹¹⁹ Po jugoslovenskim podacima, u državi je još tada živelo 21.316 lica koja su optirala u korist mađarske države.¹²⁰

Paralelno sa slabljenjem diktature, odnosno u sve zategnutijoj spoljnoj i unutrašnjopolitičkoj situaciji, i povezano sa jugoslovensko-mađarskim zbližavanjem, jugoslovenskoj vladi je postajalo sve jasnije da Santova uloga u javnom životu nije imala veliku težinu. Vlada je bila načisto i sa činjenicom da Santovu delatnost mađarska vlada ne gleda sa odobravanjem, kao i da Santoa niko nije smatrao vođom mađarske manjine, a najmanje sami Mađari. Stoga je bila primorana na ponovno uspostavljanje kontakta sa bivšim vođstvom Mađarske stranke.

Nakon vojvođanskih opštinskih izbora 28. aprila 1937. godine predsednik vlade Milan Stojadinović primio je Imrea Varadija, Deneša Strelickog i Lea Deaka, odnosno staro rukovodstvo zabranjene Mađarske stranke. U centru pregovora

---

¹¹⁷ AV F 126 I. 69 676/1930. F 126 II. 3526/1929. MOL K-63 Küm. res. pol. 1929-16/4-3146. Po izveštaju ambasadora Forstera, u trenutku uvođenja diktature u Delvideku su radila 83 mađarska kulturna društva, ekonomska društva kreditnih zavoda -- čitaonice, ženska udruženja, udruženja zemljoradnika, vatrogasna društva, zajedno sa reformat-skim verskim zajednicama. MOL K-64. Küm. res. pol. 1929-16-351.

¹¹⁸ MOL K-64 Küm. res. pol. 1938-16-664, 1939-16-758. Po statistici mađarskog ambasadora u Beogradu, barona Đerđa Bešenjei-Bakača, jugoslovenske vlasti su za nešto više od pola miliona Mađara 1936. godine izdale 687 pasoša, 1937 – 809, 1938 – 440. Ovim podacima nisu obuhvaćena putovanja bez viza, kao što je, na primer, bilo putovanje na euharistički kongres u Segedin i na Segedinske igre, za koja su izdate pojednostavljene dozvole za putovanja. MOL K-64. Küm. res. pol. 1939-16-150.

¹¹⁹ AV F 126. Isto 372, 376/1933. Šandor Mesaroš, *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Novi Sad, 1989, 108–109. Vuk Vinaver, nav. delo, 83–91. Ormos Mária, *Merénylet Marseille-ben*. Budapest, 1984, 165–200.

¹²⁰ Šandor Mesaroš, nav. delo, 108.

bio je dogovor o načinu njihovog uključivanja u politički život, odnosno o protivuslugama za to. Varadijev cilj bilo je oživljavanje rada Mađarske stranke, ali se predsednik vlade s tim nije složio. Kao podršku na sledećim parlamentarnim izborima vladajuća stranka je obećala ukidanje *analize porekla imena*, odobrenje rada novim kulturnim društvima, ponovno nameštanje mađarskih učitelja u mađarske oblasti, odnosno rešenje višegodišnjeg otvorenog pitanja učiteljske škole u Beogradu.¹²¹

O tome da su se vremena menjala svedoči i jedna do tada nezamisliva odluka gradskog veća „stalno okrivljenog“ grada Subotice, doneta uz svesrdnu podršku predsednika nacionalističke organizacije Narodne Odbrane. Po toj odluci, Fondacija „Košut Lajoš“, osnovana pre 1918. godine, imala je zadatak da školuje mađarske đake koji će postati „borci za jugoslovensko-mađarsku saradnju“.¹²² Iza tolerantnosti jugoslovenske vlade i javnog života je, s jedne strane, stajalo postepeno srozavanje međunarodnog položaja Jugoslavije, a, s druge, razlozi unutrašnje politike. Do 1937. godine su francuski saveznički sistem i Mala Antanta bili u „ruševinama“, nacistička Nemačka se pripremala za rat, Engleska je mirnim putem krenula ka korekciji evropskog mirovnog sistema, a Italija se priključila Nemačkoj. U rumunskoj Sinaji su maja 1937. godine započeti pregovori između Male Antante i Mađarske. Predmet pregovora bio je pakt o nenapadanju, priznavanje ravnopravnosti Mađarske u vezi sa naoružavanjem i manjinskim pitanjima. Sporazum koji je parafiran na Bledu nije stupio na snagu u Jugoslaviji jer je poslednjeg dana konferencije mađarska delegacija dobila vest da će Čehoslovačka biti okupirana.¹²³ Pregovori su, međutim, doveli do toga da je pitanje mađarske manjine postalo *predmet pogađanja dveju država*, kao i u drugoj polovini 20-ih godina, u vreme mađarsko-jugoslovenskog zbližavanja. Na takav rasplet događaja je uticala i činjenica da je Beograd sa velikom zabrinutošću posmatrao ponovno dinamično organizovanje Mađara, koje je pokrenuto iz Zagreba, a kojim je rukovodio advokat Ivan Nađ. Ivan Nađ je otvoreno saradivao sa Ujedinjenom opozicijom, te je postojala bojazan da će među Mađarima odneti prevagu oni koji su bili na liniji zagrebačke organizacije, odnosno da će izgubiti grupa koja je tražila konsenzus sa Beogradom. Ministar inostranih poslova Mađarske dobio je prvi izveštaj o Ivanu Nađu krajem 1926. godine, od mađarskog konzula iz Zagreba. Nađ je tada bio student prava i predsednik Studentskog udruženja „Vojvodina“. Pažnju konzula je na novopečenog studentskog vođu privukla činjenica da je njegova „organizacija, sakrivajući se iza hrišćanskog epiteta, u stvari bila Mađarska stranka i da se sa studentskim organizacijama hrvatskih parlamentarnih stranaka sa priličnom smelošću borila protiv hegemonije srpskih i jugoslovenskih studentskih klubova“. Konzul je još tada dobio uputstvo da „kontakt sa njima

¹²¹ MOL. K-28. ME Kisebbségi o. 1937-R-15785.

¹²² *Pesti Napló*, 2. jun 1937. *Nemzeti Figyelő*, 6. jun 1937.

¹²³ O tom pitanju videti u: Ádám Magda, *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, 1968.

svede na minimum“.¹²⁴ O promeni vremena govori činjenica da je već 1937/38. godine postojala dilema u vezi sa načinom uspostavljanja saradnje između zagrebačke radikalne mladeži i stare mađarske konzervativne garniture, kao i u vezi s tim u kojoj meri se ona može upotrebiti protiv Beograda.

Ivan Nađ se prvi put probao na izborima održanim 5. maja 1935. godine u Starobečejskom srezu, ali taj njegov eksperiment nije imao uspeha. Njegovom pokretu nije davao podršku njegov politički uspeh, već srpsko-hrvatski antagonizmi, politička snaga Mačekove stranke i dobro sprovedena politika mađarske vlade prema Jugoslaviji. Međutim, da bi u budućnosti mogla ozbiljno računati na njega, mađarska vlada je morala da uspostavi dijalog između starih političara iz Delvideka i grupe Ivana Nađa. Iako je delovao iz Bačke i Banata, Ivan Nađ je politizirao u savezđu Hrvatske seljačke stranke, jer je ne samo nastupao sa geslom o autonomiji Vojvodini, koju je Mađarska stranka dosledno odbijala, već se nakon srpsko-hrvatske nagodbe svom snagom zalagao za to da Suboticu i Sombor sa okolinom priključi Hrvatskoj banovini. Leo Deak i njegovi istomišljenici su takav stav držali opasnim. Oni su smatrali da bi takvom politikom bile umanjene mogućnosti za realizovanje manjinskih interesa Mađara, ali su morali videti i to da je Ivan Nađ -- sa postavljanjem zemljišnog pitanja sa krajnje desničarskih pozicija -- imao uticaja na onaj društveni sloj Mađara na koji stari političari Mađarske stranke nikada nisu mogli imati uticaja. Dok je Budimpešta podstrekavala Deaka i Varadija na uspostavljanje dijaloga, Beograd je sa zabrinutošću pratio mogućnost nagodbe dveju grupa.

Beograd je znao da Ivan Nađ i Leo Deak vode pregovore o prevazilaženju suprotnosti. Ban Dunavske banovine Svetislav Rajić je 4. juna 1938. godine napisao Milanu Stojadinoviću, predsedniku vlade, izveštaj u kojem je naveo da bi ujedinjeni Mađari odmah zatražili „maksimalna nacionalna prava“, a zatim i autonomiju, kao i Hrvati. „Pokret sam pratio sa velikom pažnjom“, pisao je ban, „a preko svojih ljudi -- poverljivih Mađara postigao sam da akcija protekne bez značajnih rezultata. Prilikom pregovora u Velikom Bečkereku nisam reagovao jer sam bio uveren u to da Imre Varadi, advokat iz Velikog Bečkereka, može da zaustavi akciju bez ikakvih teškoća...“ Zajedno sa Varadijem, ban je pozvao i Lea Deaka, koji je vodio pregovore, i otvoreno mu pokazao svoje nezadovoljstvo. Prema banovom pismu, Varadi je u Deakovom prisustvu obećao da će „nagodba“ između dve grupe biti sklopljena. „Ovim korakom“, nastavljeno je u izveštaju bana Svetislava Rajića upućenom predsedniku vlade, „Varadi je potvrdio da je istinski pristalica jugoslovenske ideje i da kraljevska vlada uvek može računati na njegovu saradnju. Mišljenja sam da to treba imati u vidu prilikom uspostavljanja saradnje sa rukovodstvom mađarske manjine“.¹²⁵ Kako se čini, ban je održao svoju reč, a Varadi je ubrzo imenovan za senatora. O pregovorima između Deaka i Ivana Nađa trebalo

¹²⁴ MOL K-64, Küm. res. pol. 1926-16-605. Zagrebački konzulat je dobio rang generalnog konzulata u jesen 1940. godine.

¹²⁵ AV F 126. Kabinet bana, pov. br. 108/1938.

bi reći i to da bi stvaranje „mađarsko-mađarskog zajedničkog fronta“ značilo udaljavanje od slovenskih stranaka, kao i da bi njegov cilj bilo osnivanje jedinstvene Mađarske stranke. O važnosti događaja govori i činjenica da su o pregovorima obavješteni i ban i Stojadinović. Oni su tu vest dobili od komandanta vojske. Varadi, koji je već bio prilično iznad sedamdeset godina, mnogo je naučio od svojih srpskih političkih partnera i znao koja je cena takvih pregovora u Beogradu. On je znao i to da je bilo rano za otpisivanje radikalnog Ivana Nađa. Da bi skrenuo pažnju sa pregovora o ujedinjenju, Stojadinović je obećao da na parlamentarnim izborima, koji su se približavali, mandat neće pripasti samo Santou.

Jugoslavija je u ovom periodu sa velikom zabrinutošću posmatrala sudbinu Čehoslovačke i teritorijalno proširenje Mađarske. U tako izmenjenoj međunarodnoj situaciji, kao i usled jačanja unutrašnjih neprijatelja centralizma, Beograd je sve više dolazio do zaključka da treba pregovarati sa Mađarima. Na izborima održanim 11. decembra 1938. godine jugoslovenska vlada je donela odluku o prekidu odnosa sa mađarskom vladom i Santovim pokretom „vernosti“, koji je iritirao obe struje Mađara u Delvideku, kao i o tome da će Mađarima obezbediti jedno mesto na vladinoj listi. Mađarski kandidat bio je Gelert Fodor, predsednik opštine Horgoš, koji nikom nije bio naklonjen, a ne neki poznati političar iz Mađarske stranke. Mađarska vlada nije imala primedbu na tu odluku, ali je, preko ambasadora, dobila informaciju o tome da bi Beograd imao ozbiljne primedbe ukoliko bi kandidat bio Ivan Nađ. Zbog još nekih primedbi, Budimpešta nije stala na stranu Ivana Nađa i nije insistirala na njegovom kandidovanju. U januaru 1939. godine za senatora je imenovan stari, iskusni, beogradski orijentisan mađarski političar iz Banata -- Imre Varadi. Decembari izbori 1938. godine bili su poslednji parlamentarni izbori u monarhističkoj Jugoslaviji. Rezultati tih izbora svedočili su o jačanju protivnika centralizma. Jugoslovenska radikalna zajednica Milana Stojadinovića dobila je 54,01% glasova, a Ujedinjena opozicija 44,9%. Treća stranka koja je učestvovala na izborima bila je stranka krajnje nacionalističke desnice -- Jugoslovenski narodni pokret „Zbor“ Dimitrija Ljotića, koji je dobio je 1% glasova. Zbog specifične raspodele glasova, sastav parlamenta nije oslikavao rezultate izbora. Vladajuća stranka je dobila 306 mandata, a opozicija 67.¹²⁶

Nekoliko dana nakon izbora, iz anonimnosti iskrslu Gelert Fodor imao je potrebu da potraži Đerđa Bešenjei-Bakača, ambasadora Mađarske u Beogradu. Prilikom tog susreta je rekao da je mandat prihvatio isključivo na insistiranje Svetozara Stankovića, ministra¹²⁷ poljoprivrede, koji je slovio za prijatelja Mađara,

---

¹²⁶ A. Sajti Enikő (urcd.), *Jugoslávia 1918–1941*. 224.

¹²⁷ U drugoj polovini tridesetih godina briga o Mađarima bila je poverena ministru koji se služio mađarskim jezikom. Svetozar Stanković je, nakon ponovnog priključenja Delvideka, u vreme pacifikacije i racije 1942. godine, mnogo doprineo normalizaciji mađarsko-srpskih odnosa. Pored Stankovića, kao glavni lobista za mađarske interese u Beogradu delovao je i Nikola Beslić, ministar prometa. Obojica su 1943. godine imali istaknutu ulogu u pokušaju mađarsko-srpskog zbližavanja. A. Sajti Enikő, *Délvidék 1941–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987, 74–76.

i da je Stankoviću već tada rekao da on nije „drugi Gabor Santo, jer namerava da časno radi u interesu mađarske manjine“.¹²⁸ Pošto je jugoslovenska vlada bila uskogruda u dodeli mandata i kruto se ogradila od mogućnosti odobrenja rada Mađarske stranke iz Budimpešte, zagrebačka delatnost Ivana Nađa nije sprečena. Inače, Mađarska je smatrala da, „uprkos različitim mišljenjima, a s obzirom na već primenjivanu politiku dvostrukih interesa, kandidovanje Nađa na listi opozicije ne bi bilo celishodno sprečiti“.¹²⁹ Ta politika dvostrukih interesa nije bila novina u politici mađarske vlade prema Jugoslaviji. Iako su joj namere nekad bile ozbiljne, nekad ne, diplomatski dijalog je uvek vodila vrlo obazrivo, a vezu je održavala sa onim političkim snagama opozicije koje su bile protiv centralizma države, pa tako i sa hrvatskim separatistima.¹³⁰ Političku dominaciju Ivana Nađa tada nije smatrala aktuelnom. Zbog nerazrešenih pitanja, u leto 1939. godine su obnovljeni pregovori između dveju struja i osnovana je komisija za pomirenje. Obe grupe su mogle zadržati svoju političku orijentaciju i veze, a šestočlana grupa je, prema spolja, demonstrirala svoje jedinstvo. Članovi grupe za pomirenje bili su Ivan Nađ, Varadi i Leo Deak. Ovaj pakt je bio presudan u međusobnim odnosima dveju grupa sve do raspadanja Jugoslavije, što je Budimpešta posmatrala sa radošću, a Beograd kao prinudu.

„Veliki starac“ Mađara sa Delvideka, koji je imao veliko političko iskustvo – Varadi, na proslavi organizovanoj povodom njegovog 74. rođendana je rekao: „U poslednje vreme sam mnogo putovao i čuo oštre kritike i zamerke, koje su vodile i udesno, ali se iz svih mađarskih duša čula pritajena želja da budu jedinstvene [...] Danas nismo u situaciji da se bavimo pitanjima koja nas razdvajaju; danas na tasu može samo da bude reči o tome gde je tačka susretanja [...] Zato nameravamo da svako pitanje naše narodnosne grupe zajednički razmotrimo i u duhu naših zakona stavimo na uslugu našoj rasi.“¹³¹ Pred mađarskim ambasadorom je sasvim suzdržano formulisao – kako je rekao – prvobitni cilj grupe za pomirenje, a to je izrada jednog zajedničkog stranačkog programa – koji se po njemu nije se moglo postići.¹³²

Spoljnopolitički položaj Jugoslavije je sve više slabio od proleća 1938. godine. Ona je tada dobila novog suseda – Nemačku, koja je zauzela Austriju, a od jeseni i Mađarsku, uvećanu nakon priključenja Felvideka. Godinu dana kasnije dobila je još jednog suseda – Italiju, koja je zauzela Albaniju. Prema izveštaju Bakača-Bešenjei od 19. marta 1939. godine, ulazak nemačkih trupa u Prag izazvao je „veliku zatečenost i nemir u celoj državi“. Jedan Bakačev kolega, koji je Cvetkovića video na dan ulaska nemačkih trupa u Prag, kazao je da je predsednik vlade odavao utisak skrhanog čoveka. Po Bakačevom mišljenju, ni u ovoj

---

¹²⁸ MOL K-64. Küm. res. pol. 1939-16-41,83.

¹²⁹ Isto, 1939-16-929.

¹³⁰ Ormos Mária, nav. delo 50-52, 55-61, 71-85. Bogdan Krizman, *Pavelić i ustaše*. Globus, Zagreb, 1978, 83–107.

¹³¹ Csuka János, nav. delo, 484–485.

¹³² MOL K-64. Küm. res. pol. 1939-16-856.

situaciji jugoslovenska vlada nije donela odluku o tome kako da postupi prema mađarskoj manjini – „popustljivo“ ili politikom čvrste ruke.¹³³

U prethodnom periodu možemo naći veliki broj primera za oba postupka: treba samo da pomenemo problem pasoša, ili teškoće koje su postavljane pred kulturna i obrazovna društva, ali je primetan i sve veći broj primera popustljivog ponašanja. Takvo ponašanje oslikava, na primer, uredba ministra Korošeca od 4. jula 1938. godine, kojom je propisano da činovnici sa teritorija nastanjenih manjinama u roku od tri godine moraju da nauče jezik manjine.¹³⁴ Do realizacije uredbe nije došlo u praksi, ali ona pokazuje promenu politike vlade u pozitivnom smeru.

Privremeno izgladivanje srpsko-hrvatskih odnosa sklapanjem sporazuma Cvetković–Maček 20. avgusta 1939. godine stvorilo je pogodne uslove za Mađare. Pomeranje jedinstvenog centralističkog sistema prema „dualizmu“ značajno je olabavilo dvodecenijski pritisak vladajućih snaga, koje su, na osnovu trenutnih političkih interesa, dozirano darivale manjine. Ne smemo zaboraviti ni to da su teritorijalna uvećavanja promenila i značaj zemlje matice u srednjoj Evropi, a Jugoslavija je u promenjenim evropskim uslovima, naročito neposredno nakon izbijanja rata, svoj teritorijalni integritet smatrala ugroženim.

Zvanična Jugoslavija, koja se, prema rečima ambasadora Bakač-Bešenjeia, nasuprot svom javnom mnjenju, za vreme čehoslovačke krize „držala mirno i korektno“, očekivala je da će Mađarska dati izjavu koja ne bi značila priznavanje mađarsko-jugoslovenske granice, ali koju bi jugoslovenska vlada mogla tako protumačiti pred svojom javnošću.

Sve do sklapanja mađarsko-jugoslovenskog *Ugovora o večnom prijateljstvu* Mađarska nije htela dati nikakvu izjavu o granicama. Dragiša Cvetković, koji je svoju vladu osnovao nakon pada Telekija i Stojadinovića (6. februara 1939. godine), imao je istovetan spoljnopolitički cilj: držati svoju zemlju podalje od rata. Nijedna država nije mogla dostići taj cilj, mada su obe, u različitim trenucima i iz različitih razloga, ubrzano prišle Nemačkoj i odrekle se svoje neutralnosti.

Analizirajući odjek Druge bečke arbitraže u Beogradu, mađarski ambasador je gorko zaključio: „Po odredbama Bečke arbitraže, i u težini i u ugledu smo izgubili, kako pred jugoslovenskom vladom, tako i pred javnošću.“¹³⁵ Mađarsko-jugoslovensko zbližavanje u jesen 1938. godine, koje je inicirao Stojadinović, malo je skrajnuto, ali je situacija bila zrela za pokretanje pitanja o mađarskoj manjini, odnosno o mađarskoj manjini kao predmetu pogađanja obeju vlada. Za to je odličnu priliku pružala unutrašnjopolitička situacija nakon srpsko-hrvatske nagodbe i osnivanje vlade Cvetković–Maček (26. avgusta 1939. godine), odnosno raspuštanje nedavno izabranog parlamenta i obećanje novih izbora. Međutim, to se nije dogodilo, ali je uključenje Mađara u novu situaciju predstavljalo predmet

¹³³ MOL K-63. Küm. res. pol. 1939-16/7-1486.

¹³⁴ MOL K-69. Sajtóarchívum, Jugoszlávia, Kisebbségi ügyek 1930–1937. *Nemzeti Újság*, 5. jul. 1938.

¹³⁵ MOL K-63. Küm. res. pol. Szentiványi-kézirat, 1943, 70.

ozbiljnih pogađanja dveju vlada, s jedne strane, i Beograda i vodećih mađarskih ličnosti, sa druge.

U takvoj situaciji je mađarska vlada morala da odluči da li će i dalje podržavati obe mađarske struje, što je ambasador i rekao: „Mi smo pokušali da naš uticaj usmerimo isključivo u pravcu da te dve frakcije po mogućnosti, ne deluju jedna protiv druge, nego jedan pored drugog, odnosno da li da zauzmemo odlučan stav pored jednog ili drugog?“¹³⁶

Težina odluke bila je u tome što bi isključiva podrška grupi Ivana Nađa bila jasna poruka Beogradu da je Mađarska i zvanično zauzela stav hrvatske strane. Mađarska vlada to nije mogla učiniti u datim okolnostima, niti je imala nameru da to učini. Ona je tada bila zadovoljna, makar i formalnim, demonstriranjem političkog jedinstva Mađara, što je bio zadatak već pomenute šestorke. U Budimpešti su, međutim, bili itekako svesni slabosti tog sporazuma. Bakač-Bešenjei je zato, s pravom, zapisao u svom izveštaju da ta komisija „uz napore“ održava jedinstvo, ali će ovaj sporazum biti raskinut čim dođe do izbora.

Ambasador je pogađanja o budućim senatorskim i poslaničkim mestima započeo nakon sastavljanja nove vlade, a to su, po intencijama Budimpešte, bila tri poslanička mesta i jedno senatorsko mesto. Po mišljenju Bakač-Bešenjeia, Varadijevo senatorsko mesto bilo je stabilno, ali se moralo računati na otpor Beograda, koji je smatrao da tri poslanička mesta predstavljaju veliki ustupak. S obzirom na to da ni regent ni vlada nisu odustali od svog „jugoslovenizma“, Mađari su do poslaničkih mesta mogli doći jedino ako bi mađarski kandidati bili na izbornim listama Jugoslovenske radikalne zajednice, ili na Mačekovoj opozicionoj listi; njihovo pojavljivanje na samostalnim listama ne samo što je bilo besmisleno nego je bilo i neizvodljivo. U Budimpešti su to realno procenili, ali su pokušali da dobiju što veću cenu za podršku liste JRZ. Kalkulisali su sa tim da Ivana Nađa ne treba sprečiti da u Starom Bečeju, gde je imao stvarno čvrstu bazu u siromašnim mađarskim zemljoradnicima, bude na opozicionoj listi. U ovom srezu nisu hteli da postave mađarskog protivkandidata na radikalnoj listi. To su, međutim, smatrali realnim samo ako bi se Ivan Nađ bezuslovno odrekao svog cilja da mu stari mađarski politički predvodnici predaju vođstvo. Stoga je mađarska vlada poručila Ivanu Nađu da mu neće pružiti podršku ukoliko se ne odrekne tog svog cilja. Ministarstvo spoljnih poslova je 26. oktobra 1939. godine dalo sledeće instrukcije Bakač-Bešenjeiu.¹³⁷ Ukoliko sporazum propadne, Mađari ne treba da se povuku. Pored sigurnog Varadijevog senatorskog mesta, oni moraju dobiti bar još jedno poslaničko mesto, ali ne smeju dozvoliti da se jugoslovenska vlada meša u odabir poslanika. Ako bi jugoslovenska vlada ponovo insistirala na kandidovanju Gabora Santoa, manjina bi na to pristala samo ukoliko bi mađarsko Ministarstvo odlučilo da ne postavlja protivkandidata Ivanu Nađu, pa čak ni kada bi jugoslovenska vlada to omogućila. Zato bi trebalo raditi na tome da Ivan Nađ ne postavi

¹³⁶ MOL K-64 Küm. res. pol. 1939-16-902.

¹³⁷ Isto, 1939-16-1019.

protivkandidata starom mađarskom vodstvu. Na kraju su ljude iz Delvideka sa-
vetovali da se prilikom izbora suzdrže pominjanja autonomije.

Svoje stavove Budimpešta je jugoslovenskoj vladi saopštila preko Imrea Va-
radija. On ih je saopštio ministru saobraćaja Nikoli Besliću, koji je bio zadužen
za mađarska pitanja. Beslić je u toku razgovora izneo stav svoje vlade: „Čak se
ni Nemcima ne dozvoljava postavljanje samostalne liste, a kamoli Mađarima.“
Beslić tom prilikom nije saopštio pogodnost koju bi Mađari dobili ukoliko bi po-
držali vladinu listu, a to je „mesto“ u glavnom odboru vlade i među beležnicima.
Kada su razgovarali o broju mandata, Beslić je skoro plačući rekao: „Ako Nemci
dobiju 5, Mađari 3, a Rumuni 2 mandata, šta će onda ostati Srbima?“ Mađari
su, kao i Nemci, mogli računati na jedno senatorsko mesto i jedan mandat, a, po
njemu, Rumuni ili na jedno ili na dva mesta. To znači da je vlada bila spremna da
uvaži minimalni mađarski zahtev, odnosno mogla je odobriti samo jedno mesto
-- zamenika poslanika. Kao što je još napomenuo, Beslić nije imao ništa protiv
kandidature ni Lea Deaka ni Gelerta Fodora i obećao je da, ako to bude od njega
zavisilo, neće insistirati na kandidovanju Santoa. Varadija je iznenadio njegov
stav o Deaku, jer je bilo poznato da je i Bešenjei-Bakač Deaka smatrao energič-
nim, „odnosno malo nasrtljivim“, te da je Beogradu bio veoma „antipatičan“.

Osvrćući se na najvažnije probleme koje je Varadi spomenuo, Beslić je odluč-
no odgovorio da se nije moglo ništa učiniti protiv uredbe kojom je u tadašnjim
„ratnim vremenima“ Mađarima bila zabranjena trgovina nekretninama, ali da je
vlada spremna na to da nastavnike koji su ranije premešteni u srpske škole vrati
u mađarske škole. On se nije sasvim ogradio ni od najvažnijeg mađarskog zah-
teva -- osnivanja jedinstvenog Saveza mađarskih kulturnih društava. Od Varadija
je zatražio izradu statuta ovog saveza, čije će prihvatanje on isposlovati. Novina
kod ovih pregovora nije bio novi stav jugoslovenske vlade, već to što je Beslić
govorio „tečnim mađarskim jezikom“.¹³⁸ Kao što smo već naveli, nove izbore
omeli su istorijski događaji. Jedini rezultat pogađanja bio je ponovni izbor Va-
radija za senatora.¹³⁹

Tako se položaj Mađara u Jugoslaviji nije, u suštini, promenio do kraja 1939. i
početka 1940. godine: Beograd je pitanje mađarske manjine i dalje smatrao pred-
metom pogađanja, te je za date povlastice tražio političke protivusluge. Istina,
Budimpešta je bila u prilici da svoje stavove neposrednije saopšti u jugosloven-
skom Ministarstvu spoljnih poslova i mogla je otvoreno održavati veze sa mađar-
skim rukovodiocima. Beograd je pak srdačnije odbijao ideju osnivanja mađarske
političke stranke i davao obećanja na mađarskom jeziku koja nikad nije ispunio.
Mađarska je postajala sve samouverenija, ali još uvek nije htela da izvrši pritisak
na jugoslovensku vladu kada su bili u pitanju Mađari iz Delvideka.

Prvom bečkom arbitražom postalo je jasno da je za nova teritorijalna širenja
Mađarskoj potrebna podrška Nemačke, i to je u više navrata obelodanila. Tako

¹³⁸ Isto, 1939-16-900.

¹³⁹ MOL K-28, ME Kisebbségi o. 1940-R-16 838.

je vlada pod vođstvom Imredija nemačkoj manjini dozvolila osnivanje nacional-socijalističkog Folksbunda, a zatim se Telekijeva vlada povukla iz Društva naroda, odnosno pridružila se Antikominterskom paktu. Sa nemačkim blagoslovom, mađarska vojska je nakon razbijanja Čehoslovačke mogla da uđe u Potkarpatje, a nakon izbijanja rata, odnosno 30. avgusta 1940. godine su nemačko-italijanske sudije u Beču odlučile da Mađarskoj budu vraćeni Sekeljfeld i severni deo Erdelja. Mađarsko društvo je novu reviziju doživelo euforično, dok je međunarodna ocena Druge bečke arbitraže bila sasvim suprotna oceni Prve arbitraže. Velika Britanija i Sjedinjene Države su ovu odluku ocenile kao akt nasilja prema Rumuniji. Mađarska se u jesen 1940. godine odrekla svoje neutralnosti, iako je ta nesvrstanost činila suštinu spoljne politike Pala Telekija, i 20. novembra 1940. godine priključila nemačko-italijansko-japanskom Trojnom paktu. Tako je prostor za delovanje mađarske spoljne politike bio minimaliziran. Jedina država s kojom se graničila, a koja nije stala uz Nemačku bila je Jugoslavija. Jugoslavija dotada nije učestvovala u evropskom ratu. Ona je uspela da sačuva neutralnost i pored toga što su je nemački uspesi na Zapadnom frontu gurali u sve težu situaciju. U Jugoslaviji su nevidljivu bitku bile britanske i sovjetske obaveštajne službe, jer još nije bilo odlučeno kome će se ona priključiti.¹⁴⁰

U međuvremenu se pogoršao međunarodni položaj Jugoslavije. Priključenje Mađarske Trojnom paktu, izlazak Rumunije iz Balkanskog saveza (3. oktobra 1940. godine), prisustvo nemačkih snaga u Rumuniji, italijansko-grčki rat, prisustvo italijanske vojske u Albaniji, letnje pobeđe nemačke vojske na Zapadnom frontu, kapitulacija bivšeg saveznika Francuske i početak vazdušnog rata sa Engleskom doveli su državu u skoro bezizlaznu situaciju, ali joj je ugled rastao u očima Nemaca, Engleza i Italijana. S druge strane, Sovjetski Savez ju je u jesen 1940. godine svrstao u red država za sticanje uticaja na Balkanu. Na sastanku Hitlera i Molotova, koji je održan 13. i 14. novembra 1940. godine, jedan od uslova priključenja Sovjetskog Saveza Trojnom paktu bio je povećanje uticaja na Balkanu. Međutim, Hitler, kao što je poznato, nije više hteo da toleriše Staljinova imperijalna nastojanja, te je već 12. novembra, nezavisno od ishoda pregovora, izdao uputstva u vezi sa priprema za borbu protiv Sovjetskog Saveza i za izradu njenih vojnih osnova.¹⁴¹

---

¹⁴⁰ Nemci su najjače uporište imali među banatskim Nemcima, a centar engleske tajne službe bio je rudnik u Trepči. Tu je kao inženjer radio vođa britanske obaveštajne službe SOE (Special Operation Executiv), odnosno vojni savetnik četničkog pokreta – Stenli Vilijem Bejli. Centar nemačke obaveštajne službe nalazio se u Novom Sadu, u Radio-stanici NORA, koju je držao Janko Sep, a koja je bila jedna od najuspešnijih stanica. Tito, vođa jugoslovenskih komunista, preko Moskve i Istanbula je organizovao radio-stanicu sovjetske obaveštajne službe u Zagrebu. A. Sajti Enikő, *Josip Broz Tito*. In: Polonyi Péter, Mao – A. Sajti Enikő, *Tito*. Pannonica, Budapest, 2000, 227–228.

¹⁴¹ Najnovije publikacije o tom pitanju na mađarskom jeziku: Ormos Mária, Majoros István, *Európa a nemzetközi küzdötéren*. Osiris, Budapest, 1998, 423–432. John Keegan, *A második világháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003, 209–223.

Od jeseni 1940. godine Nemačka je bila okupirana idejom da u „međuprostoru“, tj. teritoriji između Nemačke i Sovjetskog Saveza – u koju je računala i Balkan – stvori čistu situaciju za napad na Sovjetski Savez. Male balkanske države imale su samo dve mogućnosti: postati saveznik Nemačkoj ili žrtva okupacije. Regent Pavle je izabrao prvu mogućnost. Jugoslavija se 25. marta priključila Trojnom paktu, koji u tom trenutku nije bio loš izbor. Jugoslavija nije morala da učestvuje u ratu, a Nemačka joj je obećala davno željenu solunsku luku. Nemačka diplomatija je obećala i da će je zaštititi od bugarskih, mađarskih i italijanskih teritorijalnih pretenzija.

Do pristupanja Trojnom paktu Jugoslavija je za Mađarsku značila pukotinu nad kojom se još nije zatvorio nemačko-italijanski обруč. U skoro jednočasovnom razgovoru sa direktorom Novinske agencije „Avala“, ministar spoljnih poslova, grof Ištvan Čaki je o tome govorio na sledeći način: „Jedina naša veza sa inostranstvom je veza Budimpešta–Beograd–Sofija–Istanbul. Ako se ta linija prekine, mi ćemo upasti u zamku.“¹⁴² Prvi put u istoriji obeju država nastao je period – i to od nekoliko meseci, između jeseni 1940. godine i proleća 1941. godine – kada su imale zajednički interes, a to je sređivanje međusobnih odnosa i izgradnja dobrosusedskih odnosa, naročito zbog toga što je Jugoslavija smatrala da preko Mađarske može onemogućiti reviziju svojih granica, koja joj je preti-la sa svih strana. Mađarska diplomatija je od oktobra 1940. godine pokušavala da ispita volju Beograda u vezi sa eventualnim sklapanjem čvršćeg sporazuma. Beograd i Mađarska bili su svesni činjenice da njihovo zbližavanje neće izazvati neodobravanje Berlina.

Hitler nije želeo da se Jugoslavija oseća ugroženom od strane Mađarske, te je uticao na to da u sporazumu koji je potpisan 12. decembra 1940. godine Mađarska ne insistira na svom teritorijalnom zahtevu prema Jugoslaviji. U toku pregovora, koji su prethodili potpisivanju, bilo je reči o mogućnosti predaje teritorija nastanjenih uglavnom Mađarima, odnosno o Senčanskom i Bačko-topolskom srezu. Po izveštaju vojnog atašea Mađarske u Berlinu od 2. jula 1940. godine, tamošnji jugoslovenski vojni ataše je napomenuo „da šef jugoslovenskog generalštaba neće, sa vojnog aspekta, imati primedbu na to da se, u interesu nagodbe, Baranjski trougao, Subotica i njen okrug vrate Mađarskoj“.¹⁴³

Mogućnost teritorijalne kompenzacije pominjana je i u razgovorima Bešenjei-Bakača sa pojedinim članovima jugoslovenske vlade. Bešenjei-Bakač je sasvim trezveno posmatrao situaciju: ako Jugoslavija Mađarskoj da teritorijalnu koncesiju, onda će to morati učiniti i sa svojom bugarskom „braćom“, a zatim bi se javili Albanci i Italijani, odnosno „popuštanjem bi započela proces dezintegracije države“. Uprkos tome, on je, u duhu uputstava koje je dobio od svoje vlade, nastojao da sazna kakav je stav jugoslovenske strane u vezi s tim. Još početkom oktobra je potražio zamenika ministra spoljnih poslova Miloja Smiljanića, s kojim je,

¹⁴² *Aprilski rat 1941, Zbornik dokumenata*, Beograd, 1971, br. 3003, 902.

¹⁴³ MOL K-63. Küm. res. pol. 1940-16/7-3700.

kako je napisao, bio u „tako prisnom i ličnom kontaktu da je mogao razgovarati o svemu“. Smiljanić je tom prilikom rekao da su nakon raspada Čehoslovačke i sakaćenja Rumunije zvanični jugoslovenski krugovi smatrali „da će u okviru nove reorganizacije red doći i na Jugoslaviju“ i „da bi otvorena pitanja mogli razrešiti sa manje gubitaka kada bi njihovo sređivanje inicirao sam Beograd“. Mnogi su mu tada postavljali pitanje: „Koji bi to bili minimalni teritorijalni zahtevi kojima bi se postigao definitivni mir u mađarsko-jugoslovenskim odnosima?“ Na ta nezvanična pitanja, koja su mu postavljali „politički štreberi i oni koji su se pravili važnim“, u svakoj prilici je odgovarao u duhu vladinih instrukcija: „Mađarska vlada bi, naravno, sa radošću pozdravila takav spontan gest jugoslovenske strane kojim bi teritorije sa većinskim mađarskim stanovništvom bile vraćene zemlji matici, ali je u ovom trenutku Jugoslavija u tolikoj meri zauzeta sređivanjem pitanja u Erdelja da trenutno nema nameru, odnosno ne želi inicijatorski nastupiti kada je u pitanju sređivanje mađarsko-jugoslovenskih odnosa.“ Smiljanić tada nije postavio pitanje vezano za teritoriju, nego za rešavanje manjinskog pitanja putem *izmene stanovništva*. Mađarski ambasador je ovu mogućnost odbio rekavši: „Mnogo sam razmišljao o tome što ste rekli o izmeni stanovništva, ali sam, nažalost, došao do zaključka da je put ka rešavanju ovog problema Mađarske i Jugoslavije koji ste Vi predložili neprohodan, a da se trajni dobri odnosi mogu postići samo na dva načina: vraćanjem teritorija nastanjenih Mađarima, ili poboljšanjem njihovog položaja, pri čemu bi se oni dobro osećali i slobodno kretali kao i u zemlji matici.“ „Ali“, odmah je dodao, „pošto je spiritualizacija granica u ovom trenutku utopistička zamisao, samo prvo rešenje dolazi u obzir“. Smiljanić je, očigledno, ovu razmenu stanovništva pomenuo samo kao zamisao, Bakač-Bešenjei ju je shvatio kao ideju na osnovu koje bi veći deo Mađara, zajedno sa teritorijom koju su naseljavali, bio vraćen Mađarskoj, a izmena stanovništva bi došla u obzir samo na teritorijama gde su oni u bili rasejanju. Po njemu, sa ovim rešenjem bi se složila i Budimpešta.

S obzirom na to da je postojala značajna razlika u broju manjina u jednoj i drugoj državi, Smiljanić je taj broj htelo izjednačiti tako što bi u okviru razmene stanovništva Jugoslavija uzela i Rusine iz Potkarpatja, jer, kako je rekao Bakač-Bešenjeiu, za Mađarsku bi, zbog opasnosti od Rusije, bilo bolje kada bi na toj granici živeli Mađari, a ne Rusini. Mađarski ambasador je slutio da se iza Smiljanićeve ideje o raseljavanju Rusina krije Vladimir Rodić – ortodokсни biskup iz Munkačeva, za koga je zamenik ministra bio vezan od mladosti. Ambasador je na kraju svog izveštaja napomenuo da je Smiljanić *izmenu stanovništva* naveo samo iz ugla prestiža i da je „već uvideo nužnost teritorijalnih ustupaka“. ¹⁴⁴

Bakač-Bešenjei je nekoliko dana kasnije, tj. 11. oktobra potražio Cincar-Markovića, ministra spoljnih poslova. Ministar je potvrdio raniju Bakačevu slutnju u vezi sa činjenicom da bi jugoslovenska vlada ovaj problem najradije rešila jednom radikalnom izmenom stanovništva, koja bi podrazumevala i Rusine, jer bi

---

¹⁴⁴ MOL K-64. Küm. res. pol. 1940-16-722.

se tako, kako je to ambasador razumeo, „otarasila svih Mađara“. Pošto mađarska strana nije bila spremna na takav korak, ona se „pomirila“ sa teritorijalnom kompenzacijom. Iako je jugoslovenskoj vladi bio poznat teritorijalni zahtev mađarske vlade – Bačka do Francovog kanala, Baranjski trougao i Pomurje, ona je tada htela da pristane samo na pregovore o Senčanskom i Bačko-topolskom srezu. Međutim, vlada nije smela da inicira rešenje pitanja, jer se bojala da će, ako „popusti u vezi sa Mađarima, pokrenuti lavinu koja bi dovela u pitanje i sam opstanak države“. „Zato se“, zaključio je Bakač-Bešenjei, „brzo, konkretno rešenje tog pitanja ne može očekivati“. Bez obzira na to, Bakač-Bešenjei je smatrao da će razgovori biti nastavljeni i da će imati dva cilja, te da će svoje jugoslovenske partnere „sprijateljiti“ sa mišlju o teritorijalnoj kompenzaciji. S druge strane, smatrao je da bi bilo dobro pripremiti pogodno tlo za verovatno nerealnu situaciju do najsitnijih detalja ako bi se u slučaju „nekog neočekivanog spoljnog ili unutrašnjeg događaja ipak odlučili na presudni korak“. Osvrnuvši se na razgovor sa Cincar-Markovićem, Bakač-Bešenjei je ukazao na činjenicu da, pošto je reč o znatnom broju Mađara i bez obzira na to da li je ministar spoljnih poslova ova pitanja pokrenuo s „pravom ili bez prava“, žalbe veoma brzo mogu dovesti do poremećaja odnosa dveju država i priznao je da bi mađarski predlog, odnosno *zamena stanovništva* u kombinaciji sa predajom teritorija dovela do „konačnog rešenja“ otvorenih pitanja dveju država. Bakač-Bešenjei je zatim ponovio stav Budimpešte, po kojem je *zamena stanovništva* kao jedino moguće rešenje neprihvatljiva. Mađari bi trebalo da se vrate samo pod uslovom da se vrati i teritorija na kojoj oni žive, a izmena stanovništva bila bi moguća samo sa Mađarima u rasejanju. Cincar-Marković je razgovor zaključio rekavši da jugoslovenska vlada „to pitanje ne smatra ni aktuelnim ni hitnim“. Kako su kasniji događaji pokazali, Bakač-Bešenjei je na kraju svog izveštaja veoma optimistično zaključio da bi inicijativu trebalo ostaviti beogradskoj vladi, nadajući se „da za rešavanje tog pitanja neće proći povoljno vreme“. ¹⁴⁵ Iz ugla sporazuma, taj pogodan trenutak stigao je u decembru 1940. godine, ali ugovor o prijateljstvu nije dotakao ni pitanje manjina ni teritorija. Jugoslavija se, očigledno, pribojavala lavine koja bi ugrozilo postojanje države, a Budimpešta nije htela da stavi na kocku jedini preostali izlaz države na zapad. U 2. stavu jugoslovensko-mađarskog Ugovora o večnom prijateljstvu formulisana je odluka o tome da će se „voditi razgovor o svakom pitanju koje bi se, po obostranoj oceni, moglo ticati uzajamnog odnosa“. Tako je ranije jugoslovensko stanovništvo, po kojem o manjinskom pitanju treba raspravljati u prijateljskom tonu, tj. „uz prijateljsku konverzaciju“, dobilo zvaničnu formu. Možda nećemo pogrešiti ako zaključimo da su manjinska prava Mađara i dalje bila predmet pogađanja, *ali je pogađanje izašlo iz okvira ranije vođene unutrašnje politike*. Posao više „nisu

---

¹⁴⁵ Isto, 1940-16-754. Na novosadskom sastanku vladajuće stranke, održanom 8. oktobra, Cvetković je istakao da manjinsko pitanje treba rešiti, ali da manjinama ne treba trgovati, odnosno da se ljudima ne može trgovati. MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1940-I-20 867.

sklapale“ manjinske mađarske vođe -- sa malom moći zaštite interesa, i aktuelna vlada nego Mađarska, koja je u toku pogađanja postala sila srednje veličine, te je mogla dati odgovarajuću težinu željama Mađara iz Delvideka. Dakle, okvir za te želje sada su činili spoljnopolitički interesi Mađarske.

Zagreb je, takođe, računao na Mađarsku i mađarsku manjinu, ali u sasvim drugoj kombinaciji. Senator Juraj Krnjević, generalni sekretar Hrvatske seljačke stranke, koji se vratio iz azila u Švajcarskoj i zahvalio Mađarskoj na podršci, krajem februara 1940. godine je potražio Lasla Bartoka, konzula u Zagrebu, i otvoreno mu rekao da zajednički život sa Srbima smatra besmislenim i da bi nakon rata svoju zemlju najradije video u hrvatsko-mađarskoj federaciji u kojoj bi Vojvodina činila autonomnu celinu. On je rekao i to da bi Mađarima, ako bi vojvođanski Mađari saradivali u toku izbora, obezbedili 10–15 parlamentarnih mesta, te da bi svaki manjinski zahtev zasnovan na pravu bio podržan.¹⁴⁶

Bartok je odmah posle hrvatsko-srpske nagodbe potražio Mačeka, koji se na „spontan“ način osvrnuo na pitanje mađarske manjine i obećao da će učiniti sve što je u interesu poboljšanja njenog položaja. Inače, Maček je želeo da se izbori za autonomiju Vojvodine. On je tada rekao da će „njegova politika u Hrvatskoj značiti kulturnu i ekonomsku autonomiju za mađarsku manjinu, jer se i u dobru i u zlu držala Hrvata“. Mačekov krajnji plan je bio da Mađari u Vojvodini na miran način (?) ponovo pripadnu Hrvatskoj. Kada je govorio o budućnosti, bio je vrlo obazriv. Bartoku je rekao samo toliko da je „pristalica intenzivne trgovine sa Mađarskom“.¹⁴⁷ Mađarskom ambasadoru koji ga je posetio u vreme sklapanja sporazuma i zamolio ga da dobronamerno prati situaciju vezanu za mađarsku manjinu je, u suštini, rekao isto, ali, kako je Bakač-Bešenjei napomenuo, sa njim nije bio otvoren i srdačan kao sa Bartokom, jer je smatrao da je srbofil.¹⁴⁸

Kao što smo videli, prilikom pripreme mađarsko-jugoslovenskog ugovora pitanje granica je pomenuto samo uzgred, a ni mađarska strana nije insistirala na njemu.

Nakon ratifikacije tog ugovora, predsednik vlade Pal Teleki i ministar spoljnih poslova Laslo Bardoši su 27. februara 1941. godine u palati Ministarstva primili ministra spoljnih poslova Cincar-Markovića. Teleki je u toku razgovora istakao da mađarsko javno mnjenje ne bi pristalo na to da vlada izgradi prijateljske odnose sa Čehoslovačkom i Rumunijom pre nego što zadovolji svoja teritorijalna potraživanja. On je, takođe, rekao: „Nasuprot tome, svako je sa zadovoljstvom prihvatio činjenicu da smo u slučaju Jugoslavije sledili drugi pravac, da u tom pogledu nastojimo da uspostavimo poverenje i prijateljske odnose i da u tako stvorenom povoljnom raspoloženju započnemo sređivanje onih otvorenih pitanja koja postoje između nas“. Jedno od tih pitanja, koje je veoma značajno za mađar-

¹⁴⁶ MOL K-64. Küm. res. pol. 1940-16-203, 240.

¹⁴⁷ MOL K-74. I. Bejövő számjeltáviratok. Belgrád, 1939. 2-sz.

¹⁴⁸ MOI. K-63. Küm. res. pol. 1939-16/7-4706. Najnovija istraživanja vezana za autonomiju Vojvodine rezimirana u: Ranko Končar, *Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929–1941*. Beograd, 1995.

sku nacionalnu manjinu, bilo je i osposobljavanje za plovidbu dela Dunava između Mohača i Bezdana. Prešavši na poslednje pitanje, Teleki je sa zadovoljstvom zaključio da se „atmosfera opšte uzevši popravila“, kao i da je potpisano nekoliko „zadovoljavajućih“ uredbi, iako ih niže instance ne sprovode. Ministru spoljnih poslova uručio je spisak najurgentnijih zahteva mađarske manjine, među kojima je, u prvom redu, naveden problem obrazovanja. Teleki je u razgovoru podvukao zahteve iz spiska, konstatujući da je rešavanje pomenutih problema olakšano činjenicom da je Beograd već ispunio slične zahteve nemačke nacionalne manjine. U memorandumu su bili navedeni nazivi 64 naselja u kojima je trebalo uspostaviti osnovno obrazovanje na mađarskom jeziku. Nabrojane su i 54 opštine u kojima je, po mišljenju mađarske vlade, postojanje mađarskih odeljenja bilo samo formalno, ili su to bila odeljenja malog kapaciteta, te ih je trebalo proširiti, kako bi mogla primiti svakog mađarskog učenika. Listu je činio i popis nastavnika koji su upućeni u južnu Srbiju – sa njihovim imenima i mestima u kojima su radili – kao i popis onih slovenskih učitelja koji nisu vladali mađarskim jezikom, a dobili su postavljenja u mađarskim odeljenjima. Cincar-Marković je pokušao da se odbrani rekavši da ni školovanje slovenske nacionalne manjine u Mađarskoj, koju čini 150.000 lica, nije savršeno.¹⁴⁹ Nakon kraće rasprave, Cincar-Marković je obećao da će vladi preneti mađarske želje i predložio je da se pitanje manjinskog obrazovanja razmotri na sastanku komisije eksperata, kao što je razmotreno pitanje plovidbe. Teleki je nastavio sa pritužbama, pominjući pitanje ograničavanja trgovine u pograničnom području i napomenuo da bi trebalo povećati broj mađarskih opštinskih beležnika i eventualno sudija. On se, takođe, osvrnuo na odredbu kojom su mađarske seljačke zadruge stavljene u podređen položaj, s obzirom na to da je njome bilo dozvoljeno osnivanje samostalnog nadzornog centra samo kada je broj zadruga bio veći od 300.

Na kraju je jugoslovenski ministar spoljnih poslova govorio o nužnosti sređivanja stanja između pravoslavne crkve u mađarskoj i i Jugoslovaiji, o kojoj je i ministar vera i obrazovanja Balint Homan govorio prilikom posete Beogradu. Oni su se složili s tim da će se pregovori vezani za to pitanje započeti bez dveju vlada, ali uz njihovu „blagonaklonu potporu“. Sporazumeli su se i oko osnivanja naučnih i književnih instituta u obe države.¹⁵⁰ U memorandumu nije naveden zahtev za ponovnim osnivanjem Mađarske stranke, koje je ranije vrlo istrajno traženo, a pitanje jedinstvenog kulturnog saveza nije došlo na dnevni red, jer je u tom trenutku ono već bilo rešeno.

Do obnavljanja starih udruženja došlo je u tolerantnijem raspoloženju. Subotički *Nepker* (mađarska čitaonica) ponovo je otvorio svoje kapije, kao i skoro šezdesetogodišnje Banatsko mađarsko opšteobrazovno udruženje. Zagrebačko mađarsko opšteobrazovno udruženje, čiji je prethodnik bilo Udruženje kato-

---

¹⁴⁹ Na osnovu popisa stanovništva, Srba je bilo 17.000, a Hrvata 36.000. Godine 1941. se 22.000 stanovnika deklariralo kao Hrvati, a 5.000 kao Srbi.

¹⁵⁰ MOL K-64. Kum. res. pol. 1941-16-85. MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1940 F-20 119.

ličkih đaka „Vojvodina“, osnovano je 3. februara 1940. godine, a 30. januara 1941. godine je ostvaren davnašnji san Mađara u Jugoslaviji – osnovan je Opšteobrazovni savez Mađara u Jugoslaviji, jedinstvena kulturna organizacija. Prema jugoslovenskim podacima, ranije, tj. krajem 20-ih godina Mađari – zajedno sa katoličkim i reformatskim čitalačkim i gazdinskim udruženjima, sa društvima za pomoć i sport, vatrogasnim i ženskim društvima itd. – imali su 83 udruženja.¹⁵¹ Ovde ćemo spomenuti i činjenicu da je neposredno nakon ulaska srpske vojske zabranjen rad mađarskog pozorišta, ali je taj nedostatak nadomešten radom subotičkog „Nepkera“, amaterskog pozorišta u okviru Banatskog opšteobrazovnog udruženja i Udruženja prijatelja umetnosti iz Subotice. Rad amatera potpomagali su pojedini direktori pozorišta u Erdelju ili Mađarskoj. Od njih su vredni pomena Jožef Nadašdi, direktor Pečujskog nacionalnog teatra i direktor subotičkog pozorišta, i Mikloš Ungvari iz Erdelja. Dok su u Čehoslovačkoj početkom 20-ih godina radile 3 pozorišne trupe, a u Erdelju 11 trupa¹⁵², samostalna mađarska pozorišta u Jugoslaviji dve decenije nisu dobijala dozvolu rad, jer je vlada u tome videla opasnost od iredentizma.

Odeljenje za odbranu države Ministarstva spoljnih poslova je u septembru 1938. godine, uz već poznato obrazloženje, preporučilo banu Svetislavu Rajiću da pokrene pitanje osnivanja mađarskog pozorišta. Po mišljenju Odeljenja za zaštitu države, vlada bi trebalo da odobri rad mađarskog pozorišta iz ličnog interesa – pošto u Vojvodini radi oko 200 mađarskih amaterskih družina u kojima se razvija „demokratizam, kojeg u Mađarskoj nema“. U tim društvima „polupismeni“ omladinci, koji znaju samo nekoliko stotina mađarskih reči, „uče *mađarski književni jezik*“. „Ona su“, nastavlja se u obrazloženju, snopovi svetlosti mađarske kulture, aktivnosti i postojanja, a niko ne zna šta se u njima događa nakon predstava“; zato „dozvolu za rad treba dati profesionalnim pozorištima, a zabraniti amaterska društva“. Odeljenje je zatim zaključilo: „Tako ćemo se osloboditi 200 aktivnih mađarskih kulturnih radnika i ugasićemo tih 200 snopova svetlosti, koji osvetljavaju mađarsko nebo, a umesto aktivne omladine stvorićemo publiku koja samo ćuti, odnosno jednu pasivnu masu.“ Rukovodilac Odeljenja za zaštitu države je, u duhu vremena, dalje obrazlagao: „Ako proradi to mađarsko pozorište,

---

¹⁵¹ Šandor Mesaroš, nav. delo, 365–367. O delatnosti Saveza za obrazovanje Mađara u Jugoslaviji opširnije u: Kramer Gyula, *A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség feladatai és munkája*. In: *A visszatért Délvidék*. Szerk. Csuka Zoltán, Budapest, 1941; 43–54. Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad, 1996, 22–23, 100–105.

¹⁵² *Hírlap*, 8. jun 1922. Šandor Feldeši, koji je sredinom 20-ih godina pokušavao da oživi pitanje pozorišta, nije ostavio lep utisak, pošto je zbog dugova morao da ode za Mađarsku. U jednom izveštaju, Tuban je o njemu zapisao: „Feldeši i njegovi prijatelji glumci su iz dana u dan lumpovali sa srpskim oficirima, ostavivši za sobom hrpu dugova.“ Po Tubanu, trupa nije bila „prvoklasna“, ali je, u svakom slučaju, bila bolja od srpskih ansambala. MOL K-437. TESZK 1928-11/10-195, 618.

onda će vlada, u njegovom interesu, zabraniti rad amaterskih udruženja, jer bi na taj način obezbedila moralni i materijalni uspeh mađarskog pozorišta, mada će“, dodao je omalovažavajući, „i to profesionalno mađarsko pozorište biti diletantsko, jer u ovom momentu u Vojvodini deluju samo tri školovana glumca“. U odgovoru na dato obrazloženje ban je napomenuo da on već deset godina baš zbog toga podržava ideju mađarskog pozorišta, ali da je Ministarstvo unutrašnjih poslova štitilo rad amaterskih društava. Kao važnu činjenicu on je dodao i to da je zanimanje za pozorište kod Mađara splasnulo čim ga je trebalo finansijski pomoći.¹⁵³ Nakon nekoliko pokušaja, koji su bili bezuspešni, iako ih je mađarska vlada novčano pomagala, u januaru 1940. godine je, napokon, osnovano prvo profesionalno mađarsko pozorište u Beogradu, i to na osnovu koncesije ruskog emigranta Mihajla Manglera, a radilo je u Ruskom domu. Mihalj Vince, rukovodilac ovog pozorišta, preselio se iz Mađarske u Jugoslaviju. Među glumcima je bilo i amatera – Mađara iz Jugoslavije, ali je većina glumaca stigla iz Mađarske.¹⁵⁴ Iako je bilo kratkog veka, ovo pozorište nije radilo nesmetano: predstave su u više navrata zabranjivane. Jedna predstava je zabranjena zbog toga što su njegovi glumci bili u kontaktu sa Udruženjem mađarskih studenata „Boljai Frakaš“ iz Beograda, na čije skupove su, po informaciji beogradskog šefa policije, dolazile i osobe koje su obavljale „tajne informativne poslove protiv jugoslovenske države“. Čini nam se da pitanje odomaćivanja mađarskog pozorišta u Beogradu ni Mađarska nije doživljavala ozbiljno. Pošto su zabranjene pojedine predstave (npr. *Vitez Janoš*), ambasador Bakač-Bešenjei je smatrao da beogradska trupa ni „predstavom ni programom“ nije zavredila energičnu reakciju Mađarske. Međutim, Udruženje „Boljai Farkaš“ je, po njemu, trebalo biti upozoreno na to da se uzdrži od aktivnosti koje bi probudile zanimanje zvaničnih krugova, kako ne bi doživelo neku štetu, jer je ono „sa duhovnog i materijalnog aspekta veoma važno za interes ovdašnjih Mađara“.¹⁵⁵

Zagrebačko Mađarsko opšteobrazovno udruženje imalo je nekoliko ciljeva: odgoj hrvatskih Mađara i omladine u moralnom i verskom duhu, očuvanje mađarskog jezika, narodnih običaja i nacionalnog obeležja, odnosno izvršenje obaveza „prema državi i hrvatskom narodu“. Predsednik udruženja bio je Šandor Molnar, zagrebački zanatlija.

Cilj Mađarskog obrazovnog saveza Delvideka (DMKSZ) bilo je okupljanje kulturnih, omladinskih, univerzitetskih, visokoškolskih, privrednih i drugih mađarskih organizacija. Formiranjem ovog saveza stvorena je jedinstvena mađarska organizacija, čije je osnivanje bilo neophodno nakon uvođenja diktature, nije dobila formu političke stranke, već kulturne organizacije, što je značilo da je postignut kompromis između Beograda i Budimpešte. Kulturni savez Mađara u Jugo-

¹⁵³ AV F 126. Kabinet bana, pov. br. 221/1938.

¹⁵⁴ MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1940-F-15 564.

¹⁵⁵ MOL K-63. Küm. res. pol. 1940-16/7-1237. Udruženje „Boljai Farkaš“ osnovano je 1933. godine.

slaviji svoje osnivanje računa od novosadske konferencije održane 24. novembra 1940. godine, iako je zvanično odobrenje za rad dobio 30. januara 1941. godine (po nekim podacima 2. februara), nakon potpisivanja akta o večnom prijateljstvu. Predsednik ovog saveza bio je Đula Kramer, novosadski fabrikant, koji nije učestvovao u tadašnjim političkim prepirkama. Po podacima iz njegove studije, koju je napisao nakon ponovnog pripajanja u šest nedelja od osnivanja Kulturnog saveza i ulaska mađarskih trupa na teritoriju Delvideka, broj članstva se povećao na 150.000, što je značilo da je svaki punoletni Mađar iz Delvideka postao član Kulturnog saveza Mađara. Svoje odbore je imao u 149 sela i gradova, a pridružilo mu se 151 različitih udruženja. Statut je, u duhu vremena, govorio o moralnom, društvenom i fizičkom očuvanju Mađara, njihovom materijalnom i socijalnom boljitku -- izgrađenom na hrišćanskoj i nacionalnoj osnovi, ali uz ispunjavanje obaveza kao državljana Kraljevine Jugoslavije. Leo Deak je već početkom 30-ih godina, u teškim vremenima nakon uvođenja diktature, u najužem krugu saradnika koncipirao ciljeve jedinstvenog kulturnog saveza Mađara, i to u duhu pripadnosti jedinstvenoj mađarskoj kulturi.¹⁵⁶

Haotičnu i neiskrenu toleranciju jugoslovenskih zvaničnih vlasti nastalu u jesen 1940. godine je, bez sumnje, izazvao strah. Ništa nije ukazivalo na to da je Beograd izvršio reviziju stava koji je zauzimao od 1918. godine, a po kojem manjine, pa tako i mađarska manjina, slabe državu, odnosno predstavljaju snagu koja vuče ka dezintegraciji, te ih, pomoću osnovnih vladajućih državnih sredstava, treba držati pod kontrolom. Dok su sve teže međunarodne prilike podsticale jugoslovensku vladu da čini ustupke manjinama, u upravama na teritorijama nastanjenim Mađarima još su delovali tradicionalni refleksi.

U jednom od svojih izveštaja s kraja novembra 1940. godine, savetnik beogradskog ambasadora je referisao o hapšenju više stotina Mađara u Bačkoj jer su pevali *Bački marš*, koji je proglašen iredentističkim.¹⁵⁷

Događanja u Evropi nisu uticala samo na međunarodni položaj i unutrašnju politiku dveju država već i na raspoloženje naroda. O euforičnom raspoloženju govori i podatak da je broj samoubistava nakon ponovnog priključenja, tj. u toku 1938. i 1939. godine u Mađarskoj pao sa 29,3 na 23,6%. Ovakav pad je do tada bio bez primera.¹⁵⁸ Takvim podacima iz Delvideka ne raspolažemo, ali postoji izveštaj Henrika Verta, šefa honvedskog generalštaba, upućen ministru spoljnih poslova, u kojem je on referisao o „jakom revizionističkom raspoloženju u Delvideku“. Vert je tada napisao: „Uveliko kupuju materijal za nacionalne trobojke, ne samo u mađarskim već i srpskim radnjama. I muškarc i žene šiju mađarske haljine. Svi se ponašaju kao da je pitanje dana kada će u zemlju ući mađarska vojska.“¹⁵⁹ Do ulaska mađarske vojske je, iako ne tih dana, zaista došlo nakon nekoliko meseci.

¹⁵⁶ MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1933-R-11 000. Kramer Gyula, nav. delo, 43–45.

¹⁵⁷ MOL K-63. Küm. res. pol. 1940-16/7-6656.

¹⁵⁸ Romsics Ignác, *Magyarország története a XX. században*. 246–247.

¹⁵⁹ MOL K-63. Küm. res. pol. 1940-16/7-5775.

Mađari u Jugoslaviji i zaštita manjina u sistemu Društva naroda

S pravom se postavlja pitanje u kojoj su meri vođe Mađara – koje su i čak i u najtolerantnijim periodu živjele u atmosferi stalnog nepoverenja, nesigurnosti i političke potčinjenosti – iskoristile ili mogle iskoristiti sistem zaštite manjina u okviru Društva naroda.

Kraljevina SHS je nakon odugovlačenja, potpisala ugovor o zaštiti manjina. O komplikovanom sistemu upućivanja žalbi ne želimo ovde govoriti, ali je neophodno reći da je od leta 1921. godine Društvo naroda, na osnovu odluke o peticijama, bio u obavezi da prima žalbe koje su upućivali pojedinci. Prvu ličnu žalbu je, pre donošenja ove odluke, uputio Mikloš Najzider, okružni veterinar iz Murske Sobote, ali ju je Društvo naroda automatski odbio jer se radilo o pojedinačnoj žalbi.¹⁶⁰ U tim peticijama manjine nisu mogle tražiti prekid „političkih veza sa svojim državama“; žalbe su se mogle odnositi samo na kršenje *Ugovora o zaštiti manjina*.¹⁶¹ Osim navedene žalbe, iz Jugoslavije su stigle još dve pojedinačne žalbe. Jednu žalbu je 1930. godine uputio Mikloš Palfi, nekadašnji činovnik suda u Velikom Bečkereku, koji je imao pritužbu na to što je otpušten 1919. godine i što mu nije dodeljena penzija, a drugu su uputili Leo Deak i nekoliko potpisanih senčanskih građana, koji su se 1933. godine žalili na zabranu izgradnje tzv. krnje katoličke crkve. Nijedna od ovih peticija nije stigla ni do preispitivanja.¹⁶² Na osnovu poznatih izvora možemo zaključiti da ove žalbe nisu prosleđene međunarodnim organima zbog političkog dogovora o izdavanju dozvole za rad Mađarskoj stranci, na šta smo ranije ukazali. Podatke o tome da je mađarska vlada, kada je reč o navedenim žalbama, vršila pritisak na političare iz Delvideka do kraja 20-ih godina nismo pronašli.

Nakon proglašenja diktature, odnosno zabrane Mađarske stranke, mađarska vlada se nadala da može uticati na reviziju ponašanja tamošnjih vođa i da će oni, pod geslom „ionako nećemo ništa izgubiti“, iskoristiti tu priliku. Međutim, u tome nije uspela. Najpovoljnija prilika za iznošenje podataka o kršenju manjinskih prava se vođama Mađarske stranke ukazala u novembru 1928. godine, kada je *Zakon o osnovnom školstvu* stigao u parlamentarnu proceduru. Kako je

---

¹⁶⁰ MOL K-107. Mađarski sekretarijat, koji je radio pored Društva naroda 16/7-5.d., uputio je žalbu u ime Najzidera, i to zbog njegovog otpuštanja, te mu je na taj način država SH onemogućila preživljavanje. O žalbi i njenoj obradi videti u: Galántai József, nav. delo, 140–150. O navedenom pitanju videti u: Balogh Árpád, *A kisebbségnek védelme a kisebbségi szerződés és a békeszerződés alapján*. Berlin, 1928

¹⁶¹ MOL K-107 Nemzetek Szövetsége, 16/1-618/1921. pol.

¹⁶² MOL Filmtár 12 486.210 cím. A jugoszláviai magyarok sérelmei 1918–1941. A. Sajti Enikő, *Hungarians in the Vojvodina 1918–1947*. Columbia University Press, New York, 2003, 174–175.

Forster naznačio, ukoliko bi došlo do prihvatanja tog zakona, što se nije dogodilo, postojala je mogućnost da se u „zakonskoj formi ustale one mere koje su sprovedene u prethodnoj deceniji i nisu išle u prilog manjinama“. Do planiranog koraka Mađarske stranke nije došlo zbog zabrane rada Stranke. Stoga je mađarska vlada preko Imrea Prokopija, nekadašnjeg generalnog sekretara Stranke, koji se preselio u Mađarsku, Društvu naroda 1927. godine uputila žalbe Mađara iz Jugoslavije, koje su u više navrata potpisale i prognane osobe ili optanti iz Jugoslavije. Od novembra 1929. godine do februara 1933. godine Prokopi je Društvu naroda uputio 20 peticija i dopuna, mahom sa pritužbama na stanje u školstvu, upotrebu jezika, kulturna pitanja i otpuštanja činovnika.¹⁶³ Nijedan poslati materijal, kao i većina peticija, nije stigao ni do istrage. Čini nam se da se vođstvo Mađara u Jugoslaviji od peticija upućenih Društvu naroda ogradilo zbog naznačene političke nagodbe. One koji su učestvovali u prikupljanju pritužbi, kao što je Prokopi, vlasti nisu samo uznemiravale već su ih u više navrata i hapsile.¹⁶⁴

Dvadesetih godina su manjine u Evropi osnivale organizacije za zaštitu i zastupanje svojih prava. One su uglavnom bile skoncentrisane oko parlamentarnih zastupnika, a zatim su u okviru Društva naroda formirale lige – i to po nacionalnostima unutar jedne države, koje su onda osnovale međunarodnu Ligu naroda. Osnivanje Lige Nemaca u Jugoslaviji dozvoljeno je nakon intervencije Evalda Amendea u Beogradu – početkom 1928. godine, a do osnivanja Lige Mađara nikad nije došlo.¹⁶⁵

Brojčano najjači u Evropi, Nemci su već 1922. godine osnovali jednu međudržavnu organizaciju – Evropski savez nemačkih naroda, čiji su inicijatori bili Sasi iz Erdelja i Nemci iz Estonije. Ideja o sazivanju Kongresa narodnosti Evrope potekla je od dr Evalda Amendea, estonskog novinara i političara nemačkog porekla. Pošto je zastupao mišljenje da u srednjoistočnoj Evropi nije moguće napraviti etnički pravedne granice, Amende je smatrao da pitanja manjina treba da budu harmonizovana na državnom i međunarodnom nivou. On je, takođe, smatrao da se ugovorima između država i manjina i reformom sistema zaštite manjina u okviru Društva naroda može postići smirivanje situacije. Amendeov koncept, pod nazivom *Glavni razlozi, smernice i program konferencije nacionalnih*

---

¹⁶³ MOL K-107. Nemzetek Szövetsége, 16/7-52. d. Vuk Vunaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, 421–423, 482. Prokopy Imre, „Sudbina spisa sa pritužbama u odbranu Mađara u Jugoslaviji“, u: *A visszatért Délvidék*. Szerk. Csuka Zoltán, Budapest, 1941, 67–80. U ime Bugara (odnosno Makedonaca), Unutrašnja organizacija Makedonaca (VMRO) obasula je Društvo naroda pritužbama. Pored prava na upotrebu jezika i prava na kulturu, koja su se odnosila na škole sa bugarskim nastavnim jezikom, zahtevana je crkvena i teritorijalna autonomija. Živko Avramovski, nav. delo, knj. 2. Izveštaji iz 1932. godine, 102.

¹⁶⁴ Prokopy Imre, nav. delo, 68.

¹⁶⁵ Galántai József, nav. delo, 150-161. MOL K-63 Küm. res. pol. 1928-16/4-549.

manjina Evrope, razmotren je na kongresu održanom u Ženevi 15–16. oktobra 1925. godine, kojem je prisustvovalo 50 delegata 28 manjina.¹⁶⁶

Do putovanja delegata iz Delvideka došlo je u vrlo mučnim okolnostima. Andor Vodijaner, privremeni otpravnik poslova u Beogradu, trebalo je da krajem juna 1925. godine stupi u kontakt sa Mađarskom strankom, kako bi se dogovorili oko odlaska na konferenciju. Međutim, Stranka, kako je u svom izveštaju od 25. avgusta Vodijaner naveo, nije želela da se izlaže opasnosti zbog kontakta sa predstavnikom ambasade, te je on bio primoran da se obrati, u skladu sa svojom hrišćanskom i mađarskom intransigencijom, opatu Fatu koji je izostao iz rukovodstva Mađarske stranke, i uredniku novosadske *Delbačke*. Fat je u početku odbijao ideju o učešću na kongresu. „Uglavnom se držao argumenta“, nastavio je Vodijaner u svom izveštaju, „da bi srpska vlada, ako bi to saznala, izložila progonu onog ko je bio u Ženevi. Na tu žrtvu neće pristati Mađar iz Vojvodine“. Na kraju je Fat pristao da razgovara sa nekoliko Mađara, vanstranačkih ličnosti, pa je čak obećao da će nekog nagovoriti da otputuje.

Mađarsko Ministarstvo spoljnih poslova se, međutim, energično protivilo zaobilaženju Mađarske stranke i zamolilo je Vodijanera da vođama Mađara u Vojvodini u određenom trenutku da do znanja da, „ukoliko mogućnost za odbranu svojih manjinskih prava propuste zato što nisu sposobni za žrtvu, kasnije, odnosno kad im ne bude pošlo za rukom da ostvare svoja prava mogu računati samo na sebe, a da će u budućnosti hrabrost srpske vlade i vladajućih krugova rasti“.¹⁶⁷ Dva dana pre početka konferencije, tj. 12. oktobra odlučeno je da će u Ženevu otputovati Leo Deak, koji, po mišljenju Budimpešte „nije bio prominentan član Mađarske stranke, ali je bio bezrezervno poverljiv“. Mađarska ambasada u Beogradu je prvo izvršila pritisak na Imrea Varadija. Njemu je dato do znanja da je put u Ženevu za Mađare iz nacionalnog ugla „veoma značajan i ni u kom slučaju za Mađare ne može biti štetan“. Nakon što je, pozivajući se na svoje „neodložne obaveze“, odbio da putuje, Varadi je, ipak, učinio toliko da je sa nekolicinom banatskih istaknutih ličnosti otputovao u Suboticu, kako bi tamošnje ličnosti privoleo za odlazak na taj kongres. On je ambasadora upozorio na činjenicu da će se „susresti sa protivrečnim stavovima, jer među vođama Mađara iz Bačke dominira mišljenje da bi učestvovanje Mađarske stranke na konferenciji u Ženevi zatvorilo put ka realizaciji mađarsko-radikalskog pakta“. Horija uopšte nije iznenadilo to što je Varadi imao neodložna posla baš u vreme konferencije u Ženevi, te je takav svoj stav izneo i ministru spoljnih poslova, zajedljivo obrazlažući: „Na osnovu

---

¹⁶⁶ Bellér Béla, *Az európai Nemzetiségi Kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében (1925–1929)*. Századok, 5. sz. 1981, 995–1040. Odluke kongresa objavljene su na mađarskom jeziku: Eiler Ferenc, *Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusainak határozatai (1925–1937)*, *Documenta Historica* 30. Sorozatszerkesztő: Pándi Lajos. Szeged, 1996, 21–96. Na prvom kongresu je Geza Sulo iz Felvideka izabran za jednog od potpredsednika.

¹⁶⁷ MOL K-64. Küm res. pol. 1925-47-309.

iskustva iz prošlosti, koje je i Vama poznato, smatram verovatnim da Imre Vardi, koji je previše oprezan i izvlači se iz svih eksponiranih situacija, neće dati potvrđan odgovor.“¹⁶⁸ Na kraju je, kao što je već rečeno, u Ženevu otputovao Leo Deak, koji tada nije pripadao vodećoj garnituri Mađarske stranke, dok su Nemci iz Banata nastupili sa skoro celokupnom vodećom garniturom Nemačke stranke, na čelu sa predsednikom Stefanom Kraftom. Na odlazak mađarske manjine u Ženevu uticao je i sukob između emigranata oktobrista i vođstva Mađarske stranke. Po Horijevom mišljenju, *Bačmeđei Naplo* je, o svom trošku, poslao izveštaja u Ženevu, da bi on, ako bi Mađarska stranka ipak ostala bez delegata, preuzeo ulogu „nezvaničnog predstavnika“. Hori je smatrao da o tome treba da obavesti ambasadu Mađarske u Bernu.¹⁶⁹

Mađarima iz Delvideka nije bila važna principijelna odluka ovog kongresa o pravu na osnivanje „sopstvenog organa“ za negovanje nacionalnih odlika, nego odredba po kojoj „sloboda nacionalne kulture u civilizovanom svetu predstavlja kategoriju duhovne slobode, koja je ravnopravna verskoj slobodi“. ¹⁷⁰ Ovu važnu poruku Beograd nije ni čuo, te je prava manjina, koja su obezbeđivale međunarodne i ustavne odredbe, i dalje podređivao sopstvenim ciljevima. Budimpešta je pozitivnu tekovinu ženevskog kongresa pre svega videla u tome što se predstavnik ove bročano male i slabo organizovane manjine – Leo Deak, prvi put sastao sa Mađarima iz država naslednica i sa njima se dogovorio o tome da časopis *Mađarska manjina*, koji je uređivao Elemer Jakabfi, a koji je izlazio u Klužu, postane časopis svih mađarskih manjina, kao i da u njemu budu zastupljeni interesi Mađara iz Delvideka. Budimpešta je smatrala da ovakvi susreti i konsultacije „neće ostati bez rezultata“ za Mađare u Jugoslaviji, koji su, inače, bili veoma loše organizovani. Zoltan Baranjai, koji je radio u Mađarskom sekretarijatu pri Društvu naroda, svoje viđenje situacije izneo je u obimnom referatu o kongresu u Ženevi. O Leu Deaku je imao sledeće mišljenje: „Vidno je da je na njega uticalo ono što je tamo čuo i to će, po svemu sudeći, ozbiljnije uticati i na organizovanje tamošnjih Mađara. Manjinska prava i zaštitni sistem Društva naroda oni jedva poznaju. Saradnja zaostalih Mađara iz Jugoslavije sa razvijenijim manjinama iz Felvideka i Erdelja svakako neće ostati bez rezultata.“¹⁷¹

Deak, koji je ostavio „utisak ozbiljnog čoveka“, nije bio aktivan na ovom kongresu. Predstavnik Nemaca iz Jugoslavije više se obraćao Beogradu nego prisutnim učesnicima. U svom govoru je istakao lojalnost Nemaca prema državi. On je tada rekao „da razume što Sporazum o manjinama koji su potpisale države smatraju ponižavajućim, pošto njime nije obuhvaćeno opšte načelo o pravnoj zaštiti manjina, te smatra da zaštita manjina ne treba da bude obaveza isključivo novo-

¹⁶⁸ Isto, 1925-47-400.

¹⁶⁹ Isto, 1925-47-431.

¹⁷⁰ Eiler Ferenc, nav. delo.

¹⁷¹ MOL K-64. Küm. res. pol. 1925-47-446.

osnovanih država“.¹⁷² Stigavši kući iz Ženeve, Deak je u listu *Delbačka* oprezno izjavio: „Nije moguće ne obratiti pažnju na jednoglasne pritužbe tako imponantne mase (manjine – E. Š.) i ne može se verovati u to da će one naići na nerazumevanje nadležnih institucija.“¹⁷³ Na ženevskoj konferenciji je učestvovao Leo Deak, odnosno Deneš Strelčki. Deak je tada izneo svoje mišljenje o izbornom pravu manjina. On je Mađare iz Jugoslavije poslednji put zastupao na IV kongresu u Ženevi. Nakon uvođenja diktature mađarskoj manjini je oduzeto pravo učešća na tom kongresu. Vredno je spomenuti i to da – pored svih nastojanja Evalda Amendea, odnosno inicijative Rudolfa Brandša, erdeljskog političara saskog porekla – u Beču nisu održani sastanci Mađara i Nemaca iz država naslednica.¹⁷⁴ U toku priprema za održavanje kongresa manjina, Amende je u više navrata boravio u Jugoslaviji – u Somboru, Subotici, Bečkerek i Novom Sadu, pokušavajući da zbliži mađarske frakcije i izgadi napete odnose između Mađara i Nemaca, koji su zastupali različite stavove u vezi sa učešćem i svrsishodnošću međunarodnih skupova.¹⁷⁵ Uvođenjem diktature onemogućeno je učestvovanje na manjinskim kongresima. Iako nije bio baš efikasan, ovaj forum saradnje i pravne zaštite evropskih manjina zbrisali su evropski događaji koji su, pre svega, bili posledica radikalnog stava nemačke manjine, čiji je tutor bio Berlin. Poslednja konferencija održana je u glavnom gradu Švedske – Stokholmu, par dana pre potpisivanja Minhenskog sporazuma. Imajući u vidu kasnije događaje, s pravom možemo reći da je jedan deo odluka donet na ovoj konferenciji bio skoro proročanski: „Mržnja koja se, zbog istiskivanja i ugnjetavanja manjina, nagomilala među narodima već je izazvala veliku napetost i pretila da prouzrokuje katastrofu.“¹⁷⁶

Geza Sulo (Szüllő), koji je sve vreme bio potpredsednik Kongresa nacionalnih manjina Evrope, imao je veoma loše mišljenje o efikasnosti cele organizacije. U jednom od svojih referata sačinjenih za mađarsku vladu je rekao da manjinskim konferencijama upućuje velike zamerke jer one ne bi trebalo da služe za iznošenje akademskih principa, niti bi trebalo da budu na nivou jednog botaničarskog kongresa, na kojem se vodi rasprava oko broja tučaka i prašnika.¹⁷⁷ Ugledni erdeljski političar Elemer Jakabfi bio je „ganut“ veličinom skupa, priznavši da je veoma važno izboriti se za to da Mađari kao manjina budu zadovoljni svojim položajem u državama naslednicama, ali je i dodao: „Naš krajnji cilj je da u toj tuđoj državi ne budemo manjina.“ U pismu Gaboru Aporu, rukovodiocu Političkog odeljenja Ministarstva spoljnih poslova, upućenom avgusta 1928. godine, Jakabfi

---

¹⁷² Isto, 1925-47-503.

¹⁷³ *Délbácska*, 25. oktobar 1925.

¹⁷⁴ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-47-108. Ovaj sastanak nije održan zbog nesuglasica između Mađara i Nemaca iz Rumunije koje su bile vezane za nastavni jezik u školama oblasti Satmar. Isto, 190.

¹⁷⁵ Isto, 1927-47-47.

¹⁷⁶ Eiler Ferenc, nav. delo, 89.

¹⁷⁷ MOL K-64. Küm. res. pol. 1928-47-527.

je kritikovao držanje predstavnika Mađarske. Pisao je o tome da predstavnici mađarske manjine na konferenciji govore nepripremljeni, bez plana i „zbrda-zdola“, a njihovi tamošnji nastupi ne samo što nisu doneli rezultata nego su bili i štetni. Po njegovom mišljenju, „Sulo je veoma agresivan i njegov govor povremeno poprima izrazito lični ton, koji stvara antipatiju čak i prema opravdanim zahtevima.“ „Bilo bi dobro“, dodao je, „čak i to da su se skoncentrisali samo na povrede prava, a da reviziju nisu spominjali“. Ponašanje Suloa je Aporu zamerio lično Amende, rekavši da je njegov nastup „previše napadan i nepripremljen“.¹⁷⁸

Pored svih teškoća, predstavnici Mađara u Jugoslaviji učestvovali su na jednom međunarodnom forumu manjina, koji nije neposredno uticao na poboljšanje njihove pozicije zaštite interesa, ali je uticao na proširivanje njihovih vidika. U Ženevi su bili u prilici da uspostave duhovni dijalog sa svojim sapatnicima iz Felvideka i Erdelja.

Iza Prokopijevih peticija upućenih Društvu naroda je, neosporno, stajala mađarska vlada, što je jugoslovenska vlada jasno videla. Cilj memoranduma upućenih iz Budimpešte u Ženevu mogao je biti i proširivanje manevarskog prostora Mađara, koji je zbog diktature sveden na minimum, kao i želja da se napokon pojave na međunarodnim forumima. Pažnju privlači i vremenska podudarnost međunarodnih pregovora o mađarskoj reparaciji i Prokopijevih akcija. Mađarska reparacija bila je u vezi sa optantskim parnicama koje su se vukle nekoliko godina, odnosno sa pitanjem konfiskovanih vlastelinstava mađarskih optanata iz Čehoslovačke, Rumunije i Jugoslavije.

Povreda prava Mađara iz Delvideka činila se pogodnom za revizionističku propagandu, koja je od kraja 20-ih godina i zvanično prihvaćena. Ne moramo ni govoriti o tome da kršenje manjinskih prava, koje je mađarska štampa prezentovala *tamnim tonovima* nije ostavilo nikakvog traga u Društvu naroda. Prva Prokopijeva peticija upućena je 20. novembra 1929. godine, a odnosila se na slučaj Antala Zedija, činovnika Gradske kuće u Subotici, koji je bio otpušten jer je, protivno uputstvu gradonačelnika, jednom klijentu dao obaveštenje na mađarskom jeziku. Povodom tog slučaja, Pablo de Azkarate, upravnik Odeljenja za manjine Društva naroda, napomenuo je Zoltanu Baranjaiju, rukovodiocu Mađarskog sekretarijata u Društvu naroda u Ženevi, „da položaj manjina tamo nije tako težak kao što se navodi“, pošto Mađari iz Jugoslavije nisu slali nikakve pritužbe. „Istina je“, rekao je Baranjaiju, „da peticije iz inostranstva nemaju moralnu težinu onih koje dolaze od same manjine, što, na primer, pokazuju uspesi peticija koje upućuju Jevreji i Francuzi u vezi sa mađarskim numerus claususom.“¹⁷⁹

Na sastanku Spoljnopolitičkog odbora Ministarstva spoljnih poslova Albert Aponji i predsednik vlade Betlen pozitivno su ocenili akciju Ministarstva vođenu preko Prokopija: „I to je korak napred.“¹⁸⁰ Kada je Političko odeljenje Ministar-

¹⁷⁸ Isto, 1928-47-482, 488.

¹⁷⁹ MOL K-107. Društvo naroda, 16/7-52. Baranyai Zoltán 1930. ápr. 14-ei feljegyzése.

¹⁸⁰ Isto. Politikai iratok VI. 37 res. pol. 1931.

stva spoljnih poslova početkom novembra 1929. godine ambasador Forster obavestio o tome da Mađari u Jugoslaviji ne upućuju svoje pritužbe Društvu naroda jer se ne usuđuju, ovo odeljenje je započelo rad na jednoj peticiji opšteg karaktera, „računajući na svaku mogućnost“. Ukoliko taj spis ne bi potpisale vođe Mađara iz Delvideka, planirano je da on, „u krajnjem slučaju“, u Ženevu bude poslat sa Prokopijevim potpisom.¹⁸¹ Kao što smo videli, to se i dogodilo, odnosno došlo je do tog „krajnjeg slučaja“ i započeto je slanje peticija sa Prokopijevim potpisom, koje je rukovođeno iz Ministarstva spoljnih poslova Mađarske. U pismu upućenom 16. maja 1931. godine direktno Prokopiju, Pal Bala je pohvalio župana koji se baš tada nalazio u Ženevi: „Čitao sam o tvom nastupu. Kako vidim, vladaš situacijom. Tome se radujemo.“¹⁸² Tema prve peticije – interno uputstvo gradonačelnika Subotice, koji je gradskim činovnicima zabranjivao da upotrebljavaju maternji jezik u privatnim ili službenim razgovorima – ne čini me baš sretnim. Kao što smo već pomenuli, gradonačelnik je, zbog toga, po kratkom postupku otpustio jednog činovnika. Odeljenje za manjine Društva naroda, odnosno Azkarate je smatrao da subotički gradonačelnik nije prekršio međunarodno pravo ako je otpustio činovnika koji je službeno razgovarao na mađarskom jeziku, pošto manjinski ugovori nisu garantovali upotrebu manjinskih jezika u upravi. Ukoliko je taj inkrimisani razgovor bio privatni, jugoslovenska država će, po mišljenju Azkarate, svoju optužbu argumentovati činjenicom da je privatni razgovor zabranjen u radno vreme, te da je Zedi tako prekršio radnu disciplinu. On je smatrao da, zbog takve sitnice, ovaj slučaj, odnosno „položaj Mađara u Jugoslaviji ne bi trebalo da bude na dnevnom redu Društva. Posledice su, sigurno, bile bolne za dotičnu osobu, a možda i simptomatične za tamošnju situaciju, ali navedeni slučaj nije oslikavao svu kompleksnost problema položaja Mađara u Jugoslaviji, niti neki bitan deo nacionalnog manjinskog života (npr. pitanje školstva ili nešto slično)“.¹⁸³

Pritužbe su pred Društvo naroda dospevale određenim putem. Ako je Manjinsko odeljenje (zajedno sa Upravnim odeljenjem), koje je delovalo u okviru Službe generalnog sekretarijata Društva naroda, koje je imalo samo administrativnu ulogu u pripremi rasprave vezane za manjinska pitanja, peticiju procenilo prihvatljivom (recevable) (od Prokopijevih 20 peticija svega 17 je proglašeno prihvatljivim), onda je predmet prosleđen tzv. trojnoj komisiji. Trojna komisija se sastojala od predstavnika pojedinih država. Peticije vezane za školstvo i kulturna društva procenjivala je komisija koju su činili predstavnici Kine, Španije i Poljske, dok su peticije o upotrebi jezika stizale pred nemačko-poljsko-francusku trojnu komisiju.

Ove komisije su dati slučaj prosleđivale vladi tužene države, očekujući njeno mišljenje, a ona je, naravno, poricala kršenje manjinskih prava. U suštini, tužitelj nikad nije bio upoznat sa primedbama vlada; predstavništvo države tužitelja uvek

---

¹⁸¹ MOL K-63 Küm. res. pol. 1929-16-755.

¹⁸² MOL K-107. Društvo naroda, VI. 178. res. pol. 1932.

¹⁸³ Isto, 16/7 dosszié. Pismo Zoltana Baranjaia, 11. jun. 1930

je radilo na tome da vest „procuri“. Prokopi je, inače, sastavljao amandmane na svoje peticije, odnosno sastavljano mu je na osnovu ovih. Baranjai je u nekoliko navrata upozorio Ministarstvo spoljnih poslova na to da, pišući svoje peticije, umirovljeni župan „vešto prikriva činjenicu da zna odgovor jugoslovenske vlade“. On je, takode, rekao: „Iz krugova Generalnog sekretarijata sam, i to u poverenju, obavesten o tome da se iz Prokopijeve peticije jasno nazire činjenica da mu je poznat odgovor jugoslovenske vlade.“¹⁸⁴ Nakon odgovora vlade, komisija je donosila odluku u vezi s tim da li peticiju treba preporučiti za raspravu pred Društvom.¹⁸⁵ Odbijene peticije su ranije ostavljane u arhivu, ali ih je, na osnovu odluke donete u Madridu juna 1929. godine, bilo moguće objaviti u službenom listu Društva – *Journal Officiel*. Mogućnost službenog objavljivanja pritužbi bio je jedan od važnih razloga što se Ministarstvo spoljnih poslova Mađarske odlučilo baš za pisanje peticija. Teorijski, trojna komisija je Generalnom sekretarijatu mogla predložiti da uđe u dalje pregovore sa državama koje su sistematski tužene. Međutim, takvi pregovori nikad nisu bili uspešni. Društvu su stizali samo fragmenti slučajeva (npr. slučaj banatskih naseljenika u Rumuniji, ili pritužba francuskih i engleskih Jevreja protiv mađarskog numerus claususa, i to u dva navrata), a nijedna Prokopijeva peticija, kao što smo videli, nije stigla pred Savet.¹⁸⁶

Jugoslovenska vlada se ni u jednom slučaju nije složila s tim da je prekršila *Ugovor o zaštiti manjina*. Konstantin Fotić, rukovodilac jugoslovenske misije pri Društvu naroda, veoma dobro je znao da iza neočekivane Prokopijeve aktivnosti u Ženevi stoje mađarski zvanični krugovi, a za rukovođenje ovom akcijom okrivio je Društvo naroda za reviziju.¹⁸⁷ Ni u tamošnjim krugovima nisu gajene iluzije u vezi sa Prokopijevom delatnošću u Društvu naroda, što je još više slabilo ionako male šanse za uspešno saniranje kršenja prava.

U izveštaju od 30. oktobra 1930. godine Baranjai je, u vezi sa navedenim pitanjem, zapisao sledeće: „Konstantin Fotić vrlo uspešno argumentuje zaključak da se jugoslovenska država neće složiti sa obelodanjivanjem peticija koje ne potiču iz krugova imenovane manjine. Odeljenje za manjine, sa čijim sam rukovodstvom i članovima u više navrata pregovarao, sasvim je načisto sa realnim stanjem stvari i dobro zna da tamošnje manjine nisu u mogućnosti da predaju bilo kakve peticije.“ Istina je i to da ni Mađarska, koja je pribegla metodu slanja peticija, nije imala iluzija o delotvornosti akcije. U analizi Ministarstva spoljnih poslova sačinjenoj 1926. godine jasno je napisano: „Organi Društva naroda koji su zaduženi

---

¹⁸⁴ MOI. K-107. Nemzetek Szövetsége, VI. 1932-23. res. pol.

¹⁸⁵ Postupak povodom pritužbi manjina detaljno objašnjen u: Arthur Balogh, nav. delo, 271–288. Búza László, *A kisebbségek jogi helyzete*. Budapest, 1930, 152–232.

¹⁸⁶ Isto, 16/1. 1930. sz. n.

¹⁸⁷ Liga za reviziju osnovana je u julu 1927. godine. Predsednik je bio Ferenc Herceg, poreklom iz banatskog Vršca, koji je obavljao i funkciju predsednika Društva sveti Gelert. Glavni cilj Lige za reviziju bila je revizija kvalitetne inostrane propagande, kao i reprezentativno sabiranje unutrašnjih revizionističkih snaga.

za zaštitu manjina nastoje da uoče i najmanju grešku i nedostatak kako bi se ogradili od problema manjina, a, sa druge strane, onaj ko ulaže žalbu ne može da utiče na raspravu o pitanju manjina. Dok onaj ko ulaže žalbu mora debelo obrazložiti svoju pritužbu, dotle se stav države na koju se žalba odnosi, naročito ako se radi o savezničkoj državi, prihvata validnim bez ikakvog dokaza.“ Autor rasprave je, možda ne bez razloga, bio mišljenja „da će mogućnost rasplitanja tog Gordijevog čvora imati samo Nemačka kada postane član Društva“. „Do tada“, završava se rasprava, „ne preostaje ništa drugo nego istrajavati i veoma strpljivo raditi na razmrsivanju čvora, podsecati tvorce akata o manjinskoj zaštiti na reč koju su dali, bez obzira na to što stalno traže izgovor kako bi izbegli primenu navedene zaštite“. Tome su doprinele i peticije koje su predate s ciljem da zašтите mađarsku manjinu u Jugoslaviji, iako ona nije direktno učestvovala u tome.

„Učestalost slanja peticija“ nije bila ravnomerna od kraja 1929. i februara 1933. godine. U pismu upućenom Zoltanu Baranjaiju – poverenik Društva naroda, savetnik Odseka za manjine Ministarstva spoljnih poslova je 11. aprila 1933. godine napisao: „Kao što je i tebi poznato, akciju slanja peticija, koja je vođena preko Prokopija, privremeno smo, na osnovu tvoje intencije, obustavili u drugoj polovini prošle godine. Pošto je vlada, nakon dolaska Gembeša na vlast, nagovestila da pitanje otcepljenih Mađara želi da aktualizuje, te akcije smo morali obnoviti.“

Vladi Gembeša, koja je formirana 1. oktobra 1932. godine, Prokopi nije dugo bio potreban. Pod njegovim imenom je upućeno još 5 peticija, ali je Društvo naroda bez obrazloženja odbilo poslednje dve peticije, pošto ih je smatralo beznačajnim (obe žalbe su se odnosile na zabranu rada privatnih škola). Čini nam se da je Prokopijeva delatnost dosadila i samoj Ženevi. Odgovarajući na citirano Balino pismo, Baranjai je rekao da bi „bilo bolje kada bi mađarska manjina u Jugoslaviji peticije predavala u svoje ime“ (kao što su to, na primer, učinili Leo Deak i njegovi drugovi kada su poslali peticiju u vezi sa prekidom izgradnje senčanske rimokatoličke crkve), naročito zbog toga što Odeljenje za manjine „ne voli masovne peticije“.¹⁸⁸ Tako se broj Prokopijevih „masovnih peticija“ nije umnožavao od 1933. godine; spoljna politika Mađarske tražila je efikasnije metode i saveznike za realizaciju revizionističkog programa.

---

¹⁸⁸ MOL K-107. Nemzetek Szövetség, VI. a. 1933. 69. res. pol. Konstantin Fotić, bivši zamenik ministra spoljnih poslova, bio je zamenik predsedavajućeg jugoslovenske delegacije pri Društvu naroda i član Saveta. Tada je delegacijom predsedavao Bogoljub Jevtić, ministar spoljnih poslova.

Prosvetna politika i pitanje mađarskog školstva

Srpske okupacione snage zatekle su vrlo razvijen i raznolik sistem školstva u Delvideku, a situacija je bila slična i u ostalim delovima nove države. Izašavši iz okvira autokefalne pravoslavne crkve, sistem obrazovanja u Srbiji, koja je postepeno sticala nezavisnost, postajao je svetovan, odnosno razvijan u duhu prosvetiteljskih ideja prvog ministra obrazovanja (popečitelja) Praviteljstvujušćeg sovjeta Prvog srpskog ustanka – Dositeja Obradovića.¹⁸⁹ On je u duhu *racije* (ratio), pitanju školstva pristupio kao državnom zadatku; započeo je izgradnju školskog sistema u Srbiji, koji nije postojao u tursko doba. U Srbiji su 1815. godine postojale samo tri škole, ali je potreba za učenim činovništvom obrazovanje učinila najvažnijim državnim zadatkom.

Zbog takvih istorijskih okolnosti, Kraljevina je izgradnji državnog školskog sistema posvetila veliku pažnju. Za nepunih sto godina je ustanovljen školski sistem koji je zadovoljio potrebe države (čija je teritorija značajno uvećana nakon Balkanskih ratova) u vezi sa stručnim kadrovima. U Srbiji je već 1913. godine, kada je imala 4,4 miliona stanovnika, bilo 2.025 osnovnih, srednjih i viših obrazovnih institucija. Te godine je viša škola u Beogradu dobila status univerziteta. Međutim, ako pogledamo brojčane pokazatelje, videćemo da slika ni izbliza nije bila tako utešna. U razvijenijim, severnim oblastima je 1913. godine čitati i pisati znalo 20,3% stanovnika iznad 6 godina (u tom periodu je ovaj prosek u Mađarskoj iznosio 33%, dok je u južnoj Srbiji samo 8% stanovništva školskog uzrasta pohađalo nastavu, a skoro 90,5% stanovništva je bilo nepismeno).¹⁹⁰

Kada se izuzme Srbija, u Jugoslaviji je u vreme ujedinjenja bilo 5.486 škola, što znači da je na oko 12 miliona stanovnika Kraljevine SHS dolazilo oko 7.511 škola, odnosno jedna škola na 1.465 stanovnika. Taj prosek je bio sličan proseku Mađarske.¹⁹¹ Pre 1918. godine škole u Delvideku su bile pod upravom glavnog grada Budimpešte, hrvatsko školstvo je bilo pod hrvatskom jurisdikcijom, škole u Bosni i Hercegovini pod monarhijskom upravom, dok su škole u Sloveniji i Dalmaciji bile deo školskog sistema carevine. Tako je na državu pao težak zadatak unificiranja školstva. Na činjenicu da je ovaj zadatak država želela da sprovede

---

¹⁸⁹ Po Petru Miloševiću, književnom istoričaru Srba iz Mađarske, „srednjovekovna srpska kultura je započela sa odlaskom Svetog Save u manastir, a onaj u novijem dobu počinje kada je Dositej Obradović izašao iz manastirskog sveta”. Péter Milosevits, *A szerb irodalom története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 57.

¹⁹⁰ Ovaj procenat se u zapadnim i srednjim delovima Evrope kretao oko 10.

¹⁹¹ MOL. K-63. Küm. res. pol. 1928-16/3-320. Na 7.615.117 stanovnika trijanonske Mađarske je početkom 20-ih godina dolazilo 5.584 osnovne škole, 253 građanske škole i 129 gimnazija.

de u delo ukazuje i centralizacija pojedinih oblasti vlasti, s tim što je bilo pitanje koliki će prostor za delovanje ostaviti ranije uobličanim strukturama.

Pitanje školovanja manjina uređeno je još pre Trijanona, i to na osnovu uredbe Narodne uprave, kojom je insistirano na započinjanju nastave odmah nakon rata i kojom je propisano da se „deca obrazuju isključivo na maternjem jeziku“.¹⁹² Na teritoriji Jugoslavije ne samo da su bili aktuelni različiti školski sistemi nego je bilo različito uređenje i obaveza pohađanja škole, a o nastavnim planovima, mreži, gustini i stepenu škola ne treba ni govoriti. U Srbiji, Crnoj Gori i Bosni je obavezno osnovno školovanje trajalo 4 godine, u Hrvatskoj 5, u Dalmaciji i Vojvodini 6, a u Sloveniji 8 godina.¹⁹³ Osnovu usaglašavanja činio je *Zakon o osnovnom školstvu Srbije*, donet 19. aprila 1904. godine, koji je poznavao dva tipa osnovnih škola -- državne i privatne škole. Na prostorima bivše monarhije bila su poznata 4 tipa osnovnih i srednjih škola: državne, opštinske, verske i privatne škole. Pravna politika školstva Kraljevine SHS oslanjala se na tri izvora: *Ugovor o manjinama* iz Sen Žermena, *Vidovdanski ustav*, spomenuti *Zakon o osnovnom školstvu Srbije*, kao i srpski *Zakon o srednjem obrazovanju*, donet 4. jula 1912. godine. Kraljevina se međunarodnim ugovorom obavezala na to da će iz svojih sredstava izdržavati dobrotvorne, verske i socijalne ustanove, škole i vaspitne ustanove onih građana koji su deo plemenskih, verskih ili jezičkih manjina, kao i građana slovenskog porekla. Prema tom ugovoru, za manjine se, u „pravednom srazmeru“ sa njihovim brojem, moralo obezbediti finansiranje iz obrazovnih, verskih ili humanitarnih fondova lokalnih budžeta. *Ugovor o manjinama* je omogućavao osnivanje škola za manjine, mada nije propisivao moduse njihovog osnivanja. Obavezu školovanja država je propisala samo na nivou osnovnih škola. Pomenute odredbe *Ugovora o manjinama* važile su za teritorije koje su se 1. januara 1913. godine priključile Državi SHS i Srbiji, odnosno za Vojvodinu, ali ne i za Kosovo i Makedoniju.¹⁹⁴ Šesnaesti odeljak *Vidovdanskog ustava* obezbeđivao je slobodu nauke i umetnosti, besplatno državno školovanje, kao i vaspitanje učenika u duhu državne samosvesti, nacionalnog jedinstva i verske tolerancije. U odredbama ovog ustava može se pročitati da će državljani druge rase i drugog jezika (ustav nije poznavao reč *manjina*) osnovno obrazovanje sticati na maternjem jeziku, i to sa „beneficijama koje je garantovao zakon“¹⁹⁵. Oktroisani ustav iz 1931. godine je, takođe, sadržao ovaj pasus.

---

¹⁹² AV F 81 Narodna uprava za BBB. Odsek za BBB Ministarstva prosvete 1919–1921, 305/1919.

¹⁹³ *Samouprava*, 25. januar 1922. U Jugoslaviji je procenat nepismenih bio vrlo visok još 20-ih godina. Nepismeno je bilo 51,5% stanovništva: u južnoj Srbiji 83,88%, Bosni i Hercegovini 80,55%, Crnoj Gori 65,91%, severnoj Srbiji 65,44%, Hrvatskoj – Slavoniji 32,10%, Vojvodini 23,3%, Sloveniji 8,85%. Živko Avramovski, nav. delo, 330 (izveštaj iz 1925).

¹⁹⁴ József Galántai, nav. delo, 80, 97–98.

¹⁹⁵ MOL K-26. 1921-XLI-6442. Ustav Kraljevine SHS, 16. odeljak.

Zakon o osnovnom školstvu Srbije iz 1904. godine sastojao se iz 89 članova, a njime je omogućeno besplatno, opšte i obavezno školovanje u trajanju od 4 godine. Mada se organizacioni sistem osnovnog školovanja bazirao na šest razreda, poslednje dve godine su bile fakultativne. Kao što smo već napomenuli, srpski zakon o osnovnom školstvu priznavao je samo državne i privatne škole, dakle ne i verske i opštinske. Narodno obrazovanje podrazumevalo je i zabavišta, osnovne škole, obrazovne institucije za nastavak školovanja i „ponavljačke“ škole. Građanske škole su, zajedno sa nastavnim kadrom, fuzionisane sa osnovnim školama. Nastavni plan za 5. i 6. razred odnosio se samo na zimske mesece, i to ako je u jednom razredu bilo 25 učenika. „Ponavljačke“ škole trajale su 2 godine, a obuhvatale su poljoprivredni, zanatski i trgovački smer. Završavanjem ove škole sticalo se pravo na dobrovoljno služenje vojske od godinu dana (u Mađarskoj je za to bila potrebna završena srednja škola). Zakon je veoma strogo propisivao i obavezno ustanovljavanje osnovnog školstva. Školsku opštinu je činio jedan grad, selo, više naselja ili salaša, a svako naselje je moralo pripadati određenoj školskoj opštini. Ukoliko je u opštini bilo 30 učenika, ona je morala da izgradi školu, obezbedi teren, odnosno pola hektara zemlje za baštu i dvorište, izgradi stan za učitelja i obezbedi sredstva za održavanje škole. Mada je narodno školovanje smatrano državnom obavezom, školska opština koja se nalazila na neprohodnom brdovitom terenu morala se brinuti o spavaonici, ručaonici i kuhinji za učenike. Obezbeđivanje ogreva za školu, pa i nastavnika i školske sluge je, takođe, bilo njena obaveza. Iako je na taj način obavezivala navedene opštine, država je bila dužna da pomaže siromašne opštine. Ona je mogla izvršiti eksproprijaciju terena, odrediti obavezu prinudnog rada za izgradnju škole, ali i obezbediti državni kredit ako je bilo potrebno. Interesantna je činjenica da je školovanje u gradovima bilo obavezno sa 7 godina, a u selima sa 8 godina.¹⁹⁶ Zbog velikih ratnih gubitaka, naročito na teritoriji Srbije (Srbija je izgubila 22,4% punoletnog muškog stanovništva), došlo je do dopune originalnog zakona, i to u delu koji se odnosio na nastavno osoblje. Redovni nastavnik mogao je da bude onaj ko je položio maturu u učiteljskoj školi i posle 2 godine rada u nastavi položio stručni ispit. Zbog nedostatka nastavnog osoblja, država je omogućavala rad i nastavnicima slovenskog porekla, kao i nastavnicima iz Mađarske, ako su položili diferencijalni ispit iz srpskog jezika, istorije slovenskih naroda, književnosti i geografije. Prema jednom savremenom zapisu, „srpska komisija za polaganje diferencijalnog ispita pokazala je vanredni humanizam u slučaju starih preuzetih mađarskih i nemačkih nastavnika, a ne kao nadobudne rumunske komisije u Erdelju i Banatu“.¹⁹⁷ Ona je morala biti popustljiva, tako da su kao nastavnici mogli biti angažovani i oni koji su jednu od „potpunih“ srednjih škola i viših devojačkih škola završili sa odličnim uspehom. Ovi nastavnici su primani u stalni radni odnos ukoliko su nakon

---

¹⁹⁶ MOL K-63. Küm. res. pol. 1928-16/3-320. József Berkes, Szerbia oktatásügye. In: *Az elszakított magyarság oktatásügye*. Budapest, 1927, 150–158, 161–171.

¹⁹⁷ MOL K-63. Küm. res. pol. 1928-16/3-320.

dve godine položili praktični ispit za nastavnike. Ako je škola u kojoj je radio bila zatvorena, nastavnik je, na osnovu navedenog zakona, mogao biti premešten. Za premeštaj u veće gradove čekalo se i šest godina, a nameštenje u Beogradu je mogao dobiti samo nastavnik koji je devet godina radio u provinciji.

Odredbe *Zakona o osnovnom školstvu Srbije*, na osnovu kojih je nastava izvođena u nacionalnom duhu, imale su teške posledice po Mađare. Tim odredbama je ukinut minimum nastave iz mađarske kulture i istorije. Izuzev plata nastavnika, troškovi škola su, kao što smo videli, padali na teret određenih opština. Dopuna ovog zakona iz 1919. godine odnosila se na obrazovanje manjina. Tamo gde su živele manjine uspostavljeni su *paralelni razredi*, s tim što je učenje srpskog jezika bilo obavezno. Na srpskom jeziku se izvodila nastava iz geografije i istorije. Nasuprot međunarodnim propisima, srpski zakon o osnovnom školstvu nije dozvoljavao osnivanje verskih i opštinskih škola. Mađari u Jugoslaviji su smatrali da je ovaj zakon o osnovnom školstvu najteža povreda njihovih manjinskih prava. Mađarska stranka je njegovu korekciju doživljavala kao svoj najvažniji zadatak. Stoga nije slučajno što je mađarska vodeća elita o strategiji zaštite manjina između dva svetska rata govorila da je „školsko-centrična“.

Srpski zakon o školstvu iz 1912. godine je u Vojvodini stupio na snagu 13. jula 1920. godine. Prema ovom zakonu, država je bila u obavezi da izdržava srednje škole čije je pohađanje bilo besplatno, kao i prva četiri razreda privatnih škola. Zakon je poznavao tri tipa škola: gimnaziju, realnu gimnaziju i realnu školu. Proces ujednačavanja jugoslovenskog školskog sistema bio je dugotrajan. Zato nije slučajno što je do usvajanja prvih jugoslovenskih zakona o nastavi u osnovnim i srednjim školama došlo nakon žestokih i višemesečnih parlamentarnih rasprava, koje su trajale do 1929. godine, odnosno tek za vreme diktature. Nasuprot jugoslovensko-rumunskom školskom sporazumu, koji je potpisan 1927. godine, sporazum između Mađarske i Jugoslavije nikad nije sklopljen.

Od leta 1919. godine mogli su se pisati „ratni izveštaji“ o školstvu u Delvideku, kako je navedeno u *Bačmeđei Naplou*. Cilj „frontalnog napada“ je bio suzbijanje mađarskog duha supremacije. U oktobru 1919. godine škole su podržavljene, čak i one u vlasništvu Srpske pravoslavne crkve. Vlasnici crkvenih i opštinskih škola morali su se izjasniti o tome da li državi predaju svoje škole u celosti, tj. sa svom njenom imovinom. Ako to nisu učinili, škole su gubile pravo na „otvorenost“, odnosno pravo na izdavanje svedočanstava o završenom razredu. Država nije finansirala njihove nastavnike i nastavnički zbor, a ukinuto je i pravo nastavnika na sledovanje ogreva. Ova uredba je postala izvor masovnih tragedija u teškim poratnim ekonomskim uslovima. Pre sklapanja mirovnog ugovora sa Mađarskom 1919. i 1920. godine, mađarska vlada je podsticala nastavnike, kao što je ranije činovnike, na odbijanje polaganja zakletve na vernost, što je povlačilo njihovo trenutno otpuštanje. Nove vlasti su tražile polaganje zakletve pozivajući se, što je paradoksalno, na XXVII član Aponjijejevog zakona. Različiti mađarski zakoni i pravne norme su samo postepeno mogli biti zamenjeni novim. Do zaključenja mirovnog ugovora nastavnici državnih škola su svoje prihode

dobijali iz Budimpešte, što je stvaralo velike teškoće. Godine 1919/1920. mesecima nisu dobijali plate i ostale prinadležnosti.¹⁹⁸ Eksproprijacija opštinskog i crkvenog poseda dovela je do toga da su mnogi osnivači škola bili primorani da svoje škole „ponude“ državi.

U početku je Odeljenje za školstvo Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju u mađarskim školama, učiteljima i nastavnicima tražilo one koji su odgovorni za nepolaganje zakletve na vernost i izvođenje nastave po mađarskom nastavnom planu, koji je bio u suprotnosti sa „nacionalnim duhom“ nove države. Protiv Ferenc Bitenbindera, nastavnika u Beloj Crkvi, pokrenut je disciplinski postupak u maju 1919. godine, jer je izjavio da ga je imenovala mađarska vlada, da je položio zakletvu na vernost mađarskoj državi, da nikakvu drugu zakletvu nije polagao, a prinadležnosti dobija od mađarske države i smatra da služenje drugoj državi, koja ima interese suprotne njegovim, nije u skladu sa njegovim ubeđenjem i zakletvom sve dok se pitanje teritorija ne razreši.¹⁹⁹ Iz sličnih razloga je otpušten i direktor Više trgovačke škole u Velikom Bečkereku Šandor Šimon, kao i dvojica nastavnika – Mihalj Perl i Aristid Gautir. U zapisniku sa disciplinskog postupka sprovedenog 19. februara 1920. godine možemo pročitati da direktor nije priznavao Narodnu upravu, odnosno nije je smatrao nadležnim organom, „jer on, kao činovnik mađarske države, ne može priznati tuđu vlast dok se Mađarska ne odrekne te svoje funkcije“. Školu nije hteo da preda novom direktoru Srbinu, pošto je to mogao učiniti samo „na osnovu uredbe mađarske države“. Međutim, u toku disciplinskog postupka je izjavio da će, ako se pitanje teritorija reši u korist Jugoslavije i on bude angažovan, „samovoljno pristupiti jugoslovenskoj službi i svojom obavezom će smatrati pokoravanje svakoj odredbi“.²⁰⁰ Direktor vršačke srpske gimnazije je iz sličnih razloga prijavio direktora tamošnje mađarske gimnazije – Alajoša Pongraca. U pismu Odeljenja za školstvo Narodne uprave možemo pročitati da zgradu mađarske gimnazije, koja je bila u vlasništvu grada, Pongrac nije hteo predati srpskoj gimnaziji jer je u vlasništvu mađarske države bilo sve što se u njoj nalazilo, a on je bio spreman na to da se, pošto su se još vodili mirovni pregovori i nije odlučeno kome će grad pripasti, „samo uz upotrebu sile pokori novoj vlasti“.²⁰¹

Jedan od načina preuzimanja vlasti bilo je uvođenje dvojnog upravljanja: na čelu završnih razreda, u kojima je nastava vođena na mađarskom jeziku, bio je stari upravnik, a na čelo novih razreda, u kojima se učilo na državnom jeziku, postavljen je direktor slovenskog porekla. Ova odluka je bila izvor brojnih incidenata. Tako je, na primer, direktor mađarske Građanske škole u Kovinu Odeljenju za školstvo Narodne uprave uložio žalbu na to što je novoimenovani srpski direktor, „vrlo jednostavna ličnost“, potpuno preuzeo finansije škole, što mu pregleda

---

¹⁹⁸ AV F 81 5926/1919, 13 504/1919, 501/1920, 397/1920. Ukoliko su osnivači škole dali izjavu u korist države, plate učitelja i nastavnika preuzela je jugoslovenska država.

¹⁹⁹ AV F 81 3438/1919.

²⁰⁰ Isto, 6200/1920.

²⁰¹ Isto, 6693, 7695/1919.

poštu, što ga je „izgurao“ iz kancelarije i što mu upućuje „uvredljive“ izraze na račun nacionalnosti.²⁰²

Školski nadzornici su nastojali da „mađarski duh“, koji su uglavnom ocenjivali kao antidržavni, iskorene iz škola sa mađarskim nastavnim jezikom. Nastavnika subotičke Velike gimnazije Zoltana Revfija je subotički bunjevački list *Neven*, koji je sebe nazivao „glasom slobode i narodnog jedinstva“, javno napao jer je 15. marta na času mađarske književnosti čitao dela Bajrona (!) i Ferenc Rakocija. U somborskoj katoličkoj osnovnoj i samostanskoj školi je izvršen inspekcijski nadzor, pošto se u njoj još uvek učilo o mađarskim kraljevima, a ne o kralju Petru I. Inspekcija je tada kao zamerku iznela činjenicu da su u starim udžbenicima samo precrtni „pasusi napisani u mađarskom duhu“, te su oni i dalje bili čitljivi. Nastavnik Građanske škole u Adi je ukoren zbog toga što je držao predavanja o pesništvu Mihalja Verešmartija, u čijim pesmama, po oceni nadzornika, „nije teško primetiti antidržavnu tendenciju“.²⁰³

Razmišljajući o nastavnom jeziku u osnovnim školama, osnivač Srpske radikalne stranke u Ugarskoj, Jaša Tomić, koji je bio razočaran novom državom, u *Zastavi* je pisao o tome da država „mora da ceni sve ono što krasi jedan narod“, a pre svega jezik, jer je, još u mađarsko vreme, naučio „da se znanje izistinski može preneti samo na maternjem jeziku, a to je i državni interes“. Iako je odrastao u toj istoj „mađarskoj eri“, dr Milan Petrović, rukovodilac Odeljenja za školstvo Narodne uprave, strogo je zabranio nastavnicima da „ma po koju cenu, učenike gimnazija čiji je maternji jezik mađarski primaju na individualnu nastavu“²⁰⁴, bez obzira na to što je Odeljenje, kao što smo već naveli, u svojoj odluci od 26. novembra 1918. godine izričito dozvolilo da se nastava i dalje izvodi na jezicima manjina. Tako su učenici završnih odeljenja gimnazije u Velikoj Kikindi bili primorani da u leto 1919. godine pređu u Segedin, gde su maturirali, jer su im srpske vlasti, zbog „nepatriotskog“ ponašanja nastavnika, zabranile da završni ispit polažu u svojoj školi.²⁰⁵

Mesne vlasti i Ministarstvo unutrašnjih poslova su posebnu pažnju posvetili onim učenicima iz Delvideka koji su se legalno školovali u Mađarskoj. Tako je komandant senčanske policije učenicima koji su došli na zimski raspust uveo obavezu javljanja 4 puta dnevno, uz ne baš prijateljski komentar: „Šta vi tu tražite, vi Hortijevi psi, u Jugoslaviji? Ja ću vam pokazati da ovde nećete provesti 14 dana.“²⁰⁶ S obzirom na sporadične incidente, Ministarstvo spoljnih poslova je zatražilo od TESZK-a da učenike iz Delvideka koji putuju kući upozori na to da se „suzdrže svakog ponašanja ili izjava koje mogu zasmetati tamošnjim vlastima“.²⁰⁷

²⁰² Isto, 12 758/1920.

²⁰³ Isto, 12 669/1919, 388, 7696/1920.

²⁰⁴ *Zastava*, 1. januar 1919. AV F. 81. 13 410/1919.

²⁰⁵ MOL K-26. ME 1921-XLI-5280, 6777.

²⁰⁶ MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1923-R-103.

²⁰⁷ MOL K-26 ME 1922-I. biz. 247.

Jedan od najpoznatijih poteza jugoslovenskog školstva se, bez dvojbe, vezuje za ime ministra obrazovanja Svetozara Pribičevića. Juna 1920. godine deca su, prema tzv. Uredbi o analizi porekla imena, upisivana u škole na osnovu *imena* roditelja, deda i baba. Deca su upisivana u škole sa nastavom na slovenskim jezicima, iako nisu znala srpskohrvatski jezik. Ovom uredbom je zabranjeno upisivanje nemačke i jevrejske dece u mađarska odeljenja. Upis se vršio u službenim prostorijama, a učenike je, na osnovu imena, raspoređivao poverljivi nastavnik slovenskog porekla, koga je imenovalo gradsko ili seosko poglavarstvo.²⁰⁸ Uvođenje *analize imena* opravdavano je željom da se iskoreni i zaustavi dotadašnja mađarizacija i postigne kulturna nacionalizacija Vojvodine. Slovenima nisu bili proglašavani samo nosioci prezimena Miletić, Vukmanović, Šinković, nego i oni sa prezimenom Horvat ili Rac²⁰⁹, jer su ta prezimena ukazivala na ranije poreklo njihovih nosilaca. Kao dopuna *analizi imena*, godine 1925. je doneta ministarska uredba kojom je državnim službenicima zabranjeno da svoju decu upisuju u škole u kojima se nastava ne izvodi na državnom jeziku. Ova uredba je bila na snazi od 1936. do 1938., s tim što je od 1932. godine upis u školu vršen na osnovu prezimena oca, tačnije na osnovu očevog imena.

U avgustu 1920. godine ukinute su mađarske srednje škole. Umesto njih, u školama sa nastavom na srpskohrvatskom jeziku mogli su biti formirani paralelni razredi – sa nastavom na mađarskom jeziku. Nastavnici u mađarskim školama su 1920. godine dobili rok od dve godine da polože ispit iz državnog jezika. Ukoliko to ne bi učinili, čekalo ih je otpuštanje. Mađarska vlada je uložila veliki trud u to da materijalnom podrškom, ako ničim drugim, bar uspori ukidanje mađarskog školskog sistema u Delvideku. Jugoslavija je, ipak, uspela da do kraja 20-ih godina slomi predratni školski sistem. Mada nisu baš validni svi podaci do kojih smo došli, mislimo da se podaci Ministarstva spoljnih poslova koji su pripremljeni za mirovne pregovore 1946. godine mogu upotrebiti. Po tim podacima, na teritorijama koje su 1918. godine pripale Jugoslaviji, ne računajući Hrvatsku, bilo je 897 osnovnih škola, odnosno 266 državnih i 631 verskih škola. Škola sa nastavom na srpskom jeziku bilo je 179. Od 71 srednje škole 2 su bile trgovačke, 3 poljoprivredne, 1 gimnazija sa nastavom na srpskom jeziku i 1 sa nastavom na nemačkom jeziku. Do sredine 20-ih godina radile su 2 mađarske srednje škole – 1 gimnazija sa 8 razreda (u Subotici) i jedna sa 4 razreda (u Senti). Po nekim podacima, nastavu na maternjem jeziku pohađalo je 14,5% mađarskih srednjoškolaca.²¹⁰ Na teritoriji Dunavske banovine je, po jugoslovenskim podacima, u januaru 1930. godine bilo 1.376 nižih škola, sa 4.233 odeljenja. U 2.931 odeljenju nastava je izvođena na državnom jeziku, u 546 odeljenja na nemačkom jeziku, u 528 na mađarskom, u 121 odeljenju na slovačkom, u 89 odeljenja na rumunskom, a u

²⁰⁸ AV F 81 470. 11 985/1920.

²⁰⁹ József Pálinkás, *Walter magistertől a tudományegyetemig*. Újvidék, 1994, 118. Po pojedinim podacima, *Uredba o analizi imena* povučena je 1927. godine.

²¹⁰ MOL Filmtár 12 488. 16. cím, 12 486. 211 cím.

18 na rusinskom jeziku.²¹¹ Broj mađarskih nastavnika u osnovnim školama je, takođe, drastično opao. Pre rata su radila 1.832 nastavnika, do 1923. godine 650, a 1941. godine samo 250 nastavnika. U Baranji nije ostala nijedna mađarska škola, a u Hrvatskoj i Bosni je rasformirana veoma dobra školska mreža, koja je osmišljena u okviru Julijanskog pokreta i Mađarske državne železnice. Nakon osnivanja Hrvatske banovine dozvoljeno je otvaranje 6 odeljenja sa nastavom na mađarskom jeziku, a za vreme ustaške Nezavisne Države Hrvatske nije radila nijedna mađarska škola.²¹²

Pošto je Učiteljska škola u Subotici ukinuta 1919. godine, a nastava u beogradskoj Učiteljskoj školi je započeta tek 1932. godine, ozbiljan problem predstavljao je učiteljski podmladak. Pored najvećih napora Mađara, do vraćanja Učiteljske škole u Suboticu nije došlo, s obzirom na to da je Subotica, zbog svog nacionalnog sastava i geografskog položaja, uvek zauzimala istaknuto mesto u obrazovnoj politici vladajućih krugova, a, s druge strane, učiteljska škola na mađarskom jeziku predstavljala je opasnost za državu i srpski interes.²¹³

Kao samostalna institucija, Nemačka učiteljska škola osnovana je krajem 20-ih godina u Vrbasu. Internat je finansiran pomoću nemačkih priloga, a nastavnički kadar je bio isključivo nemačkog porekla. Mađarska učiteljska škola počela je da radi kao odeljenje beogradske učiteljske škole. Internat nije finansiran iz mađarskih donacija, nego iz budžeta TESZK-a, što se može tumačiti različitim društvenom strukturom, ekonomskim položajem i kulturnom zaostavštinom. Katolička crkva je u tajnosti stipendirala uglavnom siromašne učenike ove škole. Broj učitelja koji su završili Mađarsku učiteljsku školu se, verovatno, kretao između 250 i 300. Na južnim teritorijama ni ranije nije bilo univerziteta, te je jedan deo mađarskih intelektualaca i dalje pohađao univerzitete u Mađarskoj, što je mađarska vlada podupirala preko Društva svetog Gelerta. Pošto je diplome stečene u Mađarskoj jugoslovenska država vrlo retko nostrifikovala, uz polaganje diferencijalnih ispita, većina je bila primorana da pohađa jugoslovenske univerzitete. Na univerzitetima i višim školama u Zagrebu, Beogradu i Subotici je između dva svetska rata diplome steklo samo oko 500 Mađara. Polovina tih diploma dobijena je u Zagrebu. To su uglavnom bile diplome katoličkih sveštenika, pravnika i farmaceuta. Po Đerđu Šagiju, predsedniku Kulturnog saveza mađarskih studenata, od mađarskih studenata koji su između 1924. i 1937. godine pohađali Zagrebačko sveučilište 75 je dobilo diplomu katoličkog sveštenika, 60 diplomu pravnika, 52 diplomu farmaceuta, 22 diplomu lekara, 10 diplomu nastavnika, 6 diplomu inže-

---

²¹¹ AV F 126 Kraljevska banska uprava Dunavske banovine II Upravno odeljenje. 30 236/1930.

²¹² MOL Filmtár 12 486. 210. cím. Julijanski pokret i Mađarske državne železnice održavali su 88 mađarskih škola: 59 katoličkih i 17 reformatskih škola. Državne železnice vodile su brigu o 12 škola. O tom pitanju opširnije videti u: Bernics Ferenc, nav. delo, 31, 40, 59.

²¹³ AV F 81. 20 742/1920.

njera, 1 diplomu hemičara i 1 diplomu veterinara, dok je sa Beogradskog univerziteta izašlo 10 nastavnika, 8 lekara i 7 inženjera, a u inostranstvu se školovalo 15 reformatških sveštenika. Prema Šagijevim podacima, među 17.300 upisanih studenata bilo je oko 300 Mađara. Sa ovim podacima se uglavnom podudaraju podaci Janoša Čuke.²¹⁴

S obzirom na evidentno propadanje mađarskog školstva, razumljivo je što su Mađarska stranka i mađarska kulturna društva veliku pažnju posvetili organizovanju kurseva za opismenjavanje. U Banatu su nedostatak nastave vezane za nacionalnu istoriju i geografiju nastojali nadomestiti²¹⁵ organizovanjem narodnih univerziteta.

Ustav Jugoslavije je srpskohrvatski i slovenački jezik deklarirao kao državne jezike. Mada je do kraja 30-ih godina privrženost državnom jeziku slabila, u službenim prostorijama i železničkim stanicama je visio natpis: „Govori državnim jezikom!“ Upotreba mađarskog jezika svedena je na tri sfere: osnovne škole do četvrtog razreda, kulturno-umetnička i prosvetna društva i privatnu sferu. Zato je u Jugoslaviji, pored udruženja, značajnu ulogu, kada je u pitanju očuvanje jezika, dobila mađarska štampa. Za mađarske listove je, naročito u prvom periodu okupacije i u vreme diktature, veliku opasnost predstavljala činjenica da mogu biti zabranjeni, a najviše bi ih pogodilo kada ne bi mogli obezbediti sredstva za izlaženje. U periodu parlamentarizma, ali i kasnije, dnevni listovi su verno slikali političku podeljenost Mađara u Jugoslaviji. List sa najvećim tiražom (18–22 hiljade), a ujedno i najkvalitetniji dnevni list bio je *Bačmeđei Naplo*, osnovan 1899. godine. On je izdavan u Subotici, a okupljao je oktobrističke emigrante. Sa unutrašnjom konsolidacijom Mađarske i promenom jugoslovenskog političkog kursa u pravcu pomaganja oktobrista postepeno je gubio kritičku notu prema Mađarskoj i do kraja 20-ih godina sve manje je kritikovao delovanje Mađarske stranke. Kao protivteža *Naplou*, prvi broj *Hirlapa*, koji je, takođe, izlazio u Subotici, pojavio se 6. decembra 1921. godine, i to uz značajnu potporu mađarske vlade. Nakon osnivanja Mađarske stranke, *Hirlap* je važio za poluzvanično stranačko glasilo. Uz mađarsku podršku, u Novom Sadu je izlazio list *Delbačka (Reggeli Újság)*, i to u oko 3.000 primeraka. Ovaj list se deklarirao kao borbeni hrišćanski list. Od kraja 30-ih godina se najpre u Novom Sadu, a zatim u Zagrebu pojavio list, tj. nedeljnik koji je pripadao krugu Ivana Nađa – *Narod (A Nép)*. Staro zvanično glasilo torontalske županije *Torontal (Híradó)*, osnovano 1871. godine, nastojalo je da, u skladu sa banatskim običajima, zastupa interese manjine ujednačenim stavom, a njegov vlasnik je bio blizak Varadijevom krugu. Tokom 20-ih godina je imao tiraž 3–4 hiljade. Po nepotpunim podacima Jugoslovenskog presbiroa, početkom 30-ih godina je izlazilo 29 listova na mađarskom jeziku: 5 dnevnih listo-

²¹⁴ MO Filmtár 12 486.210 cím. János Csuka, nav. delo, 398. János Csuka, *Kisebbségi sorsban, A délvidéki magyarság húsz éve (1920–1940)*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996, 15–16. MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1939-R-20 429.

²¹⁵ AV F 126 II. 21 140/1930.

va, 11 nedeljnika i 13 povremenih publikacija i časopisa.²¹⁶ Po drugim izvorima, na mađarskom jeziku su izlazila 44 lista književnog, privrednog, sindikalnog, političkog, sportskog i verskog karaktera. Prema tim izvorima, bilo je 5 dnevnih listova i 11 nedeljnika, a ostali su bili mesečnici, periodična izdanja i časopisi. Od književnih listova ćemo pomenuti časopis *Kalanda* osnovan 1932. godine. Ovaj časopis danas ima književnoistorijski značaj. Pokrenut sa pozicija univerzalnog „kulturnog mađarstva“, on je tražio put vojvođanske književnosti – manjinske književnosti i književnosti „lokalne boje“, kao i časopis *Hid*, koji je kao levičarski časopis pokrenut 1934. godine, a i danas postoji. *Hid* je tražio odgovore na pitanja vezana za mađarsku manjinu: „Da li manjina predstavlja celinu, ili se deli na klase, kao i društvo većinskog naroda?“ Odgovor na ovo pitanje pronašao je u „stvaranju novog manjinskog duha“, koji bi stajao na osnovama „društvenog ujedinjenja klasa koje su bauljale odvojeno, a koje su imale isti društveni interes i bile upućene jedne na druge“.²¹⁷ Promenu naziva dnevnih listova trebalo je izvršiti 1929. godine. Trebalo je izbegavati nazive koji bi upućivali na „plemensku razdvojenost“, ili na nekadašnju administrativnu jedinicu, ili geografski pojam (Bačka, Torontal itd.).

Ukidanje unošenja listova iz Mađarske verno je oslikavalo odnose dveju država. Za vreme diktature i atentata u Marselju bili su zabranjeni svi listovi, mada se i dozvola za uvoz dnevnih listova neprestano menjala. Stalno pravno rešenje za uvoz knjiga nije postojalo. Iako uvoz nikada nije bio formalno zabranjen, knjige su cenzurisane pre isporuke. Međutim, uvoz udžbenika i molitvenika je, zbog mađarske molitve *Verujem u Boga*, bio zabranjen.²¹⁸ Društvo svetog Gelerta je zabranu uvoza udžbenika zaobilazio tako što je korice švercovanih knjiga menjalo u nekoj od štamparija čiji je vlasnik bio Mađar. Samostalnih izdavača nije bilo. Izdavanje knjiga vezanih za lepu književnost bilo je rezultat poštovanosti pojedinaca ili poslovnog dogovora. Projekcije filmova sa mađarskim titlom zabranjene su 1929. godine.²¹⁹

Pitanje obrazovanja regulisano je srpskim zakonima i sa više od dvesta (!) ministarskih uredbi. Do 1926. godine je, na preporuku Visokog saveta za školstvo, načinjen jedinstveni predlog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju. On, međutim, nije prihvaćen ni posle nekoliko pokušaja, zbog srpsko-hrvatskih

---

²¹⁶ Šandor Mesaroš, nav. delo, 367–371. Tibor Kolozsi, *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Újvidék, 1979. Hornyik Miklós, *A Délbácska története*. Újvidék, 1985.

²¹⁷ Iz časopisa *Hid* (1939) citira: István Szeli, *A magyar kultúra útjai Jugoszláviában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 51. O tome još videti u: Zoltán Csuka, *A viszsztatért Délvidék*. Budapest, 1941, 227–238. Imre Bori, *Irodalmunk évszázadai*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975, 132–134, 149–151.

²¹⁸ MOL K-28. Kisebbségi o. 1937-R-16 317. Pre atentata u Marselju su bila dozvoljena četiri dnevna lista: *Magyar Hírlap*, *Esti Kurír*, *Az Est*, *Népszava*. Međutim, pretplatiti se moglo samo na *Színházi Élet*, *Nyugat*, *Új Idők* i *Rádió Újság*.

²¹⁹ AV F 126 II. 17 913/1930.

nesuglasica i sve češćeg onemogućavanja rada skupštine. Poslednji pokušaj da predlog ovog zakona uđe u skupštinsku proceduru, i to po ubrzanom postupku, učinila je vlada Antona Korošca u novembru 1928. godine, ali bezuspešno. Kao i u drugim slučajevima, do uvođenja školskih zakona došlo je u decembru 1929. godine, nakon zavođenja diktature, i to u formi kraljevskog dekreta. Najveća novina *Zakona o osnovnom školstvu* bilo je uvođenje osmogodišnjeg školovanja, što se u Mađarskoj dogodilo tek 1940. godine, ali do realizacije te odluke nije došlo zbog izbijanja rata. Kada je bilo u pitanju obrazovanje manjina, zakon nije sadržavao tako moderne elemente.

Nakon sprovođenja jedne analize, mađarsko Ministarstvo spoljnih poslova je, s pravom, zaključilo da su *Zakonom o osnovnom školstvu* ozvaničene one uredbe koje su u poslednjih 10 godina uvedene kao antimanjinske.²²⁰

Iako je bio obiman i dugo pripreman, ovaj zakon nije direktno obezbeđivao izvođenje nastave na maternjem jeziku, nego je njime predviđeno da se, uz dozvolu ministra prosvete i na njegov zahtev, nastava u nižim razredima državnih škola koje se nalaze u mestima „gde žive pripadnici drugih rasa“, i to „u broju dostojnom spomena“, može izvoditi i na maternjem jeziku, „bez obzira na 'nacionalne' predmete (državni jezik, geografiju i istoriju), koji se uvek predaju na državnom jeziku“.²²¹ U četiri viša razreda se, po ovom zakonu, nastava morala izvoditi na državnom jeziku, a maternji jezik učenika je bio obavezan predmet. Na zahtev roditelja, ministar je mogao odobriti i otvaranje novih odeljenja za manjine. Nakon stupanja na snagu ovog zakona, roditelji su samo u dva slučaja tražili da se otvore nova odeljenja na mađarskom jeziku – u Mokrinu i Bočaru u Banatu, ali su njihovi zahtevi bili odbijeni. Oni su pozivani u kancelariju beležnika, gde su morali potpisati posebne zahteve sa taksenim markama, dok im je beležnik dao do znanja „da neće biti dobro“ ako budu insistirali na njihovom ostvarivanju.²²² Autor opširne studije o stanju školstva u Jugoslaviji, koja je pisana za Ministarstvo spoljnih poslova Mađarske, s pravom je zaključio: „Mada je odluka o unifikaciji školskog sistema pozitivna, pri njenoj realizaciji je učinjena velika greška: kulture koje su priključene Srbiji, a koje su prilično različite i koje su dostigle stepen evropske kulture nastoje da se u verskom, nacionalnom i drugom smislu uklope u nedozrelu srbističku i balkansku uniformnost. U tezu da je uniformizam koji je bio dobar za homogenu Srbiju u isto vreme bio dobar i za heterogenu državu kao što je Država SHS ne može se poverovati. Jedino rešenje bi moglo biti udruživanje na celoj teritoriji države i razvijanje već postojećeg školskog sistema. Međutim, za to je potrebno manje politike, a više kulture.“²²³

²²⁰ MOL K-107. Nemzetek Szövetsége, 16/7. 1928. nov. 23-ei jelentés. 52. d.

²²¹ MOL K-63. Küm. res. pol. 1928-16/3-320.

²²² Prokopy Imre, A jugoszláviai magyar kisebbség védelmében a népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa. In: *A visszatért Délvidék*. 73–74.

²²³ MOL K-63, Küm. res. pol. 1928-16/3-320.

Novi zakon je dozvoljavao i osnivanje privatnih škola, ali ne i manjinskih, verskih i opštinskih. Funkcionisanje privatnih škola vezao je za uslove koji se nisu mogli ispuniti, te ih ni manjine nisu mogle realizovati. Ministar obrazovanja mogao je dati primedbu na svaku stavku budžeta privatnih škola, pa su one morale biti materijalno obezbeđene. Te škole bi morale da rade po nastavnim planovima po kojima su radile i državne. Nastavnici su bili u obavezi da polože ispit iz poznavanja državnog jezika, geografije i jugoslovenske istorije, a ispit je mogao biti obavljen samo u prisustvu državnog poverenika.

Zakon o srednjem obrazovanju razlikovao je osmogodišnju potpunu školu i šestogodišnju i četvorogodišnju nepotpunu srednju školu, a favorizovao je gimnaziju, realnu gimnaziju i realnu školu. Nova srednja škola mogla je biti otvorena samo ukazom kralja. Privatne srednje škole nisu imale pravo javnosti a njihovi učenici su maturu mogli polagati samo u državnim školama, i to uz posebnu taksu za ispit. *Zakon* je omogućavao koedukaciju u svim razredima gimnazije, dok je to ranije bilo moguće samo u nižim razredima. Za razliku od ranije prakse, njime je prošireno polje delovanja srednjih škola koje nisu bile u državnim rukama. Srezovi, gradovi, privatna lica i udruženja su stekla pravo na održavanje srednjih škola iz sopstvenih prihoda, odnosno bili su obavezni da svojim nastavnicima obezbede istu platu i penziju koju su imali nastavnici u državnim školama. Za Mađare iz Delvideka je ovaj zakon došao kasno, jer su njihove podržavljene škole mogle biti vraćene samo uz veliku materijalnu potporu. Do navedene promene je, pre svega, došlo zbog toga što je Beograd morao prihvatiti činjenicu da su škole Slovenaca, Hrvata i Dalmatinaca bile na opštinskom, a ne na državnom budžetu. Tako je ozakonjena realna situacija. Od brojnih odredbi zakona trebalo bi još pomenuti onu koja se odnosila na mogućnost besplatnog klimatskog lečenja siromašne dece, čije je troškove snosila država.²²⁴

Celokupna zajednica Mađara u Jugoslaviji tada je raspolagala jednom osmogodišnjom, odnosno jednom potpunom srednjom školom (Subotica) i jednim nepotpunim, četvorogodišnjim odeljenjem (Senta). Izvođenje nastave na mađarskom jeziku u tim školama činila je iluzornim činjenica da nije bilo dovoljno nastavnika koji su znali mađarski jezik. Pitanje obrazovanja pomenutih nastavnika nije bilo rešeno. Ni na jednom univerzitetu u Jugoslaviji nije postojala katedra za mađarski jezik, pa čak ni lektorat.

U apelu koju je 25. juna 1930. godine uputio Društvu naroda, Prokopi je, pozivajući se na zvanične jugoslovenske podatke, tvrdio da je od 40 hiljada Belorusa 2.527 učenika imalo mogućnost da se obrazuje na svom maternjem jeziku – u 12 samostalnih gimnazija sa ruskim nastavnim jezikom, dok je Mađara bilo oko pola miliona, a u mađarskim odeljenjima se školovalo 1.008 učenika. Po istom izveštaju, u slučaju slovenske populacije, na svakih 130 stanovnika bio je jedan učenik gimnazije, dok je u slučaju mađarske populacije na svakih 500 stanovnika

---

²²⁴ Isto. Mol K-64. Küm. res. pol. 1928-16-685, 686.

dolazio jedan srednjoškolac.²²⁵ Mada je imao moderne elemente, jugoslovenski školski sistem nije doprineo modernizaciji društva Mađara u Delvideku i snažnijem razvoju učenog srednjeg sloja. Obrazovna politika ostala je uskogruda kada je bilo u pitanju obrazovanje manjina.

Privredna situacija

Osim zbog privredne krize koja je pogodila celokupnu ekonomiju države (pad proizvodnje, nedostatak robe, prekid trgovačkih veza, rekviriranje, inflacija, uvođenje nove valute) Delvidek je u posleratnim godinama došao u veoma tešku situaciju zbog ekonomske politike Beograda. Takva ekonomska politika vođena je u skladu sa dva raspoznatljiva cilja: teret rekonstrukcije ekonomije Srbije sa velikim ratnim gubicima trebalo je prebaciti na Delvidek, kako bi on bio nosilac takve ekonomske politike, kao i razbijanje privredne dominacije Mađara, ili, kako je tada govoreno, sprovođenje nacionalizacije privrednog života.

Jedna od prvih mera Narodne uprave nakon okupacije bila je zaplena „strane imovine“ i nacionalizacija. Do 1922. godine su zatvoreni skoro svi novčani zavodi i preduzeća koji su bili u mađarskim rukama. To je, sa jedne strane, izvedeno tako što je imovina onih koji nisu bili stanovnici okupirane teritorije odmah zaplenjena, a domaći mađarski vlasnici su – na osnovu propisa koji je do danas nepoznat – primorani da u uprave preduzeća i novčanih zavoda uključe poverljive srpske ličnosti. Ako bi to odbili, na čelo preduzeća je, o njihovom trošku, postavljan državni poverenik.²²⁶ Tada je propisano i to da se prilikom sklapanja poslova obavezno upotrebljava srpski jezik, tako da su mnogi morali zapošljavati Srbe. Akcionarska društva u rukama mađarskih vlasnika mogla su da izvrše dokapitalizaciju samo ukoliko je većina deonica bila u slovenskim rukama. Zanat-ske komore su raspuštene, te je moralo biti izabrano novo rukovodstvo i određeno je ko može da bude zaposlen. Pored podrške Budimpešte, do kraja 20-ih godina je propalo ili dospelo u slovenske ruke 168 banaka, filijala ili kreditnih zavoda koje su bile u mađarskom vlasništvu. Tome nije doprinela samo privredna recesija i nacionalizacija već i činjenica da je većina sa demarkacionom linijom i novom granicom ostala bez prvobitnih veza sa bečkim i budimpeštanskim centralama. Opštinski kreditni zavodi, kojih je na teritoriji Bačke, Banata i Baranje u početku bilo 150, priključili su se Centralnom kreditnom zavodu Torontalske županije

TKH. Priključenje im je omogućeno time što je, na osnovu političke odluke, Državna trgovačka i kreditna banka ovlasila TKH da može primati njihova po-

---

²²⁵ MOL K-107. Društvo naroda, 130-16/7-2239.

²²⁶ MOL K-437. 1922-8-732, 532.

traživanja. Ova odluka nije imala očekivani efekat, te je 20-ih godina spašeno 80 starih mađarskih kreditnih zavoda. Uprkos tome, njihove novčane teškoće nisu se mogle trajno rešiti, kao u slučaju nemačkih kreditnih zavoda. Zbog teške finansijske situacije u kojoj se država nalazila krajem 20-ih godina, mađarska vlada nije mogla obezbediti „spasonosnih“ 30 miliona, a 1930. godine je prestala da pomaže kreditne zavode.²²⁷ Finansijske teškoće nisu pogodile samo manjine u Jugoslaviji. U periodu velike krize naglo su skočile bankarske kamate, te su se smanjile mogućnosti kreditiranja, a zelenaška kamata je porasla.

Shodno obećanjima datim u toku rata, Država SHS je već početkom 1919. godine, odnosno pre odluka koje su se odnosile na državnopravni status teritorija, započela sprovođenje agrarne reforme. Na osnovu proglašenja regenta Aleksandra od 6. januara 1919. godine – kojim je proklamovano „pravedno“ rešenje agrarnog pitanja, ukidanje zaostalog kmetovskog sistema i obećano ukidanje veleposeda – ona je 25–27. februara obelodanila svoje uredbe za agrarnu reformu. Vojska je već tada, tj. pre donošenja uredbi započela rekviriranje poseda katoličke crkve, a posed od 110 hiljada hektara Fridriha Habzburškog u Baranji stavljen je pod sekvistar, zajedno sa šećeranom koja se nalazila na tom posedu. Sličnu sudbinu doživeli su i posedi mađarskih banaka i udruženja.²²⁸ Agrarna reforma koja je imala za cilj ujedinjavanje strukture poljoprivredne i nastojanje da se sitnoposednička srbijanska struktura uvede na celoj teritoriji države, ali je ona od samog početka imala jaku nacionalističku tendenciju, iako uredbe nisu sadržavale odredbe protiv manjina. Pošto su do zemlje mogli doći samo građani sa državljanstvom, Mađari su, zbog mogućnosti optiranja, time već bili isključeni iz kruga interesenata.

Posedovni odnosi u Bačkoj i Banatu imali su svojstvenu podvojenost: s jedne strane, dominaciju mađarskog, odnosno mađarskog i nemačkog veleposeda u Banatu, a, s druge, prilično visok procenat mađarskih bezemljaša u Bačkoj i Banatu, među agrarnom populacijom. Prvobitna uredba odnosila se na veleposede iznad 200 katastarskih jutara, ali je, u zavisnosti od lokalnih prilika, omogućavala i eksproprijaciju veleposeda između 100 i 500 katastarskih jutara. Po tom sistemu, agrarnom reformom u Bačkoj obuhvaćeno je 410 veleposeda, odnosno 42,55% opštinskog poseda, 39,86% privatnog i 8,3% crkvenog. Ostali poseđi su, u srazmeri 4:1, bili u vlasništvu mađarske države, gradova, zadruga, banaka i

---

²²⁷ MOL K-437. 1928-5-262. Nemački kreditni zavodi su 1923. godine oformili svoju banatsku centralu – Agrariju.

²²⁸ O agrarnoj reformi videti u: Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941*. Sarajevo, 1958. Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941*. Novi Sad, 1968. *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu*. Novi Sad, 1972. U vezi sa nacionalizacijom svog imanja nadvojvoda Fridrih se obratio Međunarodnom sudu u Hagu, tražeći pravo na vraćanje na svoje posede. Živko Avramovski, nav. delo, knj. I 514, 606–607, 659 (izveštaj iz 1928; izveštaj iz 1929; izveštaj iz 1930). Ilona Bodonyi, *Idők szorításában. A magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1938 között*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002, 185–189.

fondacija. Od privatnih poseda koje su obuhvaćeni agrarnom reformom 48,62% bilo je u mađarskim rukama, 21,67% u nemačkim, 8,39% u srpskim, 7,76% u jevrejskim, dok su ostali vlasnici bili Italijani (6,87%), Hrvati (6,63%), Rumuni (0,06%).²²⁹ Iz ekonomskih razloga, u julu 1919. godine je doneta *Uredba za zabranu otuđivanja veleposeda i stavljanja pod teret*, a u Vojvodini, koja je imala razvijenu poljoprivredu, agrarnom reformom je obuhvaćena veća teritorija. Tako su pod udar ove reforme pali posedi veći od 300 katastarskih jutara oranice ili 500 katastarskih jutara ostalog zemljišta. Stoga je u Vojvodini značajno opala veličina teritorije koja je bila pod udarom agrarne reforme. Prvobitno je agrarnom reformom bila obuhvaćena teritorija od 942.969 katastarskih jutara (542.646 hektara), od kojih je 336.886 kat. jutara (193.854 hektara) dobilo 90.505 interesenata, odnosno podeljeno je 35,8% raspoloživog zemljišta. Preostala zemlja ostala je u rukama dotadašnjih vlasnika.

Agrarna reforma se prvobitno odnosila na deo veleposeda od 100 do 500 hektara, a kasnije je taj deo uvećan -- od 174 do 869 hektara. Lokalni interesenti imali su 173.824 katastarska jutra, odnosno prosečno nepuna 3 katastarska jutra. Jugoslovenski kolonisti dobili su 7, a dobrovoljci 8 kat. jutara. Kolonisti i dobrovoljci dugo su bili oslobođeni poreza, a kasnije su uživali i različite olakšice. Za nabavku alata i neophodnih sredstava dobili su ozbiljnu državnu pomoć. Ratni dobrovoljci iz pasivnih krajeva Srbije, Crne Gore i Bosne naseljeni su u Vojvodinu. Mađarski i nemački bezemljaši uopšte nisu dobili zemlju. Mada o raspoređivanju obradivog zemljišta na osnovu nacionalnosti raspoložemo sa vrlo različitim podacima, jugoslovenska istoriografija je prihvatila podatke po kojima je 60% mađarskih seljaka u Banatu imalo pravo na dobijanje zemlje, a od 57.631 bezemljaša u Bačkoj Mađara je bilo 41,41% (23.863). Na osnovu uredbi, zemlju je s pravom očekivao i onaj deo mađarskog seljaštva koji je posedovao 1–10 katastarskih jutara. U Bačkoj je zemlju te veličine imalo 28.297 posednika, a od tih teritorija je 35,26% bilo u mađarskim rukama.²³⁰

Ako želimo da sumiramo uticaj agrarne reforme na posedovne odnose Mađara, moramo navesti sledeće podatke: kao što smo u više navrata napomenuli, mađarski interesenti ili interesenti neslovenskog porekla (Nemci, Albanci) uopšte nisu dobili zemlju. Od 14 miliona hektara obradive površine u Jugoslaviji 2,5 miliona hektara promenilo je vlasnike, što je 17,8%. Najviše zemlje podeljeno je u Bosni -- 1.286.227 hektara, uprkos tome što su, zbog političke nagodbe pri donošenju Vidovdanskog ustava, muslimanski veleposednici mogli zadržati svoje posede. Na južnim teritorijama Srbije, u Makedoniji i na Kosovu podeljeno je 593.117 hektara, a u delovima zemlje koji su nekada bili u sastavu Monarhije 555.137 hektara. Na ovim teritorijama je 61 mađarski optant izgubio 71,2%

²²⁹ Nikola L. Gaćeša, „Prilog proučavanju agrarno-posedovne strukture i agrarnih prilika u Vojvodini u vreme stvaranja Jugoslavije“. *Naučni skup povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje jugoslovenske države*. Zagreb, 1969, 278.

²³⁰ Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj*. 40–42.

svojih poseda (90.062 hektara), a Mađari sa jugoslovenskim državljanstvom 38,6% (20.622 hektara). Tako je podeljeno 110.684 hektara zemlje koja je bila u vlasništvu Mađara, što znači da je 4,4% od ukupne površine zemlje podeljene u toku agrarne reforme bilo u mađarskim rukama. Agrarnom reformom bili su obuhvaćeni (samo ćemo pomenuti poznata imena iz mađarske istorije): posedi u Slavoniji – Baćanjijevih, Majlatovih i Kuen-Hedervarijevih; u Banatu su prostrane posede imali Čekonići, u Baranji nadvojvoda Fridrih, u Bačkoj Sečenjijevi, u Pomurju Baćanjijevi, Saparijevi, Esterhazijevi i Zičijevi. Od državne, opštinske i crkvene zemlje u Delvideku podeljena su 364 poseda sa 247.565 hektara, odnosno 36% ovakvih poseda. Mađari su izgubili 61,5%, Nemci 57%, a vlasnici zemlje jugoslovenskog porekla 40% svojih nekadašnjih poseda.²³¹

U Bačkoj je, po nekim izvorima, naseljeno 6.175, a, po drugim, 6.912 dobrovoljačkih porodica na 53.465 katastarskih jutara, u Baranji 235 porodica na 5.927 katastarskih jutara, a u Banatu 8.384 na 27.312 katastarskih jutara. Prilikom agrarne reforme sprovedene između dva svetska rata zemlju je dobilo 518.000 porodica, odnosno 43.500 srpskih, crnogorskih, slovenačkih ili hrvatskih (u neznatnom broju) kolonista ili dobrovoljaca.²³² Radi poređenja, napomenućemo da je do naseljavanja većih razmera došlo i na teritoriji tzv. južne Srbije. Na Kosovu, koje je uglavnom bilo nastanjeno muslimanskim Albancima, naseljeno je 12.000 slovenskih porodica, među kojima je bio i deo Srba optiranih iz Mađarske u Jugoslaviju.²³³ Iz agrarne reforme nisu bile isključene samo manjine. U toku kolonizacije je pravljen razlika i između jugoslovenskih naroda. Prema *Uredbi o dobrovoljcima*, koja je doneta 11. decembra 1919. godine, ova reforma je imala političke ciljeve. Na osnovu navedene uredbe, dobrovoljcima je bilo zabranjeno učestvovanje u pokretima protiv države. Ukoliko su to činili, mogli su izgubiti dobijenu zemlju ili status interesenata. Kolonizacija je vršena u pograničnim područjima na severu zemlje i na Kosovu, što je, takođe, upućivalo na činjenicu da je država nastojala da stvori jedan poverljiv slovenski sloj na tim prostorima. Taj sloj je, naročito tokom 20-ih godina, upotrebljavan za nadziranje i zastrašivanje manjina. U Vojvodini ga je činilo članstvo Srpske nacionalne omladine – SRNAO.²³⁴

---

²³¹ Od 369 poseda koji su došli pod udar agrarne reforme 142 poseda su bila austrijska, 126 je pripadalo Mađarima, 50 Italijanima, 8 Čehoslovacima, 4 Rumunima, 3 Nemcima, a 17 ostalim državljanima, tako da je 310 poseda bilo u vlasništvu stranih državljana. Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*. Zagreb, 1952, 81.

²³² A. Sajti Enikő, *Délvidék 1941–1944*. 44–45. Göncz László, nav. delo, 224–225. John R. Lampe, nav. delo, 146.

²³³ Branko Horvat, *Kosovsko pitanje*. Globus, Zagreb, 1988, 40. Pod južnom Srbijom se tada podrazumevala teritorija Kosova i Makedonije.

²³⁴ Branislav Gligorijević, „Srpska nacionalna omladina (SRNAO)“. *Istorijski glasnik*, br. 2–3, 1964, 3–38. Krajnje ekstremističke organizacije nisu imali samo Srbi već i Makedonci i Hrvati (VMRO, HANAO). U januaru 1929. godine je zabranjena delatnost tih organizacija.

Struktura zemljišnih poseda Mađara u Vojvodini je, po jednoj jugoslovenskoj anketi, nakon agrarne reforme bila sledeća (podaci se odnose na teritoriju Bačke, Banata, Baranje i Srema): u mađarskim rukama je bilo 14,3% obradive zemlje, u Banatu 8,25%, u Bačkoj 22,89%, u Baranji 19%, a u Sremu 1,86%. Sloveni su u Vojvodini posedovali 52% obradive zemlje, a Nemci i ostale manjine 33,4%.²³⁵ Podatke o strukturi poseda u vlasništvu Mađara, nažalost, nemamo, ali se iz navedenog jasno vidi da je agrarna reforma, koja je trajala nešto više od deset godina, značajno oslabila mađarski zemljoposednički sloj, kao i da Mađari koji su bili angažovani u obavljanju poljoprivrednih radova nisu dobili ništa ovom agrarnom reformom. Mada se, usled nedostatka podataka, socijalna struktura Mađara u Jugoslaviji ne može tačno rekonstruisati, možemo zaključiti da se ona nije značajnije razlikovala od opšte strukture. Po popisu stanovništva Ugarske iz 1910. godine, više od 70% stanovnika teritorija koje su pripale Jugoslaviji bavilo se poljoprivredom, 15% poljoprivrednom industrijom i malom privredom, a 2,8% je radilo u javnim službama i slobodnim profesijama.²³⁶ Nakon promene imperija, javne službe su skoro nestale, te je nestao i sloj službenika. Zbog materijalnog propadanja Mađara koje je bilo posledica ove agrarne reforme, od 1920. do 1930. u prekomorske zemlje i zemlje Evrope iselila su se 15.074 Mađara, pre svega iz seoskih naselja. To znači da je njihov broj iznosio 10% svih emigranata koji su se iselili iz Jugoslavije, odnosno premašio je srazmer Mađara u odnosu na celokupno stanovništvo (3,9 %).²³⁷ Mišljenje Ministarstva unutrašnjih poslova bilo je da iseljavanje „antidržavnih elemenata“ ne treba sprečavati, ali da treba onemogućiti organizovano vrbovanje.²³⁸

Obeštećenje veleposednika čija je zemlja obuhvaćena agrarnom reformom bio je komplikovan višegodišnji proces. Obeštećenje mađarskih državljana vezano je za tzv. „optantski“ spor Ištvana Betlena, na koji smo već ranije upućivali, a obeštećenje jugoslovenskih državljana uređeno je tzv. zakonom o fakultativnom otkupu iz 1925. godine. Fakultativni otkup značio je da je zemlju koja je data u zakup novi gazda do otkupa mogao uzeti od prethodnog vlasnika na osnovu neposredne pogodbe. Isplata se mogla izvršiti deonicama koje je emitovala država. O obeštećenju ne posedujemo sumarne i proverljive podatke, ali znamo da je, zbog rasta nelikvidnosti seljaka, za vreme krize 1932. godine uveden moratorijum na plaćanje poreza, a 1936. godine im je država morala otpisati dugove, tj. pojedine dugove je preuzela.²³⁹

---

²³⁵ Šandor Mesaroš, *Mađari u Vojvodini 1929–1941*, 363.

²³⁶ Teodor Avramović, *Privreda Vojvodine od 1918 do 1929/30 godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*. Novi Sad, 1965, 19–20.

²³⁷ Šandor Mesaroš, nav. delo, 16

²³⁸ AV F 77. Torontalsko-tamiška županija 1918–1927. 871/1923. Koncesija iseljavanja emigranata je *Zakonom o emigrantima* iz 1921. godine poverena inostranim brogarskim preduzećima. Živko Avramovski, nav. delo, knj. 1, 113 (izveštaj iz 1922).

²³⁹ Nikola L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu*. 73–96, 378. MOL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-18 381.

S obzirom na velike ratne gubitke pojedinih srpskih i dalmatinskih oblasti, kao i na različitu razvijenost pojedinih delova države, usled različitih istorijskih okolnosti, možda je, iz ugla ekonomije, mogao biti prihvaćen različit sistem razrezivanja poreza u razvijenim i nedovoljno razvijenim oblastima države. Zbog nacionalnog sastava stanovništva i zbog ekonomske halapljivosti nove, uglavnom srpske političke elite, različito oporezivanje bilo je izvor stalnog nezadovoljstva, uvreda, partijskih i parlamentarnih rasprava, koji je dovodio u veliku opasnost stabilnost države. Stanovnici Vojvodine su 20-ih godina plaćali 4 puta veći godišnji porez nego Srbijanci (290, odnosno 70 dinara); u Hrvatskoj je taj porez iznosio 100 dinara, a u Sloveniji 193 dinara. Zbog partijskih nesuglasica u parlamentu i neuspešnog predloga zakona, ujednačavanje poreza, kao i mnoga druga pitanja došla su na dnevni red za vreme diktature, i to u obliku kraljevske uredbe.²⁴⁰

Crkve i mađarska manjina

Ugovorom u Trijanonu nisu presečene samo državne granice već i granice crkvenih župa. U slučaju rimokatoličke crkve njime su pogođene Kaločka, Čanadska, Pečujska i Sombatheljska nadbiskupija. Najveći deo reformatske župe Donja Baranja–Bač–Slavonija Podunavskog crkvenog okruga pripao je teritoriji Kraljevine SHS, kao i Potiski crkveni okrug sa bekeško-banatskim crkvenim župama. Jugoslovenski ustav iz 1921. godine je, s jedne strane, osigurao slobodu veroispovesti i savesti, ali je njime propisano i to da iz verskih i drugih razloga, kao i prigovora savesti niko ne može biti oslobođen državljanstva i služenja vojnog roka. Ustavom je propisano da sledbenici priznate veroispovesti mogu održavati veze sa svojim poglavarima izvan zemlje, ako to zahtevaju njihovi crkveni propisi. Puteve i način održavanja tih veza odrediće poseban zakon. Ustav je sadržavao i odredbu u duhu *Ugovora o manjinama*, koji je sklopljen u Sen Žermenu, kao i garancije za finansijsku pomoć verskih zajednica: „Ako u državnom budžetu postoji pozocija za verske zajednice, ta sredstva će se raspodeliti srazmerno broju vernika, ali samo pod uslovom da su troškovi opravdani.“²⁴¹

Kraljevina SHS bila je država različitih naroda i obuhvatala je privredne celine koje – u nacionalnom, privrednom, kulturnom i istorijskom smislu – nikad nisu bile deo jedne države, niti su pripadale istoj konfesiji. Po statistici iz 1921.

---

²⁴⁰ Stevan Mezei, *Privredne ustanove i organizacije u Vojvodini između dva rata 1918–1941*. Novi Sad, 1954. Dok je, zbog oštih političkih sukoba, u periodu između 1925. i 1928. godine u skupštini prihvaćeno tek 97 zakona, godine 1929. je, na osnovu kraljevskih uredbi, na snagu stupilo oko 200 zakona. Živko Avramovski, nav. delo, 590 (izveštaj iz 1929).

²⁴¹ MOL K-26-1921-XLI-6552. Ustav Kraljevine SHS, 12. član.

godine, od 11.984.911 stanovnika Kraljevine pravoslavaca je bilo 46,67%, rimokatolika 39,29%, muslimana 11,22%, a protestanata 1,9% (evangelista, reformata). U državi je još živeo mali broj grkokatolika (0,34%) i Jevreja (0,54%).²⁴²

Mađari su bili sledbenici triju verskih zajednica – katoličke, evangelističke i reformatske. O srazmeri pripadnika određene veroispovesti u okviru triju crkava ne postoje podaci. Većinu katolika činili su Hrvati, ali je bilo i Slovenaca, Nemaca, Bunjevaca, Italijana i jedna mala skupina Albanaca. Veliki broj protestanata nije bio slovenskog porekla. Pored Mađara, Nemci i Slovaci su bili protestanti. Po podacima iz mađarskih verskih izvora, protestanata je bilo samo 216.837 (jugoslovenski statistički podaci govore o 229.517 lica), od kojih je Slovaka, Mađara i Nemaca evangelika bilo 167.011. Sledbenika reformatske vere bilo je 49.826; ubedljivu većinu činili su Mađari, a jednu četvrtinu Nemci.²⁴³ S obzirom na versku raznolikost Mađara, odnosno dominantni položaj Hrvata i Slovenaca u katoličkoj crkvi, verske zajednice u Jugoslaviji nisu mogle preuzeti centralnu ulogu u očuvanju mađarskog jezika, kulture i nacionalne samosvesti, kao što je to, na primer, bio slučaj u Erdelju. Izuzetak je činila reformatska crkva, koja je imala najmanji broj vernika.

Problemi verskih zajednica i mađarske nacionalne manjine su, u suštini, bili istovetni početkom 20-ih godina, a nastajali su kao posledica agrarne i školske politike Beograda. Verske i državne škole su podržavljene, dok su posedi verskih zajednica potpali pod udar agrarne reforme. Usled gubljenja imovine, verske zajednice nisu mogle da ispune svoje zadatke vezane za kulturu, socijalne delatnosti i školstvo. Veronauka je bila zabranjena u školama, kao i ulazak izabranih protestantskih sveštenika u državu. Uprkos *Ustavu*, održavanje veza sa Mađarskom je onemogućeno, a mnogo sveštenih lica je prognano. Kako se moglo pročitati u *Memorandumu reformatskog konventa Mađarske* iz 1922. godine, koji je upućen jugoslovenskoj vladi, srpska vojska je opljačkala dom za stare koji je pripadao reformatskoj župi u Vukovaru, a njegove štitićenike rasterala.²⁴⁴

Država je svoju obavezu vezanu za materijalnu potporu iz međunarodnog ugovora ispunjavala, ali je srazmera potpore uvek izazivala žestoke rasprave. Pravoslavna crkva je dobijala 67,1% sredstava iz budžeta Ministarstva vere, katolici 11,7%, a protestanti 0,2%.²⁴⁵

Odnos Beograda prema katoličkoj crkvi sve vreme je bio obeležen srpsko-hrvatskim nesuglasticama i jugoslovensko-italijanskim odnosima. Ako znamo da je vođa najveće opozicione stranke – Stjepan Radić, imao jake antiklerikalne pozicije u Hrvatskoj, za razliku od Slovenije, nije bio jak politički katolicizam. Detaljna rasprava o konkordatu nije naš zadatak, ali moramo navesti nekoliko

---

²⁴² Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb, 1988, 57–64.

²⁴³ MOL K-28. ME Kisebbségi o. 1926-R-89.

²⁴⁴ MOL K-26. 1926-XLI-2964.

²⁴⁵ MOL K-437. 1924-8-382.

podataka u vezi sa tim pitanjem. Vladajući krugovi su sredinom 20-ih godina, tokom pregovora vezanih za konkordat, pokušali izdejstvovati priznavanje staroslovenskog jezika kao liturgijskog u katoličkim crkvama. Rim je već od 60-ih godina 19. veka dozvolio vršenje službe na staroslovenskom jeziku u određenim slučajevima u Hrvatskoj i Slavoniji, ali je sada želeo postići da se on proglasi obaveznim.²⁴⁶ Predmet ozbiljnih rasprava bilo je i pravo na postavljanje biskupa. Beograd je, u svojim centralističkim nastojanjima, običaje pravoslavne crkve želeo proširiti i na katoličku crkvu, zahtevajući ediktoralno pravo nad njom, dok je Vatikan bio spreman da državi da samo nostrifikaciono pravo. Mađarska je, preko diplomatskih kanala, Vatikanu jasno dala do znanja da se odlučno protivi uvođenju staroslovenskog jezika kao liturgijskog, jer je bila načisto sa činjenicom da staroslovenski jezik može biti važno oruđe za slovenizaciju mađarskih katolika. S druge strane, Budimpešta je, zajedno sa biskupskim zborom, smatrala da se u Delvideku mora održati integritet crkvenih župa. Kada je bilo reči o tome, jugoslovenska vlada nije bila borbena u pregovorima sa Vatikanom. Radikalne vlade su 20-ih godina smatrale da to pitanje treba rešiti u okviru pregovora o konkordatu, a do tada su prihatile prelazna rešenja.²⁴⁷ S obzirom na to da ni Mađarska nije podržavala otcepljenje pravoslavne crkve u Mađarskoj, ona je primila k znanju odluke arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve iz 1921. godine o upravljanju pravoslavnih župa koje su se odnosile na deo crkve u Mađarskoj.²⁴⁸ Vatikan i Kraljevina SHS su se 1922. godine sporazumeli u vezi sa pitanjem privremenog upravljanja katoličkih župa u Južnoj Ugarskoj i osnivanja subotičke i velikobečkerečke biskupije.²⁴⁹ Rafael Rodić je, na osnovu te odluke, postavljen za apostolskog administratora Banata, sa sedištem u Bečkerek, a Ljudevit (Lajčo) Budanović za apostolskog administratora u Bačkoj, sa sedištem u Subotici. Kao što je poznato, apostolski administratori bili su podređeni Vatikanu, obavljali su svoje biskupske obaveze, ali do postavljanja za biskupa nisu mogli da vrše rukopoloženje sveštenika. Katoličke župe u Baranji pripojene su Đakovačkoj biskupiji, dok su pomurske i prekomurske županije priključene Mariborskoj biskupiji.²⁵⁰ Po izveštaju ambasadora iz Beograda, novopostavljeni verski poglavari vodili su „hladnokrvnu i promišljenu“ politiku, sa ciljem da, umesto Nemaca i Mađara, koji su činili većinu „katoličkog stanovništva Vojvodine, postave strance naseljene u Vojvodini, ili one malobrojne Bunjevce koji ne govore tamošnjim jezikom i ne poznaju potrebe tamošnjeg stanovništva, ali koji su, iz političkog ugla, bili sledbenici beogradske vlade čistog pravoslavnog duha“.²⁵¹ Dok su Mađari iz Delvideka bili izloženi političkim, kulturnim i privrednim pritiscima iz Beogra-

---

²⁴⁶ MOL K-63. 1929-16/3-sz. N., 3684, K-28. 1927-R-35.

²⁴⁷ MOL K-28. 1927-R-35.

²⁴⁸ MOL K-26. 1922-XLI-8850,7979, 8945.

²⁴⁹ Živko Avramovski, nav. delo, 116 (izveštaj iz 1922).

²⁵⁰ MOL K-63. 1929-16/3-1590.

²⁵¹ Isto, 1928-16/3-1590.

da, dotle je katolička crkva bila primorana da se brani od prevlasti i nastojanja hrvatske većine.

Za razliku od čehoslovačke, jugoslovenska vlada nije želela da svojim uredbama prekida veze evangelističke crkve sa centralom u petogodišnjeg, čekanja, evangelistička Mađarskoj. Jugoslovenskim granicama su obuhvaćene 33 evangelističke župe u Bačkoj, 15 u Banatu i 15 hrvatsko-slavonskih župa, što je činilo ukupno 11 prezbiterijata.²⁵² Nakon dužeg čekanja, crkva je dobila dozvolu da sazove ustavotvorni sinod za Jugoslaviju. Ozbiljnu ulogu u sazivanju ustavotvornog sinoda odigrao je pritisak protestantskih krugova Engleske i Amerike.²⁵³ Na ustavotvornom sinodu nisu se pojavili predstavnici Slovaka, koji su hteli da osnuju posebnu slovačku evangelističku crkvu. Mađarski članovi evangelističke crkve želeli su da formiraju crkvenu organizaciju sa mađarskim reformatima. Reformati su to odbili i na svom ustavotvornom sinodu u Somboru odlučili da osnuju jednu samostalnu reformatsku župu u Jugoslaviji, na čelu sa prezbiterom.²⁵⁴

Obrazovanje katoličkih sveštenika više nije bilo u delokrugu Mađarske, već je prešlo na teološke škole u Kraljevini. Tako se do 30-ih godina javio problem vezan za nedovoljan broj sveštenika sa znanjem mađarskog jezika, nasuprot činjenici da je na zagrebačkom univerzitetu između dva svetska rata školovanje završilo 75 mađarskih sveštenika.²⁵⁵ Situacija je bila povoljnija u slučaju reformatske crkve, mada se i ona borila sa manjkom kadra, ali su se reformatski sveštenici iz Delvideka obrazovali u Klužu, odnosno u Požunu i Lošoncu. Međutim, i oni su imali problema, jer, kako je podunavski reformatski biskup Laslo Ravas naveo u jednom pismu, „oni su u jugoslovenskom okruženju bili poluslepi, polugluvi i skoro nemi“, nisu znali da komuniciraju sa vlastima, nisu poznavali „dušu Srpsva i njegove versko-političke poglede“.²⁵⁶

Krajem 30-ih godina se činilo da su pregovori sa Vatikanom urodili plodom. Jeftićeva vlada i Vatikan su 25. jula 1935. godine potpisali konkordat. Nova vlada, predvođena Milanom Stojadinovićom, u novembru 1936. godine je konkordat podnela skupštini na ratifikaciju, ali je on, zbog protivljenja pravoslavne crkve, skinut sa dnevnog reda. Ovaj predlog je, napokon, uspešno izglasan na zasedanju parlamenta 23. jula 1937. godine – sa 167 glasova *za* i 129 *protiv*.²⁵⁷ Međutim, vlada nije računala na činjenicu o kojoj je govorio godišnji izveštaj britanske ambasade, te je „rasprava dovela do toga da su na površinu isplivala sva latentna nezadovoljstva, koja su izazvale represivne mere vlade“.²⁵⁸ U Beogradu su izbile žestoke demonstracije protiv konkordata, a na jednom skupu je, usled nesrećnih

---

²⁵² MOL K-26. 1921-XLI-11 013.

²⁵³ MOL K-28.1926-R-89.

²⁵⁴ Isto, 1933-R-1100.

²⁵⁵ MOL Filmtár 12 486.210. cím.

²⁵⁶ MOL K-28. 1927-R-86.

²⁵⁷ *Politika*, 24. jul 1937.

²⁵⁸ Živko Avramovski, nav. delo, 2. knj. (1931–1938), 518 (izveštaj iz 1936).

okolnosti, povređen šabački vladika, što je *dolilo ulje na vatru*. Vodeći krugovi pravoslavne crkve su, pre svega, smatrali da je ovim konkordatom katolička crkva dobila bolji položaj od pravoslavne crkve. Srpsko javno mnjenje je prihvatanje konkordata doživelo kao izdaju. Pregovori sa pravoslavnom crkvom su predsednika vlade uverili u to da je ratifikaciju konkordata besmisleno predložiti Senatu, tako da je odustao od svoje namere. Nasuprot Srbiji, koja je 1914. godine sklopila konkordat, jugoslovenskoj državi, koja se smatrala naslednicom srpske državnosti, to nije uspelo 1935. godine zbog protivljenja Srpske pravoslavne crkve.²⁵⁹

Između dva svetska rata se mađarska manjina u Jugoslaviji morala kretati putem koji nije izabrala, niti je imala snage da ga promeni. Tada je trebalo odabrati manjinsku strategiju vezanu za ponašanje kako pojedinca, tako i kolektiva. Ponašanja pojedinaca bila su veoma različita: od prkosnog suprotstavljanja, prinudnog napuštanja rodnog kraja, odbijanja novog režima na društvenoj i nacionalnoj osnovi, do saradnje i asimilacije – za sve se mogao naći primer.

Ovde bi trebalo reći i to da je mađarsko javno mnjenje očekivalo pojedinačno i kolektivno junaštvo, požrtvovanost i Mađara koji su ostali van granica i onih iz Delvideka. Zvanični krugovi matične države su, međutim, imali mnogo realnija očekivanja, te su nakon potpisivanja mirovnog sporazuma podsticali vođe manjina na uklapanje u datu sredinu.

Prilikom osmišljavanja strategije manjinske politike, Mađari iz Delvideka mogli su birati između tri teorijske opcije: iredentizma, otvorenog zastupanja hungarocentrizma i „prkosnog suprotstavljanja“ – koje je, iako očekivano od mađarskog javnog mnjenja, bilo ravno samoubistvu, ili bi pak, u boljem slučaju, značilo zatvaranje u „okićenu prošlost“, kako je rekao jedan erdeljski političar. Generacija „otcepljenih“ je već nastojala da prevede Mađare u okvire i uslove manjinskog života, u početku veoma beznadežne okvire, da bi uopšte imala šansu za budućnost. Ta generacija je shvatila da se mora uključiti u život nove države, a za to je dobila podstrek od mađarske države. Međutim, kao što smo videli, predmet ozbiljne rasprave predstavljalo je pitanje na koji način se treba uključiti.

Na kraju je odlučeno da se ne deluje isključivo u sferi kulture nego da se preduzmu koraci i u politici, u čemu je važnu ulogu odigrao energičan pritisak mađarske vlade, odnosno iskustvo o političkim i stranačkim odnosima unutar države. Čvrst opozicioni stav Zagreba, Radićev specifičan seljački demokratizam i koketiranje sa zapadnim državama, pa i sa Moskvom, u početku su ga prilično udaljili od mađarske vodeće elite, koja ga, zbog toga, nije uzimala u obzir prilikom izbora saveznika. Mađarske vođe su se dobro sećale Radićeve poruke koju im je uputio 1921. godine: bolje je da prihvate otcepljenje Hrvatske od Države svetog Ištvana, a, ako Hrvati imaju nerešena pitanja sa Srbima, oni će to sami razrešiti. Mađarska manjina je želela da ostane van velikog srpsko-hrvatskog istorijskog sukoba. U nekoliko navrata joj to nije pošlo za rukom, usled spoljopolitičkih interesa Mađarske. Za demokrate je vezivano podržavljenje škola,

---

²⁵⁹ Miloš Mišović, *Srpska crkva i konkordatska kriza*. Beograd, 1983, 146.

ukidanje mađarskog školskog sistema i *analiza porekla imena*, dok se od radikala, koji su dugo predstavljali vladajuću stranku, ipak više moglo očekivati. Kao što smo videli, obećanja nisu manjkala. Možda je najveću prepreku saradnji sa Nemačkom strankom, koja je u parlamentu bila veoma zastupljena, predstavljalo vešto taktiziranje Beograda, jer su, želeći da spreče baš tu saradnju, vlade bile uočljivo tolerantnije prema Nemcima. Međutim, ne treba zaboraviti činjenicu da Nemci, ne računajući 70 hiljada Nemaca u Sloveniji, nisu živeli na području koje se graničilo sa njihovom matičnom državom kao Mađari, a Delvidek je, otcepljenjem od Mađarske, postao deo Jugoslavije. Zbog toga se nova država sukobila sa mađarskom državnom idejom. Vlada te nove države je, ako ne i sa istim težištem u 500 hiljada Mađara videla potencijalnu ili realnu snagu koja je vukla ka Mađarskoj. Moramo ukazati i na to da, pored navedenog brojčanog stanja, Mađari nisu imali snagu kojom bi primorali vladu na ozbiljna cenkanja, kao što su to Hrvati činili. Zato je uspešno delovala ona politika vlade prema Mađarima koja je bila podređena dnevnim kratkoročnim interesima i manjinsko pitanje razmatrala u kontekstu srpsko-hrvatskih suprotnosti. Na položaj i mogućnosti Mađara negativno je uticala činjenica da se kod njih nije razvila svest o lokalnom identitetu, a ideja o vojvođanskom udruživanju i autonomiji je još bila u začetku. Za spoznavanje boljih i efikasnijih mogućnosti, kao i širu društvenu komunikaciju u početku je ozbiljnu prepreku predstavljao jezik: vođe manjina nisu znale jezik većinskog naroda.

Jugoslavija je revizionistima smatrala ne samo članove mađarske vlade nego i Mađare iz Delvideka. Takav stav je, u suštini, odredio politiku Beograda, pa su ionako uzan delokrug zaštite mađarskih interesa određivale te koordinate. Sve se to pojavilo u formi svežeg, kombatanog, svedržavnog, u jugoslovenstvo obavijenog srpskog nacionalizma, ali je mađarska manjina ozbiljno osetila i sukobe dvaju nacionalizama – hrvatskog i srpskog. Mađarima je nedostajao ozbiljan i mudar vođa, a i oni sami su priznavali da su sitničave rasprave, lični sukobi i kukavičluk još više sužavali njihovo ionako uzano polje kretanja. Zbog toga ni verske zajednice nisu mogle da pruže jasna uputstva za očuvanje manjinskog života, što su, na primer, činile u Erdelju.

Mađarska stranka je pokušavala skoro nemoguće. Povodom kršenja manjinskih prava, ona je želela da ujedini Mađare u jednu stranku – sa mnogostrukim društvenim, privrednim interesima i vezama.

Delatnost Stranke ne možemo oceniti kao uspešnu ili neuspešnu. Pre bismo ukazali na činjenicu da je njeno vodstvo ipak nešto učinilo u interesu realizacije građanskih prava Mađara onda kada su uvršćeni u biračke spiskove. Među neuspele pokušaje moramo svrstati ideju o ekonomskim udruženjima Mađara. Sprečavanje ukidanja školskog sistema nije bilo uspešno, a nije ni moglo biti, ali je vodstvo Stranke ipak imalo kakvog-takvog uticaja na rešavanje tog pitanja. Ne može se osporiti ni činjenica da je nepravdama koje su agrarnom reformom učinjene veleposednicima poklanjalo mnogo više pažnje nego onima učinjenim sitnosopstvenicima i bezemljašima, koji nisu bili obuhvaćeni agrarnom refor-

mom, mada je istina i to da nije lako pronalazilo put ka siromašnim mađarskim društvenim slojevima.

Levičarske i oktobrističke emigranti, koji su se zalagali za rešavanje socijalnih pitanja u očima vođstva Mađarske stranke nisu diskreditovala samo politička uverenja i uloga u baranjskim događajima, već i činjenica da su, hteli oni to ili ne, bili oruđe u rukama Beograda. Parlamentarni nastup vođa Stranke bio je nesiguran, ali je činjenica da su one u parlament ušle u vreme najžešćih srpsko-hrvatskih sukoba. Njihov rad u srednjim i nižim nivoima uprave je, čini se, bio uspešniji. U vreme najvećih represija su, takođe, uspele da sačuvaju svoje kulturne institucije, u kojima su se čuvali i razvijali mađarsku kulturu i jezik. Ako posmatramo iz ugla potomaka, mađarska štampa je bila iznenađujuće bogata. Nakon uvođenja diktature, vođe Mađara su sa dobrom intuicijom pažnju usmerile ka kulturi, a pokret „vernosti“ nije doneo rezultat koji su očekivale jugoslovenske vlasti.

Pri analizi mogućnosti i ograničenja u datoj situaciji, trebalo bi podsetiti na činjenicu da ni „društvena kondicija“ Mađara iz Delvideka nije bila najsrećnija. Inače slab, srednji sloj bio je previše vezan za državu (činovnici, zemljoposjednici, advokati), a promena imperije ga je učinila veoma potčinjenim novoj vlasti. Možda nećemo mnogo pogrešiti ako kažemo da se naklonost delvideških Mađara ka saradnji sa radikalima i svim vladajućim garniturama u velikoj meri može tumačiti takvim njihovim položajem.

Mađarska nije više bila u mogućnosti da pruža veliku potporu manjinama, naročito 20-ih godina, tako da je bila ograničena na tajnu materijalnu pomoć i savetodavnu ulogu. Takva situacija bila je rezultat loših odnosa između dveju vlada, nedostatka diplomatskog dijaloga, kao i težnje Mađarske ka spoljnoj i unutrašnjoj konsolidaciji. S obzirom na to da manjina nije imala drugu podršku – naročito u početku, odnosno u najtežem periodu njenog života – i takva pomoć je bila spasonosna. Zbog razlike u brojčanom stanju jugoslovenske manjine u Mađarskoj i mađarske manjine u Jugoslaviji, Jugoslavija nije morala da strepi u vezi sa tim da će Mađarska potegnuti ozbiljne mere represalija zbog kršenja prava mađarske manjine, a to je u velikoj meri umanjivalo značaj nastupa matične države. Beograd je za svaki napad na kralja, za Radićeve pokušaje spoljnopoličkih kontakata i koketiranja sa Moskvom, Jankapustu, za krivotvorenje franaka i za Marselj refleksno kažnjavao Mađare iz Delvideka. Zbog jedne političke nagodbe, vođstvo Mađarske stranke nije pokušalo da iskoristi sistem zaštite manjina u okviru Društva naroda kako bi suzbilo kršenja svojih prava. Pored nedostataka koje je imao, međunarodni sistem zaštite manjina imao je pozitivan efekat i u slučaju mađarske manjine, pa je Jugoslavija bila primorana da pojedine odredbe unese u svoj ustav. Pošto je nova država za svoje postojanje, ipak, mogla da zahvali novom evropskom poretku, očuvanje stabilnosti bio je i njen interes, te nije mogla dovoditi u pitanje ni odredbe o zaštiti manjina. Međutim, ona je bila spremna samo na minimalnu zaštitu manjina. Može se razmišljati o tome koliko je vođstvo Mađarske stranke precenilo mogućnosti koje je pružao ustav, ali je sigurno da je preduslov svakog manjinskog organizovanja bilo strogo pridržavanje

zadatog ustavnog okvira, kao i zahteva za čestim pominjanjem vernosti državi. Nacionalistička arogancija, bezgranični i uski politički interesi, sa čijim se stvarnim konsekvencijama bilo teško suočiti, bili su razlozi zbog kojih Mađari nisu želeli da saraduju sa vlastima.

Starije generacije koje su se socijalizovale u okviru istorijske Ugarske, osnovni utisak „otcepljene generacije“ u novoj državi bio je vezan za upropašćenost, obespravljenost, poniženje i socijalnu potčinjenost, tako da su njihove manjinske strategije logički bile vezivane za „stav nacionalne povređenosti“. U poređenju sa tradicionalnim konzervativizmom starijih generacija, mlađe generacije su svoje pravo tražile u desnici, odnosno pristalicama Ivana Nađa. Do raskida sa starim refleksima na liniji fronta nove duhovnosti došlo je već 30-ih godina. Pojedinci su te promene prepoznali u „vojvođanskim koledarima“, i to kao raskid sa duhovnošću „dekadentnog gospodskog vojvođanskog srednjeg staleža“, u značaju seljačkih vrednosti. Sve glasniji su bili oni koji su u kulturnom uzdizanju poljoprivrednika i zanatlija videli manjinsku strategiju. U snagu čuvara manjinskih kulturnih vrednosti verovao je i najugledniji književni političar Kraljevine Jugoslavije, tvorac *teorije lokalnih boja* (couleur local) – Kornel Senteleki. On je smatrao da borba „različitih pogleda na svet“ može biti samo luksuz većinskog naroda, jer manjinu i manjinskog pisca pritiska najveća odgovornost – očuvanje njegovog jezika i njegove kulture.²⁶⁰ Mađarska stranka je zajednicu koja je nastala u nuždi – nakon smene imperija, pokušala da pretvori u jednu političku partiju, ali se plodonosan susret dveju struja nikad nije dogodio. Uglavnom kao kritika navedenog, početkom 30-ih godina je stvorena ideja o „duhovnoj zajednici na jezičkim osnovama“, i to u krugovima oko časopisa *Kalandá* i *Hid*.

Mislimo da je rukovodstvo Mađarske stranke dobro uočilo „da se ovde ne radi samo o zameni 'granica', nadležnosti i vladara nego o amputaciji jednog dela nacije, te da je bilo pitanje da li će nova državna tvorevina primiti ili odbaciti strano tkivo“.²⁶¹ Stoga smatramo da smo blizu istine: nova „državna tvorevina“ dugo je činila manje od minimalnog da bi inkorporirala „strano telo“, Mađare iz Delvideka.

Na paradoksalan način, raspad evropskog sistema nastalog nakon Prvog svetskog rata, promena statusa Mađarske u srednjoevropskim okvirima, jačanje osećaja spoljopolitičke ugroženosti Jugoslavije i raspada njenog unutrašnjeg jedinstva je Mađarima iz Delvideka omogućilo širenje mogućnosti za očuvanje svog nacionalnog bića u uslovima manjinskog života. To se manifestovalo u sve većem broju mera za zaštitu manjina matične države i rastu tolerancije Beograda, ali, kao što ćemo videti, sa Beogradom se ni u vreme najboljih odnosa između dveju država, tj. u periodu potpisivanja *Ugovora o večnom prijateljstvu*, nije mogla realizovati zamisao o prihvatanju jednog bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina. Senka rata i nada u skorašnju reviziju zaokružili su taj poslednji kratki period.

---

²⁶⁰ István Szeli, nav. delo, 22–23. Imre Bori, *Irodalmunk évszázadai*. Újvidék, 1975, 122–127.

²⁶¹ István Szeli, nav. delo, 61.